

mediální <r>evoluce

2019

Revoluční příběhy

Univerzita Palackého v Olomouci

Mediální (r)evoluce: Revoluční příběhy

Jitka Horáková (ed.)

Sborník konference Mediální (r)evoluce konané na KMKŠŽ 29. dubna 2019

Olomouc 2019

Neoprávněné užití tohoto díla je porušením autorských práv a může zakládat občanskoprávní, správněprávní, popř. trestněprávní odpovědnost.

Recenzoval: PhDr. Tomáš Trampota, Ph.D., New York University in Prague

Editor © Jitka Horáková, 2019

Authors © Anna Bílá, Kateřina Korábková, Miroslav Libicher, Elena Petrová, L'ubica Račková, Vlasta Kordová, Mirka Salavová, Gabriela Šinclová, Věra Bartalosová, Kateřina Byrtusová Černohorská, Lukáš Horák, Eliška Olšáková, Jitka Horáková, 2019

„Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky účelové podpoře na specifický vysokoškolský výzkum udělené Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR Univerzitě Palackého v Olomouci.“

IGA_FF_2019_025

© Univerzita Palackého v Olomouci, 2019

1. vydání

ISBN 978-80-244-5693-5 (online: PDF)

Obsah

Úvodem: Mediální (r)evoluce podruhé...	5
Anna Bílá <i>Harry Potter a narušování stereotypů</i>	6
Kateřina Korábková <i>Předpoklady revoluce: reflexe prvorepublikového tisku v publikacích počátku novinovědy</i>	21
Miroslav Libicher <i>Čínské a indické cesty ke globálnímu filmovému blockbusteru</i>	30
Elena Petrová <i>Manipulácia naprieč storočiami, naprieč kontinentom, napriek zdravému rozumu</i>	42
Ľubica Račková <i>Negatívne aspekty prezentácie migrácie v médiách počas hlavnej migračnej krízy v 21. storočí</i>	52
Vlasta Kordová a Mirka Salavová <i>Arendtová/é – Eichmann?</i>	62
Gabriela Šinclová <i>Reprezentace Japonska v české literatuře druhé poloviny 19. století</i>	78
Věra Bartalosová <i>Pozice a obraz dějin v současném televizním a rozhlasovém vysílání</i>	88
Kateřina Byrtusová Černožorská <i>Harry Potter a kouzelný svět genderových stereotypů</i>	103
Lukáš Horák <i>Padouch nebo hrdina? Edvard Beneš v krizových chvílích roku 1938 pohledem Českého slova a Venkova</i>	115
Eliška Olšáková <i>Mediální reprezentace divoké přírody na serveru iDNES.cz</i>	140
Jitka Horáková <i>Výsledkové otázky a jejich evoluce při přípravě, průběhu a percepci procesu s Rudolfem Slánským</i>	150

Úvodem: Mediální (r)evoluce podruhé...

Vážení čtenáři,

jsme neskutečně rádi, že otevíráte již druhý sborník z naší doktorandské konference, kterou jsme začali pořádat na naší domovské Katedře mediální a kulturních studií a žurnalistiky v roce 2018. Zasluhou nemalého počtu lidí to vypadá, že započatá tradice bude mít delšího trvání a poslední dubnové pondělí bude patřit „revolucionářům“ v Olomouci.

Konference, která se konala 29. dubna 2019, nesla název Mediální (r)evoluce: Revoluční příběhy, a jako keynote speaker vystoupila dr. Monika Kopytowska (University of Lodz) s přednáškou „Radicalisation, terrorism and the media: Towards a new theoretical paradigm“. Samotný konferenční den byl rozdělen do pěti bloků (Revoluční, Mediálně-analytický, Historický zaměřený prakticky, Historický zaměřený teoreticky a Literárně-filmový blok), kde svoje příspěvky prezentovalo na dvacet přednášejících.

Předkládaná recenzovaná publikace nabízí vybrané texty účastníků konference z řad studentů doktorského studia z Olomouce, Brna, Prahy, Pardubic, Ružomberoku, ale i Nitry, které dobře ilustrují širší perspektiv, s níž autoři nahlízejí problematiku médií, kultury a historie.

Studie tematicky pokrývají širokou škálu: od historie médií na počátku 20. století, přes roli médií v revolucích a krizových obdobích Československa, ale i Číny, přes genderové stereotypy v kulturním diskurzu až po mediální reprezentaci a manipulaci.

Zároveň se hostitelská Katedra mediálních a kulturních studií a žurnalistiky těší na již III. ročník konference Mediální (r)evoluce v Olomouci.

Mgr. Jitka Horáková
doktorandka KMKSŽ

Harry Potter a narušování stereotypů

Harry Potter and the Breaking of Stereotypes

Anna Bílá

Katedra mediálních a kulturních studií a žurnalistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého Olomouc
Anna.Bila@seznam.cz

Mgr. Anna Bílá vystudovala bakalářské i magisterské studium na katedře Mediálních a kulturních studií a žurnalistiky, kde je v současné době i doktorandkou. Mezi její odborné specializace patří především fanouškovská studia (specificky se zaměřením na hudební fandom), mediální reprezentace žen v populárně-kulturní audiovizuální tvorbě a novomediální fenomény, jako jsou např. bookstagramy.

Abstract/Abstrakt

This text deals with gender stereotypes in the *Harry Potter* book series. It draws from theoretical background of fan studies and theories about active audience (including Stuart Hall's three positions of decoding media texts, or John Fiske's semiotic democracy). The goal is to find out if, and how the author of the series, J. K. Rowling, is breaking gender stereotypes through writing her characters in canonic texts, and how the *Harry Potter* fandom is transforming such interpretations into their own creative fanfiction and fanart. I am also further discussing the text of my colleague Mgr. Byrtusová Černošská about the same topic.

Tento příspěvek se zabývá genderovými stereotypy v knižní sérii o Harrym Potterovi. Vychází z teoretických základů fanouškovských studií i z tezí vztahujících se k tzv. aktivnímu publiku (mj. trojí čtení Stuarta Halla či sémiotická demokracie Johna Fiska). Jeho cílem je zjistit, zda a jak autorka série J. K. Rowlingová prostřednictvím svých postav narušuje genderové stereotypy již v kanonických textech (což bude podpořeno příklady) a jak tyto interpretace fanouškovská komunita navázaná na dílo o Harrym Potterovi transformuje v dalších kreativních počinech (neboli fanouškovské tvorbě). Navazuji tak na některá tvrzení Mgr. Byrtusové Černoškové o genderové stereotypizaci v této knižní sérii a nabízím jiný pohled na stejnou tematiku.

1. Úvod

Fantazijní svět obklopující dílo J. K. Rowlingové o mladém kouzelníkovi Harrym Potterovi, tzv. *Potterverse*, je v současné době nadále jedním z nejpropracovanějších a nejoblíbenějších v populární kultuře. Svým kulturním dosahem způsobil pro celou generaci publika bezesporu mediální revoluci: ať už „návrat“ ke knihám, rozmach adaptace knižních fantasy sérií na filmová plátna či nárůst kreativní fanouškovské tvorby, která může být historicky srovnatelná s fenoménem *Star Treku*.

Revoluční potenciál spojený s *Potterverse* můžeme spatřovat také v tom, jakým způsobem autorka J. K. Rowlingová komunikuje se svými fanoušky prostřednictvím sociálních sítí. V současnosti může díky nástrojům nových médií k takovéto komunikaci docházet bez dalších prostředníků (např. vydavatelů, agentů). Fanoušci se na autorku obrazejí hojně zejména skrze platformu Twitter, kde autorka aktivně komunikuje s veřejností. Častým tématem této komunikace jsou různé fanouškovské teorie, které následně autorka může potvrdit či vyvracet. Tím dochází k mísení čtenářských i diváckých interpretací původních textů a posouvání hranic mezi kánonem (základní texty J. K. Rowlingové) a fánonem (kolektivně přijímanými fanouškovskými interpretacemi). Výsledkem je neustálá aktualizace a reinterpretace kánonu a utváření jakéhosi „metatextu“, do kterého přispívá jak původní autorka, tak fanoušci.

Významným prvkem, který je možné v těchto diskuzích a celém *Potterverse* sledovat, je práce s genderovými stereotypy. Neutuchající zájem publika a nově vznikající kanonická díla (jako je divadelní hra *Prokleté dítě* nebo prequelová série *Fantastická zvířata*) vyvolávají otázky, do jaké míry byla J. K. Rowlingová při vytváření tohoto světa aktivní v zapojování diverzních postav a v narušování tradičních stereotypů. Ohledně stereotypnosti Harryho Pottera nepanuje jednotný názor, jak bude možné vidět i v rámci dvou příspěvků tohoto sborníku.

Hlavní otázkou, kterou se zde zabývám, je, zda a jak dílo o Harrym Potterovi narušuje tradiční genderové stereotypy. V kontextu své profilace teoretika fanouškovských studií budu vycházet také z tezí o aktivním publiku a fanouškovství.

2. Teoretická východiska

2.1. Čtení a interpretace

Jak jsem již zmínila, v příspěvku se budu odkazovat na koncepty spjaté s fanouškovskými studii. Svět Harryho Pottera je tolik mediálně úspěšný právě díky aktivitě svých fanoušků, a to už od prvního vydání knihy *Harry Potter a kámen mudrců* v roce 1997.

Na publikum nahlížím jako na aktivní jedince, kteří mediální obsah a jeho významy nepřijímají pasivně a bez kritiky, ale naopak si aktivně vyjednávají významy vlastní. Fanoušci jsou pak v návaznosti na toto tvrzení nejaktivnější částí publika, která svým konzumačním aktivitám přidává také význam při konstruování identity jednotlivce.

Navazuji na teorii Stuarta Halla o trojím čtení, *Kódování dekodování* (*Encoding decoding*, 1980). V ní autor zmiňuje, že existuje trojí způsob toho, jak text čteme: může docházet k *dominantnímu*, *preferovanému* způsobu dekodování, při němž příjemce interpretuje sdělení shodně s podavatelem; k *vyjednávánému* čtení, při němž příjemce rozumí významovým intencím autora, ale rozhodne se s ním v určitých částech vyjednávat o vlastních významech; nebo k *opozitnímu* čtení, kdy příjemce odmítne původní význam díla a interpretuje si ho jinak. K opozitnímu čtení může ovšem docházet i z důvodu neporozumění díla. (HALL 2005: 54–57) Hall ale ve stejné stati upozornil na fakt, že čtení jedinců je omezeno sociálními a kulturními determinanty konkrétního jedince. Většina čtenářů nakonec text interpretuje ve shodě se záměrem autora právě kvůli kulturním a sociálním charakteristikám, které vedou čtenáře/diváky k preferovanému významu díla.

Podobně zde mohu uvést také tezi Johna Fiska o *sémiotické demokracii* (1992b). Tento autor navazuje na předchozí teorii Stuarta Halla a tvorbu významu posouvá z implicitní vlastnosti textu do rukou příjemců tvrzením, že význam vzniká teprve v momentě čtení textu. (IBID.: 32–46) Texty jsou v tomto případě otevřeny příjemci pro doplňování vlastní interpretace.¹ Byť je tento koncept výrazně optimistický a vkládá příjemcům velkou moc při tvorbě významu, je důležité mít na paměti, že ne všichni členové publika k textům budou přistupovat aktivně nebo budou mít opozitní názory.

Nicméně tyto teorie mají v oboru nadále velkou váhu a staly se základem pro teze o fanoušcích. Zmínila jsem je právě z důvodu, že fanoušci jsou tou nejaktivnější částí mediálního publika, a jako takoví mají větší sklon interpretovat díla v mezích vyjednáváného či opozitního čtení, jak je vysvětluje Hall. Stejně tak v souladu s Fiskovou sémiotickou demokracií si také mohou aktivněji doplňovat mezery v kánonu a vytvářet si vlastní významy. Tento fakt v souvislosti s interpretací genderových stereotypů v Potterverse naznačuje, že fanoušci mohou v díle hledat vlastní významy a případně přetvářet kánon tak, aby se více shodoval s jejich osobní interpretací díla.

1 To souvisí také s koncepty otevřených a uzavřených textů Umberta Eca, textů ke čtení a k psaní Rolanda Barthesa, nebo s textuálním nomádstvím a pytláctvím Michela de Certeau.

2.2. Fanouškovství, kánon a fánon

Dalším důležitým termínem je samotné označení fanouška. Jako fanouška velmi obecně označujeme osobu, která oproti běžnému divákovi (čtenáři, posluchači) projevuje zvýšený zájem o daný mediální obsah a vytváří si k němu emotivní vztah.² Tu neaktivnější část publika, o které jsem hovořila výše, je možné označovat jako fanoušky, popř. jako celý *fandom* (tj. kolektivní označení fanoušků).

Fanoušek podle jednoho ze základních textů fanouškovských studií od Henryho Jenkinse (1992) vykazuje několik charakteristik, mezi něž patří: osobitá recepce, tvorba interpretační komunity, konzumentský aktivismus, založení uměleckého světa a tvorba alternativních sociálních komunit. Zmiňovaná typologie odkazuje k tomu, že fanoušci jsou skutečně aktivním publikem, které cíleně věnuje pozornost objektu svého zájmu – například si vyhledávají doplňkové informace; vymezují si čas, který obsahu budou věnovat; vyjednávají si vlastní významy při čtení textů; komunikují s dalšími fanoušky a stávají se členem fandomu; nebo sami vytvářejí kreativní výtvary inspirované objektem zájmu. (JENKINS, 1992: 209–213)

Pokud fanoušci sami vytvářejí fanart různého druhu (od fanfikcí přes obrazy po stříhání videí), může docházet – a často také dochází – k jistému napětí mezi kánonem a fánonem. Jako kánon jsou označovány původní texty autora díla, jako fánon naopak kolektivně přijímané fanouškovské interpretace tohoto díla. V tomto případě jako kánon chápou základní texty J. K. Rowlingové, tj. 7 knižních titulů série o Harrym Potterovi, ale také divadelní hru *Harry Potter a Prokleté dítě*, doplňující knihy *Bajky Barda Beedleho*, *Famfrpál v průběhu věků* a *Fantastická zvířata a kde je najít*. Zároveň do kánonu řadím také texty, jež J. K. Rowlingová publikovala na stránce Pottermore.com, jimiž vysvětluje a doplňuje poznatky ze světa, který stvořila. Příkladem fánonu může v současné době být předpoklad velkého počtu fanoušků, že postava Hermiony Grangerové nemusí být jednoznačně běloška, jelikož tato informace explicitně nikdy v knihách nezazněla. Dalším takovým příkladem je chápání vztahu mezi Seamusem Finneganem a Deanem Thomasem jako romantického, navzdory krátkému vztahu, který měl Dean s Ginny Weasleyovou v šestém díle série.

Typologii aktivit Henryho Jenkinse později rozvedla Janet Staiger, která přidala ještě průnik fanouškovství do každodenního života. Ten je charakterizovaný tím, že fanoušci manifestují svou příslušnost k fandomu a lásku k objektu svého zájmu prostřednictvím aktivit, jako je např. sběratelství, nošení tematického oblečení, ale dokonce i pojmenovávání dětí po oblíbené postavě či umělci. (2005: 105–107)

Iveta Jansová uvádí ještě další projev fanouškovství, který nazývá pořadatelstvím (2018: 48). Jedná se o aktivitu, při které se z fanoušků samotných stávají pořadatelé

2 Srov. JENKINS (1992), LEWIS (1992), DUFFETT (2013), BOOTH (2018).

různých akcí. Není výjimkou, že se fanoušci skupinově scházejí, pořádají tzv. „cony“ (conventions, setkání), ale i organizují charitativní sbírky. Výjimkou není ani fandom Harryho Pottera, kdy fanoušci vytvořili Harry Potter Alliance, charitativní a aktivistickou organizaci, která plně využívá potenciál aktivního fandomu.³

Považuji za důležité upozornit na svou pozici jakožto aca-fana, tj. akademika, který je fanouškem a zároveň fanouškovské komunity studuje. (HILLS, 2002: 51–52) Výhodou této výzkumné pozice je znalost daného fandomu a různých významů jemu vlastních, které by „objektivní“ výzkumník nemusel rozklíčovat; nevýhodou nicméně může být přílišná angažovanost výzkumníka. Fandom Harryho Pottera považuji i za sobě vlastní, nicméně při tomto výzkumu jsem dbala na to, abych si při nahlížení na zkoumaný obsah udržovala dostatečný odstup.

2.3. Genderové stereotypy

Posledním teoretickým východiskem, které je nutné představit, jsou také genderové stereotypy. Např. Stuart Hall uvádí, že stereotyp *„redukuje osoby na několik jednoduchých, základních charakteristik, které jsou reprezentovány jako pevně dané od přírody.“* (HALL, 1997: 257) Jde o sociální konstrukt, který funguje v určitých kulturních kontextech a mění se v čase spolu se společnostmi. Stereotyp „hloupé blondýnky“ například může fungovat v rámci západní kultury, avšak v asijských zemích tento stereotyp nemusí být funkční.

Stereotypní reprezentace vázaná na gender je v médiích zřejmě jednou z nejběžnějších. Tyto konstrukce jsou často zdrojem představ o správném chování a vzhledu mužů a žen. Nejběžnější jsou užívané stereotypy slabší a bezmocné ženy čekající na pomoc. Muži jsou zobrazováni naopak jako silnější a statečnější a také jako mnohem aktivnější. (SCHULZ, 2015)

Zejména z fikčních obsahů vychází představa, že aktivita mužů naznačuje jejich větší soběstačnost, mohou sami rozhodovat o svém osudu a mají k dispozici bohatší zdroje, což jim umožňuje také vyšší postavení. Ženy mají být pasivní, vkládat důvěru do ostatních a zaobírat se vlastní krásou. (JARKOVSKÁ, 2004: 59–60) *„Dívky jsou učeny, aby byly sladké, naivní, pasivní a obětavé, zatímco chlapci jsou podporováni k tomu, aby byli silní, odvážní, soběstační hrdinové a zachránci.“* (LOUIE, 2012: 75)

3 „Harry Potter Alliance dělá z fanoušků hrdiny. Využíváme moci příběhů a populární kultury k tomu, abychom aktivismus učinili dostupnějším a udržitelnějším. Pomocí zkušenostního tréninku a kampaní vyučujeme soucitné a nadané leadery, kteří se učí přistupovat ke světovým problémům s radostí, kreativitou a závazkem [podporovat] rovnost.“ (Online: thehpalliance.org/what_we_do [cit. 17.7.2019])

Genderovými stereotypy tedy ve zkratce rozumím očekávání společnosti toho, jak se má chovat a jak má vypadat správná žena a správný muž – a jistá schémata z těchto očekávání vycházející, která se promítají do fikčních obsahů.

Ženské stereotypy	Mužské stereotypy
Jemná Závislá Snadno ovlivnitelná Submisivní Pasivní Orientovaná na domov, pečovatelka Empatická Emotivní	Agresivní Nezávislý Asertivní Dominantní Aktivní Cestovatel, světák Nízká míra empatie Logicky uvažující

Tab. 1 – přehled tradičních genderových stereotypů

S přihlédnutím k těmto tradičním stereotypům bylo cílem analýzy zjistit, zda a případně jak dílo o Harrym Potterovi narušuje právě tyto stereotypy a ve kterých případech se tato skutečnost projevuje i ve fanouškovské tvorbě.

3. Kouzelnická analýza fantazijního světa

Hlavní výzkumnou metodou bylo zvoleno interpretativní čtení, které navrhla Jane C. Kronicková (1997). Tento postup je vhodný zejména pro „zpracování rozsáhlých textových souborů kvalitativními analytickými postupy.“ (SEDLÁKOVÁ, 2014: 390) Pro interpretativní čtení je klíčová role hermeneutiky, jelikož využívá postup hermeneutického kruhu – badatel k textu přistupuje s jistým předporozuměním, provádí nejprve výklad kratších, dílčích úseků textu a postupuje k celku, aby se posléze zpětně vrátil k dílčím úsekům s upraveným porozuměním textu a postup opakoval. „*Takový proces interpretace textu je neustále aktivní. (...) Vytvářejí se rovněž alternativní interpretace a v textu musí být nalezen zdroj pro jejich zamítnutí.*“ (KRONICKOVÁ, 1997: 62) To znamená, že nelze pouze nacházet tvrzení, jež by podporovala jen jednu interpretaci, ale i zvažovat alternativní interpretace a nalézt v textu adekvátní argumenty pro jejich zamítnutí.

Výběr textů pro analýzu je v případě interpretativního čtení záměrný, a to na základě jeho důležitosti pro téma výzkumu. To ale neznamená, že výzkumník není seznámený i s ostatními texty. (SEDLÁKOVÁ, 2014: 392) V tomto případě byl velký počet textů o Harrym Potterovi omezen na základě předchozích znalostí autorky na kapitoly a příspěvky J. K. Rowlingové tak, aby byly relevantní pro analýzu genderových stereotypů.

Na základě analýzy jsem identifikovala 2 způsoby, jimiž v díle o Harrym Potterovi dochází k narušování stereotypů:

1. *Strukturální narušování stereotypů v konstruování fikčního světa*: vytvoření rovnostářského strukturálního složení různých kouzelnických institucí již v kánonu;

2. *Narušování stereotypů skrze využití známých archetypů či samotných stereotypů*: využití známých schémat postav, jako je např. moudrý stařec, hrdina, šprtka, milostný objekt apod., přičemž jsou tato schémata záměrně narušována v průběhu děje kánonu.

V následujících podkapitolách budou oba způsoby blíže vysvětleny.

1) Strukturální narušování stereotypů v konstruování fikčního světa

Tímto způsobem narušování stereotypů rozumím fungování zkoumaného fikčního světa. Narušování se děje na strukturální úrovni kánonu, již v samotných základech tvorby světa, ve kterém se celý děj odehrává. Autorka měla možnost vytvořit zcela novou fantazijní říši s vlastními pravidly, schémata a strukturami. A právě na základě těchto voleb vytvořila svět, který se jeví jako rovnostářský.

Dokladem toho mohou být například čtyři zakladatelé bradavické kouzelnické školy. Jsou mezi nimi dva muži a dvě ženy. Byť se v základních sedmi knihách o Harrym Potterovi hovoří především o Godriku Nebelvírovi a Salazaru Zmijozelovi a jejich kolejích, neznamená to, že zbylé dvě koleje by byly méně důležité – v sérii *Fantastických zvířat* je naopak tou nejvýraznější Mrzimor.

Podobně vyvážené je i zastoupení ředitelů kolejí v momentě, kdy se odehrává příběh o Harrym Potterovi. Řediteli jsou opět dva muži a dvě ženy, přičemž žena (profesorka McGonagalová) stojí v čele koleje, jež nejvíce charakterizuje statečnost – vlastnost na základě stereotypů připisovaná zejména mužům.

V personálním zastoupení školy se také projevuje vyváženost v zastoupení profesorského sboru – v průběhu příběhu o Harrym Potterovi se objevuje 10 profesorů a 10 profesorek. Stereotypními se mohou jevit posty školníka Arguse Filche, knihovnice madame Pinceové a léčitelky madame Pomfreyové. Nicméně navzdory obsazení žen do role pečovatelek (ať už o knihy, či nemocné) mají obě ženy výraznou autoritu, kterou respektuje také ředitel školy.

Další oblastí, ve které se projevuje strukturální zastoupení mužů a žen, je sport. Hlavním kouzelnickým sportem je famfrpál – velmi rychlý, agresivní a nebezpečný sport. Nicméně týmy nejsou rozdělovány na ženské a mužské, naopak se hraje pouze ve smíšených sestavách. Přítomnost žen v tomto sportu tedy opět narušuje na strukturální úrovni stereotypy o tom, že sport bývá doménou mužů a týmy jsou rozdělovány dle genderu. V časové linii základních 7 knih navíc famfrpálu vyučuje žena – madame Hoochová.

Totéž platí i pro přívržence Smrtijedů i odbojové skupiny kolem Fénixova řádu. I zde se vyskytují společně muži a ženy, často se jedná o celé rodiny. Byť jsou v souvislosti se Smrtijedy zmiňováni zejména muži, součástí skupiny jsou i jejich manželky. Bellatrix Lestrangerová je navíc nejvýraznější postavou z řad Smrtijedů.

Významnou roli plní ženy také v politické struktuře tohoto kouzelnického světa. V textech J. K. Rowlingové publikovaných na stránce Pottermore.com autorka například uvádí přehled všech ministrů kouzel v Británii. Je mezi nimi 25 mužů a 11 žen. Na první pohled se to může zdát jako nepoměr, ovšem v porovnání s reálným stavem soudobé společnosti a její historie doposud žádná země neměla ve vedoucí státnické pozici alespoň třetinu žen. Tím se tedy kouzelnický svět Harryho Pottera odlišuje. Postava prezidentky amerického ministerstva kouzel Seraphina Picqueryová, známá z prequelové série *Fantastická zvířata* odehrávající se postupně ve 20.–40. letech, navíc boří skleněný strop, jelikož zaujímá nejvyšší kouzelnický státnický post. Podobně je tomu také u časového období Prokletého dítěte, kdy je britskou ministryní kouzel Hermiona Grangerová.

2) Narušování stereotypů skrze využití známých archetypů a stereotypů

Druhým typem narušování stereotypů, který jsem identifikovala, je narušování skrze využití známých archetypů či stereotypů samotných. Právě při užití již zavedených schémat je o to více znatelné, když dochází k jejich porušení. Pro vysvětlení zde budu ilustrovat jednání několika postav z děl o Harrym Potterovi, kde je tento typ narušování stereotypů patrný.

Harry Potter

Hlavní postavou celé série je mladý čaroděj Harry. Sledujeme ho v průběhu jeho dětství a dospívání, ale také v dospělém věku (*Prokleté dítě*, další texty JKR). Jakožto hlavní mužská postava by se na základě genderových stereotypů dalo předpokládat, že bude dominantním, rozhodným, statečným a aktivním vůdcem, který je hybatelem děje. V mnoha případech tomu tak skutečně je. Rozhoduje, do kterých akcí se s kamarády pustí – zachránit Kámen mudrců, zachránit Ginny Weasleyovou, pomoci Siriusi Blackovi, hledat vitéály, utkat se s Voldemortem. Často tak své kamarády vystavuje i nebezpečí, nicméně oni respektují jeho vůdčí pozici.

Přesto se v průběhu všech knih můžeme setkat s četnými případy, kdy Harryho jednání nesplňuje tradiční stereotypy připisované mužům. Naopak se projevuje silně emotivně, velmi často propadá výbuchům vzteku, zejména z pocitu, že mu nikdo nerozumí – velmi typický pro dospívající mládež. Dle tradičních stereotypů by toto mnohdy až hysterické chování bylo vlastní spíše ženám, nicméně v tomto případě je to právě Harry, který se ho dopouští.

„To přece nemůžeš!“ namítla Hermiona. „Po tom, co nám řekli Snape i McGonnagalová! Vždyť tě vyloučí!“ – „A CO MÁ BÝT?“ rozkřikl se Harry. „Copak to nechápete? (...) Dnes večer těmi padacími dveřmi projdu a nic, co vy dva řeknete, mě nezastaví! Voldemort mi zabil rodiče, na to nezapomínejte!“

– Harry Potter a Kámen mudrců, kap. 16

„NO TAK NESMÍTE CHODIT NA PORADY, TO JE TOHO! ASPOŇ JSTE TU ALE BYLI, NE? ASPOŇ JSTE BYLI SPOLU! ZATÍMCO JÁ – JÁ CELÝ MĚSÍC TRČEL U DURSLEYOVÝCH! A TO JSEM TOHO ZVLÁDL VÍC, NEŽ JSTE KDY DOKÁZALI VY DVA, A BRUMBÁL TO MOC DOBŘE VÍ!“

– Harry Potter a Fénixův řád, kap. 4

Často je odkázán na vědomosti jiných, zejm. Hermiony Grangerové. Právě tyto vědomosti ho také v mnoha případech zachrání, popř. mu pomohou ve splnění jeho úkolu – překonání překážek chránících Kámen mudrců, rozluštění klíčové znalosti pro poražení baziliška, cestování časem, splnění smrtelně nebezpečných úkolů v Turnaji tří kouzelníků, cesta za viteály. Harry se v těchto případech sice projevuje jako aktivní a statečný hrdina, nicméně jeho jednání není logické, spíše impulzivní, vycházející z dané situace.

Hermiona Grangerová

Pravděpodobně nejdůležitější ženskou postavou v této knižní sérii je Hermiona Grangerová, kamarádka hlavní postavy. Hermionu můžeme sledovat v průběhu jejího dospívání a částečně také v dospělém věku (*Prokleté dítě*). Právě ona je nejvýraznější ženskou postavou, která významně narušuje stereotypy.

Byť je představena jako „šprtka“, podvoluje se rozhodnutí Harryho, při zátěžových situacích pláče, dokáže se vcítit do svých kamarádů i okolí a má tendenci pečovat o své nejbližší kamarády (ošetřovat je, vařit, pomáhat jim s úkoly apod.), rozhodně není možné jí připisovat pouze „ženské“ atributy. Často projevuje typicky „mužské“ vlastnosti – uvažuje logicky, je silně ambiciózní, aktivní v dosahování svých cílů, asertivní. Ověřuje si informace a nejedná s horkou hlavou. To se významně projevuje hned v několika případech:

- › Při smrtelném nebezpečí během výpravy pro Kámen mudrců zachová chladnou hlavu a rozluští hádanky, čímž zachrání oba své kamarády;
- › je jí udělena výjimka v užívání obraceče času, aby mohla plnit své povinnosti – díky tomu se také významně podílí na záchraně Siriuse Blacka a hipogryfa Klofana;
- › v pouhých 14 letech se postaví reportérce kouzelnických novin a jejím nepravdivým informacím a odhalí ji jako nezákonného animága (kouzelníka se schopností měnit se ve zvíře; Rita Holoubková se mění v brouka, aby nepozorovaně

získávala drby): „Slíbila jsem Ritě, že ji pustím, až budeme v Londýně,“ dodala ještě. „Použila jsem totiž na tu lahvičku nerozbitné kouzlo, takže se nemůže přeměnit; a řekla jsem jí, že celý rok nesmí ten svůj brk vůbec vytáhnout. Uvidíme, jestli ji to odnaučí psát o někom takové hrozné lži.“ (Harry Potter a Ohnivý pohár, kap. 37);

- › je iniciátorkou studentského hnutí proti Dolores Umbridgeové, která ze svého profesorského postu zneužívá pravomoci;
- › jako jediná je v závěrečném dílu série předem připravená na všechny nastalé situace, má sbaleno i za své dva kamarády, v začátcích jejich putování je vede a ukrývá pomocí kouzel. Dokonce myslí natolik dopředu, že i upraví vzpomínky svých rodičů, aby si ji nepamatovali a nehrozilo jim tak velké nebezpečí. Vzdává se tak svého vlastního domova a pevného zázemí, aby mohla pomoci Harrymu na jeho cestě za viteály.

Albus Brumbál

Postava Brumbála vychází z archetypu moudrého starce. Působí tak, že má nad vším kontrolu, o všem má přehled a také disponuje širokými znalostmi magie. Nicméně v průběhu příběhu se i o tomto zdánlivě nezničitelném kouzelníkovi dozvídáme, že měl těžký osud a v jeho rodině došlo k mnoha neštěstím, včetně smrti. Je to v mnoha ohledech citlivý muž, má velkou slabost zejména pro Harryho, ke kterému chová až otcovský a ochranný vztah. Nejednou se v knihách dozvídáme, že při pohledu na Harryho, který zrovna procházel těžkým obdobím, bylo možné Brumbálovi v „očích za půlměsíčovými brýlemi spatřit slzy“.

V dalších rozšířených textech nad rámec základní série o Harrym Potterovi se navíc čtenář přímo od autorky dozvídá, že Brumbál měl vztah s černokněžníkem Grindelwaldem, který měl i romantický rozměr. Sama autorka veřejně doznala, že postavu po celou dobu psala s myšlenkou, že Brumbál je gay. Tato linie se projevuje více v sérii Fantastická zvířata, kde se k Brumbálově vztahu s Grindelwaldem v průběhu dílů budeme dozvídat více. Samotná sexualita „moudrého starce“ by se dala předpokládat za určité narušení stereotypu, jelikož v tradičních genderových stereotypy se předpokládá spíše s kontextem heteronormativity.

Minerva McGonagallová

Další ženskou postavou, která výrazně narušuje stereotypy, je zástupkyně ředitele, profesorka McGonagallová. Informace k této postavě, podobně jako k Brumbálovi, dodala autorka po ukončení původní série. Nejdůležitějším textem, který o profesorce prozrazuje více, se stal oficiální text J. K. Rowlingové o postavě na stránce Pottermore.com. V něm Rowlingová podává životopis Minervy, doplňuje znalosti

o jejím charakteru. Více se tak dozvídáme o tom, že se profesorka významně zajímá o famfrpál – a to nejen z důvodu, že je ředitelkou koleje a chce, aby získali školní pohár, ale že dokonce sama v mládí uvažovala o kariéře sportovkyně, kterou se však kvůli zranění rozhodla nenaplnit. Nicméně to jí nezabránilo aktivně se o famfrpál i nadále zajímat. Výrazný zájem o sport, tradičně oblast více připisovanou mužům, je prvním narušením tradičních stereotypů. *„Pánbůh ví, že potřebujeme lepší mužstvo než loni. V tom posledním zápase nás Zmijozel vysloveně převálcoval, trvalo kolik týdnů, než jsem se Severusi Snapeovi zas mohla podívat do tváře.“ (Harry Potter a Kámen mudrců, kap. 9)*

Profesorka McGonagallová dále v rámci základní série nezmiňuje nic o své rodině. Ve zmíněném doplňujícím textu je vysvětleno, že jednou byla zamilovaná do mudly (nekouzelníka), což její rodina neschvalovala. Zároveň tento vztah představoval ohrožení její budoucí kariéry na Ministerstvu kouzel, jelikož bylo nutné dodržování zákona o utajení kouzel – což by manželství s mudlou mohlo zásadně ohrozit. V této době si vybrala kariéru a opustila svého snoubence. Opět něco, co není příliš typické pro tradičně ženské charakterové vlastnosti, kdy by měla projevit spíše zájem o budování rodiny a domova.

Z důvodu zlomeného srdce se vztahům stranila. Později se vdala, nicméně její manžel za tragických okolností zemřel. Neměli spolu žádné děti, a tak se Minerva plně odevzdala profesorskému postu. Nenaplnění tradičního modelu rodiny, bezdětnost a nestálý domov opět nesouhlasí s tradičními genderovými stereotypy.

Byť profesorka McGonagallová projevuje zájem a starost o své žáky a pokud se Harry ocitne v nebezpečné situaci, mívá k němu silně ochranný postoj, je ale také silně nekompromisní a dbá na dodržování pravidel. Má přirozenou autoritu i mezi žáky z jiných kolejí a mezi svými kolegy – opět vlastnosti, které jsou tradičně připisované mužům.

Další postavy

Dílo o Harrym Potterovi je značně rozsáhlé a vyskytuje se v něm mnoho postav, které by stály za vlastní analýzu. Pro omezený prostor zmíním jen v krátkosti pár dalších postav, které vykazují narušení stereotypů prostřednictvím využití tradičních archetypů a dalších stereotypů.

Jedním z nich může být například Neville Longbottom, chlapec, kterého všichni podceňují, a z počátku není moc talentovaný. Není příliš sebevědomý, vystupuje jako jakýsi typ „mouly“. Nicméně v průběhu příběhu se jeho charakter vybrušuje, vykazuje značnou píli a v rozhodující Bitvě o Bradavice prokáže i značnou statečnost při boji. Jeho cesta ale rozhodně není „typicky mužská“, vystupuje spíše jako slaboch. Byť vykazuje obrovský talent pro obor bylinkářství, který je mezi jeho

vrstevníky ojedinělý, v jiných oblastech je spíše podprůměrný zejména kvůli nízkému sebevědomí.

Dále si zmínku zaslouží Ginny Weasleyová, stereotypně chápaná jako „love interest“ Harryho Pottera. Nicméně Ginny není pouze objektem romantického zájmu hlavní postavy, naopak. Sama vystupuje jako silná osobnost, která nelpí jen na nenaplněných citech – sama si aktivně vybírá jiné partnery, než aby čekala na Harryho. Výrazně dává najevo, že bytí je nejmladší sestrou, její bratři nemají právo se jí plést do toho, s kým tráví čas. „*Tvoje svolení,‘ pošklebovala se Ginny [Ronovi]. ‚Odkdypak k něčemu potřebuju tvoje svolení?’*“ (*Harry Potter a Princ dvojí krve*, kap. 25) Také je velmi zdatná v kletbách, což projeví nejen při bojích, ale i při urážkách od spolužáků – nenechává si nic líbit. Podobně jako profesorka McGonagalová, i Ginny jeví silný zájem o sport, což se nakonec projeví v dospělém věku, kdy se stane vrcholovou hráčkou famfrpálu za známý tým Hollyheadských harpyjí. Tyto aktivní vlastnosti by byly tradičně spíše doménou mužských postav, nicméně u Ginny vytvářejí komplexnost nestereotypního charakteru.

Narušování stereotypů můžeme do jisté míry vidět i u manželských dvojic. Například manželé Weasleyovi vytvářejí harmonický pár ženy v domácnosti, starostlivé a pečující, a vydělávajícího muže, jež se stará o rodinu. Není to ale tak, že živi- tel má poslední a rozhodující slovo, často plní přání své manželky, která se nebojí rázně ozvat. Je to spíše paní Weasleyová, kdo má u svých dětí silnou autoritu. Další dvojicí je Remus Lupin a Nymfadora Tonksová. Lupin dlouhou dobu vystupuje v pozici „hodného strýčka“, který Harrymu poskytuje hlas rozumu v opozici k více dobrodružnému charakteru Harryho kmotra Siriuse Blacka. Je starostlivý, obětavý. Jeho partnerka, Tonksová, je bystrozorkou, která je ale nemotorná a v očích svých kolegů často zastává pozici té slabší, kterou trpí kvůli její výhodě ve schopnosti snadno měnit svůj vzhled⁴. Nicméně i tak jako bystrozorka zastává na ministerstvu poměrně významnou pozici.

Jak je vidět, mnoho postav nesplňuje tradiční rozdělení genderových stereotypů o aktivních, statečných, tvrdých mužích a slabých, pasivních, na pomoc čekajících ženách.

4. Závěry

Z výsledků analýzy jsem vyvodila dva způsoby narušování stereotypů v *Harrym Potterovi* – jedná se o strukturální narušování a narušování skrze stereotypy. V prvním případě lze vidět, že J. K. Rowlingová již na strukturální úrovni vytvářela kouzelnický systém založený na rovnosti pohlaví, kdy ženy i muži mohou zastávat významné posty

4 Je metamorfomág, tj. může dle libosti měnit svůj vzhled bez pomoci lektvarů či kouzel.

ve státní a politické sféře, stejně jako například ve sportu či školství. Podmínky pro zastávání těchto pozic jsou založené na konkrétních dovednostech osob, nedochází zpravidla k žádné diskriminaci pohlaví.

V druhém případě analýza sice prokázala využití určitých schémat v podobě stereotypů či archetypů, jako je moudrý stařec, hrdina, šprtka, moula, milostný objekt a podobně, ale každé z těchto schémat bylo nějakým způsobem narušeno v průběhu vývoje příběhu. Byť některé postavy mohly vykazovat spíše příklonění k tradičnímu dělení genderových rolí, nikdy je nesplňovaly bez výjimky. Autorka tak ukázala, že i fantazijní svět nemusí být vystaven na jednoduchých zkratkovitých binárních rozdílech, ale že naopak každá postava v sobě skrývá několik vrstev charakterových vlastností a vyvíjí se v čase.

V teoretické části jsem také zmínila třetí plochy kánonu a fánonu. Fanouškovské interpretace bývají často založené na podnětech z kánonu – například se snaží více rozvinout příběh vedlejších postav, doplnit chybějící reprezentace (často se jedná o tzv. genderswap – záměna genderu postav, či racebending – záměna rasy postav). Součástí bývají také interpretace vztahů, kdy dochází například k párování stejnopohlavních postav. Fanouškovská fikce často vychází i z kánonu samotného a většina fanoušků dává důraz – zejména u ženských postav – na narušování genderových stereotypů. Týká se to především Hermiony Grangerové, Minervy McGonagallové a Ginny Weasleyové, o kterých vzniká mnoho fanouškovských textů zdůrazňujících jejich sílu a nestereotypičnost.

Dílo o Harrym Potterovi je různým interpretacím poměrně otevřené. Jak i sama autorka uvedla na příkladu Albusa Brumbála, i jedna z výrazných a klíčových postav může narušovat heteronormativní řád. Byť fanoušci ke svým interpretacím nepotřebují svolení od autora kánonu, bezpochyby má slovo J. K. Rowlingové váhu a potvrzení neheterosexuální orientace mohlo posloužit jako otevřené dveře k dalším interpretacím. Poměrně běžným fánonem je párování Deana Thomase a Seamuse Finneganova, spolužáků Harryho. Stejně tak Levandule Brownové a Parvati Pattilové.

Zpětné potvrzování či vyvracení fanouškovských teorií J. K. Rowlingovou může být nahlíženo jako marketingová strategie pro další díla (v současnosti sérii *Fantastických zvířat*) a jako snaha mít fanoušky „zadobře“, nicméně záměr autorky tímto způsobem zjistit nelze. Faktem zůstává, že takto významné dílo, které ovlivnilo generaci čtenářů (a potažmo i diváků), je otevřeno nestereotypním postavám a možnostem různých interpretací, aby se s nimi mohl ztotožnit v podstatě každý. Což je v literatuře především pro dospívající mládež klíčové pro utváření identity jedince.

Dle zjištěných výsledků můžeme říci, že dílo o Harrym Potterovi nelze považovat za stereotypní, byť některé stereotypy využívá jako základní kámen pro výstavbu charakterů postav. Je ale důležité si uvědomit, že při přemýšlení o stereotypech na ně

nahlížíme stejně tak stereotypně a neustále dokola je tak aplikováno schéma binárního rozdělení genderových rolí. Místo toho by tedy bylo na místě říci, že postavy v *Harrym Potterovi* jsou spíše multidimenzionální, komplexní charaktery nepodléhající jednoduchému stereotypizování.

Literatura

- BOOTH**, Paul. 2018. *A companion to media fandom and fan studies*. John Wiley & Sons.
- DUFFETT**, Mark. 2013. *Understanding fandom: An introduction to the study of media fan culture*. London: Bloomsbury.
- FISKE**, John. 1992b. *Understanding Popular Culture*. London, New York: Routledge.
- HALL**, Stuart. 1997. *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage.
- HALL**, Stuart. 1998. „Kódování a dekodování.“ Pp. 41 – 59 in: *Teorie vědy 2005*, roč. 27, č. 2.
- HILLS**, Matt. 2002. *Fan Cultures*. London, New York: Routledge.
- JANSOVÁ**, Iveta. 2018. *Kategorie fanoušek jako teoretický problém: aktivity, praktiky a kategorizace*. Dizertační práce. Univerzita Palackého v Olomouci.
- JARKOVSKÁ**, Lucie. 2004. „Role pohádek a dětské literatury v reprodukci genderových nerovností.“ Pp. 42–52 in: *Obrazy dětství v dnešní české společnosti. Studie ze sociologie dětství*. **NOSÁL**, Igor (eds.). Brno: Barrister & Principal.
- JENKINS**, Henry. 1992. *Textual Poachers: Television Fans & Participatory Culture. Studies in culture and communication*. New York: Routledge.
- LEWIS**, Lisa (eds.) 1992. *Adoring audience*. London: Routledge.
- LOUIE**, Patricia. 2012. „Not so Happily Ever After? The Grimm Truth about Gender Representations in Fairytales.“ Pp. 74–82 in: *Ignite*, roč. 4, č. 1.
- SEDLÁKOVÁ**, Renáta. 2014. *Výzkum médií. Neužívanější metody a techniky*. Praha: Grada.
- SCHULZ**, Grace. 2015. *The Only Person Who Saves Me Is Me: How Once Upon a Time Is Challenging Traditional Gender Roles*. Southern Utah University: Scriblerian Contest. Dostupné na: <https://www.suu.edu/hss/english/scriblerian/spring15/> [cit. 5.1.2017].
- STAIGER**, Janet. 2005. *Media Reception Studies*. New York: New York University Press.

Knižní prameny a online prameny

- ROWLINGOVÁ**, Joanne Kathleen. 2002. *Harry Potter a Kámen mudrců*. 4. vyd. Praha: Albatros.
- ROWLINGOVÁ**, Joanne Kathleen. 2002. *Harry Potter a Tajemná komnata*. 3. vyd. Praha: Albatros.
- ROWLINGOVÁ**, Joanne Kathleen. 2002. *Harry Potter a Vězeň z Azkabanu*. 3. vyd. Praha: Albatros.
- ROWLINGOVÁ**, Joanne Kathleen. 2002. *Harry Potter a Ohnivý pohár*. 3. vyd. Praha: Albatros.
- ROWLINGOVÁ**, Joanne Kathleen. 2004. *Harry Potter a Fénixův řád*. 1. vyd. Praha: Albatros.
- ROWLINGOVÁ**, Joanne Kathleen. 2005. *Harry Potter a Princ dvojí krve*. 1. vyd. Praha: Albatros.
- ROWLINGOVÁ**, Joanne Kathleen. 2008. *Harry Potter a Relikvie smrti*. 1. vyd. Praha: Albatros.
- ROWLINGOVÁ**, Joanne Kathleen. 2016. *Harry Potter a Prokleté dítě*. 1. vyd. Praha: Albatros.
- ROWLINGOVÁ**, Joanne Kathleen. *Ministers for Magic*. Dostupné z: <https://www.pottermore.com/writing-by-jk-rowling/ministers-for-magic>. (Nedatováno).

ROWLINGOVÁ, Joanne Kathleen. *Quidditch World Cup 2014: Daily Prophet reports*. Dostupné z: <https://www.pottermore.com/writing-by-jk-rowling/quidditch-world-cup-2014-daily-prophet-reports>. (Nedatováno).

ROWLINGOVÁ, Joanne Kathleen. *Professor McGonagall*. Dostupné z: <https://www.pottermore.com/writing-by-jk-rowling/professor-mcgonagall>. (Nedatováno).

Keywords/Klíčová slova

Harry Potter, gender stereotypes, fan studies, canon, fanon

Harry Potter, genderové stereotypy, fanouškovství, kánon, fánon

Předpoklady revoluce: reflexe prvorepublikového tisku v publikacích počátku novinovědy

The conditions for revolution: The reflection of the press of The First Czechoslovak Republic in publications of early journal studies

Kateřina Korábková

Ústav historických věd

Fakulty filozofické Univerzity Pardubice

katerina.korabkova@seznam.cz

Mgr. Kateřina Korábková je doktorandkou historie Ústavu historických věd Fakulty filozofické Univerzity Pardubice. Zaměřuje se na otázky medializace literatury v meziválečném českém tisku.

Abstract/Abstrakt

One of the sources for studying of contemporary reflections of the interwar Czech journalism represent small publications about newspapers and journalism, which were written in the beginning of early journal studies. Those books describe and criticize the contemporary media standard in a broader context and also try to explain the principles of journalism as a branch. The authors pointed out the social responsibility of journalists. They also consider further development of journalism in a connection with the situation of the contemporary press. The paper focuses on the question how were the expectations of changes in journalism projected into these publications in connection with the new state. The goal is to answer whether political and social changes also implied the idea of journalistic revolution or if the transformation of journalism was supposed to be a condition for the continuation of democracy.

Jeden z možných pramenů ke zkoumání dobových reflexí meziválečné české žurnalistiky představují drobné publikace o novinách a novinářství, které vznikaly v počátcích naší novinovědy. V širším kontextu popisují a hodnotí dobovou mediální normu a snaží se čtenáři přiblížit principy fungování žurnalistiky jako specifické formy společenské komunikace. V souvislosti se stavem dobového tisku jejich autoři upozorňují na společenskou odpovědnost

novinářů a uvažují o dalším vývoji žurnalistiky. Příspěvek se ptá, jakým způsobem se do těchto publikací promítalo očekávání proměn žurnalistiky ve spojení se vznikem nového státu, jaký další vývoj mediální sféry autoři předpokládali a nakolik radikální změny jej měly provázet. Pokusí se zodpovědět, jestli politicko-společenská změna implikovala také představu žurnalistické revoluce, nebo se podle dobových úvah proměna žurnalistiky měla stát podmínkou zachování demokracie.

Období mezi dvěma světovými válkami je časem počátku a rozvoje české novinovědy, předchůdkyně dnešních mediálních studií. Novinověda, jejíž prvopočátky můžeme shledávat už koncem 19. století (srov. JIRÁK, KÖPPLOVÁ: 59–63), se plně rozvíjela začátkem 20. století souběžně na několika místech světa.¹ Témata, která otevírala, mají vesměs podobný charakter, a to navzdory rozdílnému vývoji národních žurnalistik. V našem prostředí se s ustavováním novinovědy obvykle spojují především jména sociologů Arnošta Inocence Bláhy nebo Emanuela Chalupného a skupiny autorů kolem časopisu *Duch novin* založeného Oskarem Butterem. Tento časopis vycházející od roku 1928 patří k nepřehlédnutelným platformám československé novinovědy a přestože byla jeho role poměrně zásadní, neměli bychom, studujeme-li počátky českého zkoumání médií nebo reflexi meziválečného tisku, opomíjet další zdroje, které mají odborný přesah.

Kromě článků věnujících se novinářství, otištěných v periodickém tisku² představují jeden z možných pramenů ke zkoumání dobových reflexí meziválečné české žurnalistiky také drobné publikace o novinách a novinářství, které navazují už na předválečnou tradici. V jejich textech se autoři snaží popsat fungování mediálního odvětví, kriticky zhodnotit jeho stav, vysvětlit, v čem spočívá moc tisku a jaké důsledky z ní plynou. Ústřední pojmy *noviny* a *novinář* (nebo slova odvozená) se dostaly do názvů několika z nich. V roce 1913 vychází drobná knížka novináře a historika tisku Karla Hocha s názvem *Noviny*, která se pokouší na více než sto stránkách vysvětlit fungování tisku jako nástroje veřejného mínění, popsat jeho historii, zhodnotit současnost a nastítnit budoucí vývoj. V roce 1924 vydává katolický novinář židovského původu Alfred Fuchs ani ne třicetistránkovou publikaci *Novinář*, jež se stane základem pro jeho pozdější práci, a to soubor přednášek, který vyjde v roce 1931 pod titulem *Zákulisí novin: Psychologie novinářského povolání*. Mezitím vydává další novinář, Rudolf Kopecký, v roce 1927 více než stostránkové pojednání *Noviny a novináři*, které

1 V prvním čísle československého časopisu *Duch novin* píše Oskar Butter v úvodním článku *Péče o novinářství* o německém, švýcarském a japonském časopise, které se věnují odbornému zkoumání tisku (BUTTER 1928: 2). Z toho lze usuzovat na obeznamenost s vývojem zkoumání novin v zahraničí.

2 Příkladem budiž třeba týdeník *Přítomnost*.

je poměrně kritickým rozbořen stavu dobové žurnalistiky.³ O rok později vychází u nás také stejnojmenný překlad asi padesátistránkové knížky britského novináře a redaktora *Timesů* Wickhama Steeda.⁴

„Byl-li tisk před válkou velmocí, stal se nyní velmocí jednou z nejpřednějších,“⁵ píše Rudolf Kopecký (КОПЕЦКÝ 1927: 12). V kontextu politicko-společenské změny, kterou znamenal vznik nového československého státu, je třeba si položit důležitou otázku, jak výše zmínění autoři uvažovali o soudobé žurnalistice. Nestačí se však ptát, jaké principy fungování žurnalistiky autoři počátků novinovědy znali, ale především také zda se do jejich úvah promítá souvislost nového státoprávního uspořádání a potenciálně nová role tisku jako nástroje formování veřejného mínění a jeho podíl na utváření podoby společnosti nového státu. Jinými slovy, zda politicko-společenská změna ve svém důsledku implikovala také představu žurnalistické revoluce.

Úvahy výše uvedených autorů, jakkoliv se vztahují k jejich dobovému kontextu, nám ukazují, že některé skutečnosti o fungování mediálního světa byly dobře vypo-
zorovatelné už dávno. V první řadě je to vliv médií na veřejné mínění. Už v roce 1913 píše Karel Hoch jakoby v předznamenání nadcházejících politicko-společenských změn: „Co znamenají noviny v dějinách kultury? Jejich historické dílo spočívá v tom, že daly vznik veřejnému mínění. Čeho reformace dosahovala kázáním a letákem, toho přicházející demokracie docílila každodenním vrháním žurnálů do světa.“ (HOCH 1913: 108)⁶

3 Další podobné práce, které by se dočkaly samostatného knižního vydání a zaměřovaly se výše popsaným způsobem na zachycení komplexního stavu žurnalistiky, se nám nepodařilo dohledat. Možným vysvětlením, proč nevznikaly další, je nástup nových publikačních možností v souvislosti s institucionalizací zkoumání novin, tedy především založením časopisu *Duch novin*. Pro kompletnost nicméně ještě uvedme knížku Jaroslava Koudelky *Noviny, co jsou a jak se dělají* z roku 1932, která je spíše technickým popisem produkce periodického tisku, podobně drobnou publikaci Václava Cháby *Jak se dělají noviny* z téhož roku, jež se zaměřuje primárně na popis redakční praxe, a útlou brožuru Břetislava Hladkého *Novinář a věčnost* z roku 1937, která se naopak soustředí na psychologii novinářského povolání (srov. KOUDELKA 1932; CHÁB 1932; HLADKÝ 1937).

4 Pro zajímavost dodejme, že dnes již ikonická práce o utváření veřejného mínění, tedy o tématu, jehož se v různé podobě výše uvedení autoři dotýkají, kniha Waltera Lippmana *Public opinion* z roku 1922, si musela na český překlad počkat více než devadesát let (viz LIPPMAN 2015).

5 Předeseíláme, že veškeré citace z dobové literatury zachovávají původní znění včetně pravopisu, který se může lišit od dnešní normy.

6 Téma veřejného mínění rezonovalo českým prostředím velmi silně. Např. hned ve čtvrtém čísle *Ducha novin* je otištěna přednáška Karla Gally na toto téma (GALLA 1928: 76–79); téhož tématu se na příkladu konkrétních novin dotýká autor pod iniciálami O. W. v prvním čísle *Přítomnosti* v článku *O výchově tiskem* (O. W. 1924: 14–15) a o několik měsíců později nabízí v *Přítomnosti* sociologický výklad v kontextu demokracie autor textu *Dav a veřejné mínění* (K. T. 1924: 260–261) – ve stejném duchu bychom mohli pokračovat dále.

Podle Kopeckého je moc novin známá a „*co není známo, jest svůdnost této moci zneužítí ji.*“ (KOPECKÝ 1927: 80) Autoři upozorňují, že mediální vliv vychází ze subjektivního zabarvování zpráv, které je způsobeno mnoha faktory. Jedním z nich je skutečnost, že absolutní nezaujatost neexistuje, i stylizace zprávy, její umístění a vizuální stránka ovlivňují nezdídko více než obsah (viz KOPECKÝ 1927: 13). Zprávy komunikují nejen obsahem, ale i „*místem a rozměry, které se jim v listě vykáží, konečně také seskupením, titulem, a v ne poslední (sic!) řadě i zamlčením.*“ (HOCH 1913: 25) Hoch dokonce vyslovuje tezi, že takto užité prostředky jsou účinnější než explicitně vyjádřený názor (HOCH 1913: 26). Noviny ovlivňují nejen názory veřejnosti, ale i její chování,⁷ a dokonce zasahují i jazyk (FUCHS 1931: 25, 29–37, 80–81). Alfred Fuchs se v kontextu mediálních vlivů dotýká i principu sociální konstrukce reality, kdy píše, že „*noviny tvoří skutečnost*“ (FUCHS 1924: 29).⁸

Podle Hocha také publicistika nejen působí na čtenáře ve smyslu utváření veřejného mínění, ale současně vychází vstříc čtenáři a provádí analýzu informací místo něho (HOCH 1913: 22). Je to něco, co čtenář vyžaduje, a zkoumaní autoři se opakovaně vrací k souvisejícímu faktu, že nikdo nečte noviny pečlivě. Fuchs dokonce píše o rychlém a nepozorném čtení, kdy čtenář novin pouze zběžně přehlíží stránky a titulky (FUCHS 1931: 64), což nám může připomínat dnešní scrollování obrazovky. Zmiňovaný britský novinář Wickham Steed zase popisuje stav, který bychom mohli označit za nástup infotainmentu. Tedy stavituaci, kdy publikum přestává být ochotné uvažovat a je potřeba jeho zájem vzbuzovat maximem vizuálních příloh (STEED 1928: 24, 25).

Při četbě zkoumaných publikací poměrně záhy zjišťujeme, že mnohé principy fungování médií novinověda znala velmi důvěrně už od svých počátků, stejně jako zachytila fakt, že pozornost čtenáře je prchavá, tudíž se jí vychází vstříc zjednodušováním a zábavností.

Dalším jevem, který bychom stejně jako ty předchozí mohli spojovat i se současnými médii, je stoupající tempo novinářské práce. Rychlosti, ba přímo překotnosti, s jakou noviny vznikají, věnuje nejvíc pozornosti Hochova předválečná publikace. Rychlost klade do souvislosti se soutěživostí mezi konkurencí a s možnostmi techniky: telegrafem, telefonem, automobily. Podotýká, že ve chvatu se současně se zprávou posílají i kvapně utvořené názory, přesnější dojmy, protože na propracovanější úvahy není čas (HOCH 1913: 28–29). Dostupných je stále více a více informací, kterých je tolik, že neulpí v paměti. Čtenář tedy nemá potřebu o nich přemýšlet a jen klouže

7 Zde bychom mohli použít pojem *agenda setting* Maxwella McCombse a Donalda Shawa (MCCOMBS 2009).

8 Připomeňme si, že koncept sociální konstrukce reality formovali ve své stejnojmenné knize Peter Berger a Thomas Luckmann až v roce 1966 (viz BERGER, LUCKMANN 1999).

po povrchu (HOCH 1913: 112–113). V důsledku píše Hoch o informační přesycenosti, která je z jeho pohledu ovšem naprosto zbytečná (HOCH 1913: 32). Podobně negativně hodnotí rychlost zpracování informací Kopecký, který zároveň upozorňuje především na to, že se kvůli ní ke čtenáři dostávají i zprávy málo ověřené (KOPECKÝ 1927: 34–35).

Novináři sami se přísně vzato nestíhají zcela přizpůsobit technickému vývoji (FUCHS 1931: 54). S ním však souvisí také proměna organizace redakční práce a vznik nových specializací (KOPECKÝ 1927: 46). Diferencuje se organizace novinářství, ale, jak podotýká Alfred Fuchs, „*bohužel se dnes noviny víc dělají, než píší.*“ (FUCHS 1924: 23). Se stoupající mechanizací klesá moc individuality a potřeba talentovaných novinářů získává novou aktuálnost: „*Komercialisace a mechanisace zasahuje i tu svým nivellujícím vlivem, a půjde-li vývoj takto dále, jest těžko si představití budoucnost novin vůbec. Konkurence po stránce zpravodajské jest čím dále tím nesnadnější a ovšem nákladnější a list nemůže žít pouze z předplatného.*“ (FUCHS 1924: 23–24) Finanční zázemí, nezbytné pro žádoucí rozvoj tisku, často nedostačuje požadavkům na kvalitně odvedenou žurnalistickou práci, a tak může mít například závislost českého tisku na převzatém materiálu svůj důvod právě v něm (KOPECKÝ 1927: 34–35).

Technický pokrok, který provází mediální změny, však nemá dopad pouze na rychlost přípravy novin. Zasahuje také vztah produkce periodik ke generování zisku. Jinými slovy dochází ke komercializaci, která je spolu s industrializací podle Kopeckého příčinou celkového úpadku tisku (KOPECKÝ 1927: 62). Obecně lze říct, že pokračuje negativní vnímání komerčních vlivů z předválečného období, kdy Hoch píše, že komerčně založené tiskoviny se přizpůsobují čtenáři a vyhýbají se jasným stanoviskům, spíše užívají všeobecná hesla a především nenutí čtenáře uvažovat (HOCH 1913: 17).

Dalším průvodním jevem komercializace je také stoupající moc inzerentů. Kopecký upozorňuje na výskyt neoznačené inzerce v redakčním textu (KOPECKÝ 1927: 102–103), která by z dnešního pohledu mohla být blízká některým postupům PR. Inzerce vnímá jako prostředek ke korupci tisku – s tím, že po světě už tisk tomuto namnoze plně podléhá, zatímco u nás se tento neduh teprve začíná projevovat (KOPECKÝ 1927: 44). Podobnou obavu z vlivu inzerentů vyslovuje i Fuchs, který například píše, že „*nátlak administrace na redakci může být značný, jde-li o celostránkové bankovní inzeráty.*“ (FUCHS 1931: 143)

Karel Hoch vyslovuje tezi, že by v duchu kapitalismu měla státní moc kontrolovat také škodlivost tisku (HOCH 1913: 18). To, co lidé čtou, se totiž dotýká utváření jejich morálních hodnot a norem. Pokud například nejnižší vrstvy čtou pouze noviny, ocitají se ve vážném ohrožení plynoucím z komerčně motivovaného zásobování čtenáře senzacemi. Například romány na pokračování a hojně vydávaná braková literatura podávají jako zajímavé a pozoruhodné takové věci, jako jsou zločiny,

zahálka, nevázanost (HOCH 1913: 19–20). Kopecký píše dokonce o „*glorifikaci zločinu*“ (KOPECKÝ 1927: 66–67), již zapřičiňuje nejen zmiňovaná nekvalitní literatura, ale také například rubriky ze soudní síně.⁹

Častým předmětem kritiky se stává rovněž typický rys prvorepublikové mediální scény: stranickost tisku, která je vnímána jako v jistých ohledech omezující. Týká se nejen obsahu novin, jenž se stává obětí stranické frazeologie (FUCHS 1931: 57), ale – jak z toho ostatně vyplývá – také například jazyka, kterým jsou noviny psány (FUCHS 1931: 33). Problémem mediálního systému založeného na stranickém tisku ale podle zkoumaných autorů není absence neutrality. Například Hoch, který mohl sledovat předválečnou tradici, vnímá jako výhodu přiznanou názorovou příslušnost, kdy čtenář ví, s kým má tu čest. Naopak listy, které patří jednotlivcům nebo skupině osob, vidí jako potenciálně nebezpečné, protože u nich není jasné, jaký zájem a proč prosazují (HOCH 1913: 9–12).

Kopecký „*zásadu absolutní neutrálnosti*“ odmítá ještě rezolutněji. Je přesvědčen, že tiskoviny se mají zcela jasně hlásit k nějaké tradici, kterou mají obhajovat (KOPECKÝ 1927: 87). List totiž pojímá víceméně jako prostředek diskuze, proto píše o „*nechutné bezbarvosti*“ těch, které se snaží o neutralitu. Klíčová otázka pro novináře tak podle Kopeckého zní následovně: „*Má novinář říkati ku každé věci názor svůj, nebo názor někoho jiného; býti osobností, nebo gramofonem?*“ (KOPECKÝ 1927: 87)

Míra stranickosti listů je tedy nazírána jinými hledisky než otázkou objektivity. Hoch jim například vyčítá, že se málo věnují záležitostem života a naopak je v nich příliš mnoho politiky, „*jako by bylo ideálem důstojného žurnálu býti pokud možno nejkoženějším*.“ (HOCH 1913: 81–82)

Ačkoliv se autoři zkoumaných publikací dotýkají problematiky politizace tisku, jen velmi výjimečně uvažují o proměnách fungování médií ve vztahu k novému státu. Nacházíme sice Fuchsovu úvahu, že se s nástupem demokracie nepodařilo zbavit kultu moci a nadále dochází k odvratu od ducha (FUCHS 1931: 102–103), ale je to úvaha ojedinělá. Nápadnější styčný bod proměn žurnalistiky a vzniku nového státu představuje hodnocení legislativy, která se týká tisku.

Nejvíce prostoru jí věnuje Kopecký. Kritizuje zastaralé zákony a je přesvědčen, že se poměry oproti stavu za Rakouska-Uherska zhoršily – dokonce píše o protizákonné cenzuře (KOPECKÝ 1927: 98–99) a bílá místa v tisku označuje za důkaz necivilizované perzekuce (KOPECKÝ 1927: 100). Novinář se podle něj ocitá nejen pod neustálým tlakem materiální závislosti, ale navíc ho svazuje zastaralá legislativa (KOPECKÝ 1927: 89).

9 V tomto kontextu Hoch dokonce uvádí, že noviny nejednou zveřejňují adresy dopisů sebevrahů a soukromé detaily u osobách v případech projednávaných u soudu (HOCH 1913: 83–85), což bychom mohli definovat jako jednání vedoucí k sekundární viktimizaci.

Společným tématem kritiky stavu periodického tisku se stává krize žurnalistiky. V této souvislosti se samozřejmě objevují také úvahy, čím jí čelit a jak žurnalistice naopak pomoci. Jedna z těchto myšlenek se formuluje v požadavku zrušení anonymity v tisku. Píše o ní už Karel Hoch, nicméně fakt, že tato idea byla živá i po první světové válce, dokazuje Alfred Fuchs v obou svých publikacích.

Hoch píše: „Zrušte anonymitu, přibližte žurnalistiku zase k literatuře, ke které patří, uvolněte duševní konkurenci, jedním slovem: individualisujte žurnalistickou práci, (sic!) a zdvihnete nejenom sám stav, nýbrž i mravní a intelektuální úroveň žurnálu, zvýšíte chuť k práci a místo jednotvárné šedi poskytnete čtenářům věci, (sic!) poznamenané pečeti osobnosti a vedené snahou vytvořit nelepší, co člověk dovede!“ (HOCH 1913: 115) Tato úvaha koresponduje s voláním po žurnalistických osobnostech, nicméně podle Fuchse je zjednodušující. V případě, že se v tisku objeví osobně adresované texty, zvláště útočné, není pro anonymitu místo, ovšem v měřítku celých novin považuje zrušení anonymity za nesmysl: „Aby však byl podepisován každý článek, to odporuje sociologické podstatě a poslání novin. Noviny jsou kolektivum a v každé redakci vytvoří se také určité kolektivní ovzduší.“ (FUCHS 1924: 31, podobně FUCHS 1931: 67–68)

Druhým podobným tématem týkajícím se zlepšení stavu žurnalistiky je zřízení novinářské školy. V tomto případě Fuchs a Kopecký reagují na probíhající diskuzi. Fuchs poznamenává, že „žurnalistická škola může jistě rozvinout řadu talentů, ovšem může také řadu netalentů uvést na scénu.“ (FUCHS 1924: 16)¹⁰ Kopecký je ve svém názoru o něco ostřejší. Už jen názvem kapitoly „Novinářská škola všelékem?“ (KOPECKÝ 1927: 106–107) ironizuje myšlenku, že by novinářská škola mohla zachránit stav českého tisku. Zpochybňuje také úvahy o osnovách školy: „Lze poznati, že jde o ústav, který má vychovávatí spíše k diletantismu než k odbornictví.“ (KOPECKÝ 1927: 108)

Řešení problému spatřuje jinde. Krize žurnalistiky je podle něho způsobena mravním úpadkem plynoucím z podřízenosti tisku komercializaci (KOPECKÝ 1927: 108–109). Novinář si v této situaci musí vybojovat autonomii, přičemž veřejnost mu s tím má pomoci, ne-li ho přímo k tomu tlačit (KOPECKÝ 1927: 104–105). Opakovaně také vznáší požadavek na zavedení klauzule svědomí (KOPECKÝ 1927: 94, 103–104), která by umožnila novináři vymanit se z nátlaku ze strany vedení či majitele listu, pro nějž pracuje.

Fuchsova úvaha o nápravě žurnalistiky se částečně blíží závěru Karla Hocha, který vyslovuje přesvědčení, že zlepšení lze dosáhnout, pokud bude v žurnálech „více života“ a budou tak naplněny skutečné potřeby čtenáře (HOCH 1913: 82). Požadavek „více života“, jak jsme už zmiňovali, staví Hoch jako protiklad stranicky zkostnatělému

10 Pozoruhodné je, že opakuje v této souvislosti také myšlenku Chalupného, že žurnalisté potřebují tělesnou výchovu, protože jim až příliš hrozí, že z podstaty svého povolání podlehnou zakonzervování se mimo realitu nebo „nervose“ (FUCHS 1924: 16).

tisku. Fuchs o více než patnáct let později píše, že zavilé stranicství je neudržitelné (FUCHS 1931: 52–53) a novinář má zodpovědně sloužit myšlence (FUCHS 1931: 113). Vzdělanost českého novináře hodnotí vysoko, stejně jako jeho morální uvědomění. S nadějí vyslovuje tezi, že vývoj nastolený státní samostatností změní postupně společnost i její novináře k vyšší odpovědnosti (FUCHS 1924: 32–33).

Tato zmínka patří k několika málo explicitním poznámkám, které se ve zkoumaných publikacích dotýkají vztahu proměn žurnalistiky a společensko-politické situace po vzniku první republiky. Ukazuje se, že navzdory vztahu politiky a žurnalistiky v meziválečném Československu, který byl v základu definovaný systémem stranického tisku, jsou úvahy o paralele mediální a politické revoluce vzdálené realitě. Podobnost předválečných úvah Karla Hocha a meziválečných textů dalších dvou autorů ukazují na výraznou kontinuitu. Přestože technické změny postupovaly poměrně prudce, rozšířila se komercionalizace a s ní bulvární žurnalistika atd., k revoluci nedochází – naopak: rozvinutí předválečného systému stranické žurnalistiky a jen pomalé a ne nápadné změny mediální legislativy zajistily pouze pozvolný vývoj.

Autoři našich publikací, kteří pocházeli z řad novinářů, neuvažují o převratných, revolučních změnách, ale o obrodě, o procesu pomalého vývoje, kdy se zdárný rozvoj žurnalistiky stává předpokladem zdravého vývoje státu: „(...) *zdravý tisk jest pevným pilířem demokratické společnosti. Chceme-li další rozvoj demokratických řádů, ba jen jejich udržení, musíme v přední řadě reformovati náš tisk.*“ (KOPECKÝ 1927: 116)

Prameny

- BUTTER**, Oskar. 1928. „Péče o novinářství.“ Pp. 1–3 in: *Duch novin*, roč. 1, č. 1.
- FUCHS**, Alfred. 1924. *Novinář*. Praha: Čsl. akc. tiskárna.
- FUCHS**, Alfred. 1931. *Zákulisí novin: Psychologie novinářského povolání*. Praha: Václav Petr.
- GALLA**, Karel. 1928. „Veřejné mínění.“ Pp. 76–79 in: *Duch novin*, roč. 1, č. 4.
- HLADKÝ**, Břetislav. 1937. *[Novinář a věčnost: o duchovních nebezpečích čtenáře novin a záchraně z nich]*. Krabčice (p. Roudnice n. Lab.): Svaz nedělních škol v ČSR.
- HOCH**, Karel. 1913. *Noviny*. Praha: F. Topič.
- CHÁB**, Václav. 1932. *Jak se dělají noviny: samozřejmé pravdy a praktické rady*. Praha: Svaz národního osvobození.
- KOUDELKA**, Jaroslav. 1932. *Noviny, co jsou a jak se dělají*. Praha: Státní nakladatelství.
- K. T. 1924. „Dav a veřejné mínění.“ Pp. 260–261 in: *Přítomnost*, roč. 1, č. 17.
- KOPECKÝ**, Rudolf. 1927. *Noviny a novináři*. Praha: Volná myšlenka.
- O. W. 1924. „O výchově tiskem.“ Pp. 14–15 in: *Přítomnost*, roč. 1, č. 1.
- STEED**, Wickham. 1928. *Noviny a novináři*. Praha: Orbis.

Sekundární literatura

- BERGER**, Peter – **LUCKMANN**, Thomas. 1999. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- JIRÁK**, Jan – **KÖPPLOVÁ**, Barbara. 2013. „Žurnalistika a mediální studia v Česku. Úvahy o historickém vývoji a současné situaci.“ Pp. 53–80 in: *Acta Universitatis Carolinae, Studia territorialia*, roč. 13, č. 1–2.
- LIPPMANN**, Walter. 2015. *Veřejné mínění*. Praha: Portál.
- MCCCOMBS**, Maxwell E. 2009. *Agenda setting: nastolování agendy*. Praha: Portál.

Keywords/Klíčová slova

journalism, The First Czechoslovak Republic, Czechoslovakia, journal studies

žurnalistika, první republika, Československo, novinověda

Čínské a indické cesty ke globálnímu filmovému blockbustaru

Chinese and Indian ways towards a global blockbuster cinema

Miroslav Libicher

Katedra mediálních a kulturních studií a žurnalistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého Olomouc
Kontakt: miroslav.libicher@upmedia.cz

Vystudoval marketingové komunikace na FMK UTB ve Zlíně a mediální studia na FF UP v Olomouci, kde nyní studuje v doktorském programu Mediální a kulturní studia. Ve svém dizertačním projektu se věnuje analýze diskurzu v internetovém prostředí, s tím souvisí i jeho zájem o zkoumání diskurzivních strategií spojených s rasismem, xenofobií a hate-speech. Další oblast jeho odborného zájmu představuje populární kinematografie zemí mimo západní kulturní okruh, zejména těch z oblastí Blízkého východu a jižní a východní Asie.

Abstract/Abstrakt

China and India are rapidly developing countries with vibrant and regionally significant cinemas. Whereas China takes advantage from its huge film market that is capable to generate profits comparable with those Hollywood usually gains from worldwide distribution, the main asset of India is its continuous, more than centennial, tradition and a popularity the country managed to attract mainly in the Middle East, North Africa and in the former Soviet Union. However, filmmakers in China and India mostly failed to create truly globally successful films which would be able to compete with Hollywood, an unchallenged leader of global popular cinema at least since the World War 1. Still, there are films like *Crouching Tiger, Hidden Dragon* (2000) or *Dangal* (2016) that managed to succeed in worldwide competition. How come? The answers can be found in economical, distributional and marketing factors, but this article is focused mainly on the cultural ones as it tries to examine strategies globally successful Chinese and Indian films use in order to blend common Hollywood conventions with defamiliarizing elements stemming from local cinematic cultures.

Čína a Indie jsou prudce se rozvíjející země s produktivní a regionálně významnou kinematografickou produkcí. Zatímco Čína těží zejména z toho, že se jí v posledních letech podařilo vybudovat obrovský filmový trh, jenž je schopen vygenerovat tržby srovnatelné

s těmi, které hollywoodské blockbustery získávají z celosvětové distribuce, předností Indie je nepřerušená, více jak staletá tradice a určitá míra popularity vybudovaná hlavně na Blízkém východě, v severní Africe a v zemích bývalého Sovětského svazu.

Až na nemnoho výjimek však dosud selhávají pokusy tamních filmařů o produkci skutečně globálně úspěšných filmů, které by se svým ohlasem a obecnou popularitou vyrovnaly americkému Hollywoodu, jehož světová dominance na poli populární kinematografie zůstává neotřesitelná přibližně od I. světové války. Přesto však vznikly výjimečné filmy jako *Tygr a drak* (2000) nebo *Dangal* (2016), které v globální konkurenci naopak uspěly. Jak se to stalo?

Ačkoliv odpověď lze hledat mimo jiné v ekonomických, distribučních a marketingových faktorech, příspěvek se zaměřuje především na ty kulturní a demonstruje, jakými způsoby globálně úspěšné čínské a indické filmy mísí ustálené hollywoodské konvence s ozvlášťujícími elementy vycházejícími z lokálních kinematografických kultur.

1. Úvod

Pojem blockbuster původně označoval kasovní trháka, tedy film, který měl velkou návštěvnost a adekvátně tomu i velké tržby. Postupem času se z něj však de facto stala produkční kategorie: Film je blockbustrem už ve fázi příprav, v době, kdy ještě není jisté, s jakým komerčním ohlasem se setká. Definuje jej totiž očekávání a plánování ze strany tvůrců. (KING 2000: 9–15) V tomto příspěvku chápu pojem blockbusteru právě takto – jako film s hvězdným obsazením, velkým rozpočtem a masivní propagací, od nějž jeho tvůrci zároveň očekávají značný divácký ohlas a vysoký výdělek. Zajímají mne přitom pokusy o blockbustery transnacionálního významu vznikající v Číně a Indii, dvou velkých populárních kinematografiích, které mají ambice i potenciál stát se v budoucnosti konkurencí americkému Hollywoodu, který je dosud vlastně jedinou kinematografií se skutečně globálním dosahem.

Jde-li čistě o velikost filmového trhu, pak je druhou největší kinematografií světa ta čínská. (DAVIS 2020: online) Předpokládá se, že Čína se v následujících letech přesune na první příčku – její filmový trh se v poslední dekádě vyvíjí rapidním tempem, v současnosti však naráží na skutečnost, že nová kina vyrůstají v oblastech, jejichž obyvatelé disponují menší kupní silou. Domácí tvorba má v Číně více jak poloviční podíl na celkových tržbách, toho je však dosahováno s pomocí protekcionistických opatření – počet zahraničních filmů nasazovaných každý rok je omezený kvótami. (TESAŘ 2016: 48) Komerčními zájmy se film v Čínské lidové republice začal řídit až od roku 1977, do té doby země uplatňovala velmi přísnou státní kontrolu s cílem obyvatelstvo skrze film především politicky vychovávat. (ZHANG 2004: 204–239)

První významné mezinárodní úspěchy přišly v polovině 80. let s uměleckými, pro mezinárodní festivalové publikum určenými filmy tzv. 5. generace (jejími

nejznámějšími představiteli jsou Yimou Zhang a Kaige Chen). Žánrové filmy začaly sbírat mezinárodní úspěchy až po roce 2000. (ZHANG 2008: 71, 107–113)

2. Estetizace hongkongského akčního filmu

Za mimořádným ohlasem koprodukčního snímku *Tygr a drak* (Crouching Tiger, Hidden Dragon, 2000), který je dodnes nejúspěšnějším neanglicky mluveným filmem na americkém trhu (Box Office Mojo, nedatováno: online), lze vidět jeho estetické a řemeslné kvality či zdařilou marketingovou kampaň, nicméně bychom neměli přehlížet způsob, jakým tento film a několik jeho pokračovatelů umně navazuje na zavedené a u globálního publika již odzkoušené konvence čínsky mluveného filmu a čínské popkultury obecně.

Ještě před uměleckými snímky 5. generace pronikly do západní distribuce hongkongské (a v podstatně menší míře tchaj-wanské) filmy s bojovým uměním. Zpočátku šlo zejména o mainstreamové snímky spadající do tradice *kung-fu filmu*. Ten zobrazuje boj beze zbraní, zdůrazňuje tělesnost hrdinů a často tematizuje soupeření mezi různými školami bojových umění nebo mezi národy (čínští bojovníci v těchto filmech obvykle čelí Japoncům – svým okupantům a kolonizátorům).

Kung-fu filmy hongkongských produkčních společností, mezi nimiž dominovaly Shaw Brothers a Golden Harvest, přinesly západnímu publiku úplně jinou zkušenost s východoasijskou kinematografií, než třeba oslavované snímky Akiry Kurosawy či jiných kanonizovaných japonských klasiků. Představa o asijském filmu jako o kontemplativním, duchovním, prochnutým „východní moudrostí“ a navazujícím na kultivované formy tradičního umění byla rozeznána expresivními, melodramatickými, rychle střihanými snímky natáčenými v očividně papundeklových kulisách. Nějakou chvíli trvalo, než si publikum na excesivní hongkongskou poetiku navyklo. (srov. BORDWELL 2011: 56)

Kung-fu filmy se na Západě konzumovaly mnohdy skrze videodistribuci či specializovaná béčková kina a nikdy si nezískaly statut umělecký hodnotných děl, byť jsou zpětně oceňované za svůj stylistický přínos akčnímu žánru (viz BORDWELL 2011: 127–156). Velmi silně ovšem ovlivnily západní popkulturu a její vnímání kultury čínské, zejména pak čínských bojových umění. Nazírání na kung-fu jako na neuvěřitelně efektní bojový styl proniklo do západních filmů, seriálů i počítačových her (např. nyní již transmediální série *Mortal Kombat*) a vytvořilo notně nadsazený obraz toho, jak je kung-fu, v posledních dvou stoletích pěstované hlavně v jeho performativní formě, účinné v reálných soubojích.¹ I sama hongkongská kinematografie je na

1 Mýty pomáhá rozhánět mimo jiné čínský zápasník Xiaodong Xu, který vyzývá k soubojům

Západě ztotožňována právě s akčními filmy, zatímco domácími diváky oblíbeným žánrům, jako jsou komedie (natož třeba rodinná melodramata nebo huangmei filmy), příliš pozornosti věnováno nebylo (srov. KWOK 1998: 18–19).

Mírně odlišnou tradici snímků s bojovým uměním tvoří žánr *wuxia*, jenž má kořeny v literatuře a v různých formách tradičního čínského dramatického umění. Jedním z jeho významných zástupců se stal tchaj-wanský film *Dotek Zenu* (Xia nü, 1971), který roku 1975 získal na festivalu v Cannes Technickou velkou cenu (Grand Prix Technique). Ačkoliv se nejedná o jednu z hlavních uměleckých cen, šlo o vůbec první ocenění *wuxia* filmu na významném světovém festivalu a první canneský úspěch pro čínsky mluvený film. *Dotek Zenu* je (nejen) pro západního diváka nepochybně velmi esteticky atraktivní – inscenace soubojů má elegantně stylizovanou, až taneční podobu, neb vychází z čínské opery. Film je tedy provázán s oceňovanými čínskými tradicemi.² Další vlastností *Doteku Zenu*, který jej činí jaksí – alespoň vnímaně – umělecky hodnotnějším, je zapojení buddhistické filozofie do jeho vyprávění. Nepochybně zajímavým rysem filmu je i rozvržení genderových vztahů, které ukazuje – hrdinnou bojovnicí je zde žena a její partner představuje spíše usedlejšího, méně průbojného člověka s orientací na rodinu.

Jistě tedy není náhodou, že zcela mimořádně úspěšný *Tygr a drak* (mimo jiné držitel Oscara za nejlepší neanglicky mluvený film) se žádnému jinému čínskojazyčnému filmu nepodobá více než právě *Doteku Zenu* a dalším podobně pojatým snímkům režiséra Kinga Hu. *Tygr a drak* nenavazuje na žádný dlouhodobě produkováný a divácky dobře přijímaný trend *wuxia* filmů, nýbrž právě na dosti osobité a v mnoha směrech specifické dílo, s nímž sdílí podobné charakteristiky: vysoký stupeň estetizace, důraz na ženské hrdiny v netypických rolích (motiv genderového útlaču a ženské emancipace snímek přímo zdůrazňuje), zapojení prvků tradiční čínské filozofie a odkazování na čínskou vysokou kulturu.

Velmi podobnou strategii užívá i jiný globálně velice úspěšný čínský film – *Hrdina* (Ying xiong, 2002) režiséra Yimou Zhanga. O tom, že je tento velkolepě pojatý a drahý film vnímán jako umělecky hodnotný díky estetičnosti a lyričnosti, svědčí i internetové komentáře diváků, kteří o něm mluví jako o filmové básni (viz Česko-Slovenská filmová databáze, nedatováno: online). V *Hrdinovi* navíc kromě využívání známosti a popularity hongkongského akčního filmu (a ostatně i hlavního protagonisty Jeta Li)

údajné mistry tradičních bojových umění a velmi snadno je poráží. Jeho aktivity jsou v jeho zemi vnímány se značnými kontroverzemi, neboť pro mnoho krajanů je kung-fu jakýmsi národním pokladem (viz ATKIN 2018: online).

2 Kunqu, jedna z nejstarších forem čínské opery, byla zařazena mezi Mistrovská díla ústního a nehmotného dědictví lidstva UNESCO (nedatováno: online).

můžeme vidět další tendenci – ideologické přizpůsobení vyprávění potřebám Čínské lidové republiky. Vůči jejím oficiálním pozicím je snímek velmi konformní, neboť přebírá komunistický pohled na tzv. éru válčících států a významově je de facto obhajobou autoritářského způsobu vlády. Podobné prvky lze hledat i v dalších Zhangových filmech – například v *Klanu létajících dyk* (Shi mian mai fu, 2004) či v *Kletbě zlatého květu* (Man cheng jin dai huang jin jia, 2004).

3. Mezi Hollywoodem a Chinawoodem

Další strategii uplatňovanou čínskými blockbustery lze nazvat jako *mezikulturní hybridizaci*. Spočívá ve spojení konvencí a estetických postupů typických pro čínský film s těmi, které jsou typické pro film hollywoodský. Vzniká tak západním divákům přístupné, a přitom esteticky ozvláštněné dílo. I zde lze jako typický příklad jmenovat dva filmy Yimoua Zhanga.

Snímek *Květy války* (Jin ling shi san chai, 2011) může být díky svému ději významově atraktivní jak pro americké, tak pro čínské diváky. Odehrává se během II. světové války (resp. druhé čínsko-japonské války) a jeho antagonisty tvoří japonští vojáci. Ti byli ve válečných letech protivníky jak Číňanů, tak Američanů. Film obsahuje i akční scény zachycující hrdinný boj mimořádně kompetentního čínského vojáka proti japonským okupantům, nicméně jeho hlavní postavou je bílý křesťanský kněz, s nímž se může západní divák snadno ztotožnit – o to víc, že jej hraje hollywoodská hvězda Christian Bale. Většina dialogů je navíc přednesena v angličtině. Pokud se mluví čínsky, tak většinou jen v případech, kdy některá z postav tlumočí repliku, která byla předtím přednesena v angličtině.

Druhým takovým filmem je *Velká čínská zeď* (Chang cheng, 2016), dosud nejambicióznější pokus čínských producentů o globální blockbuster. Scénář napsali američtí autoři a v hlavní roli se objevil Matt Damon. Ten ztvárňuje anglicky mluvícího žoldáka Williama Garina, který při svém úsilí získat náklad střelného prachu narazí na Velkou čínskou zeď a postupně se seznamuje s dosud neznámou, neobyčejně vyspělou a kultivovanou čínskou civilizací. Film spadá do žánru kvazihistorické fantasy, takže se ukazuje, že monumentální čínská stavba brání nejen Čínu, ale v zásadě celý svět před invází nebezpečných monster.

Snímek byl v některých ohlasech kritizovaný za to, že obsahuje kolonialistický motiv bílého spasitele, který jako jediný dokáže domorodce přivést k vítězství. Ačkoliv postava Garina skutečně k porážce monster významně přispěje, film naopak celou dobu jasně ukazuje, že čínská armáda je svou organizovaností, technikou i morálkou daleko vyspělejší než západní svět, z něhož hrdina pochází. Několik scén zcela

přímočaře ukazuje Garina a jeho druhy, jak nad tím, co v Číně vidí, nevěřičně žasnou. Vývoj Garinovy postavy pak spočívá v pochopení, že se nelze jen hnát za penězi (či jinou materiální odměnou), protože opravdový boj je třeba vést za ušlechtilé hodnoty a principy, jako to ve filmu činí právě Číňané.

Z ideologického hlediska stojí za pozornost i posměšné zobrazení turko-mongolských kočovných etnik (ty reálně pro čínské říše představovaly značné vojenské nebezpečí a opakovaně se jim podařilo stát se jejich vládci) jako natvrdlých primitivů. Čínské vojsko navíc vede také žena, velitelka čistě ženského oddílu. To má ve filmu mimo jiné kompoziční význam, neboť je tak možné dle hollywoodských konvencí ustanovit heterosexuální pár (byť romantický vztah mezi oběma postavami zůstává platonický). Zároveň toto angažování žen přispívá k tomu, aby byla Čína dnešnímu divákovi prezentovaná jako vyspělá a pokroková i ve společenském smyslu.

Spojení amerického (vypravěčské postupy, hollywoodská hvězda) a čínského (řada čínských kulturních prvků, prezentace Číny jako civilizace vyspělejší oproti Západu) se přeneslo i na úroveň samotné produkce, kdy na filmu společně pracovaly americké i čínské štáby. Podle mediálních informací však tato spolupráce byla hodně komplikovaná – mimo jiné kvůli jazykové bariéře, kdy bylo nutné zaměstnávat kromě filmařů i velké množství tlumočnicků. Mezi čínskými a americkými filmaři údajně také často vznikaly konflikty. (VANDERKLIPPE 2017: online)

Rozporuplně byl pak vnímán i samotný film – v Číně byl papírově komerčně úspěšný, nicméně nedostal vkládaným očekáváním. V západní distribuci propadl komerčně i kriticky. V řadě ohlasů se objevovala variace na poznámku kritika Tomáše Stejskala (2017, online): „*Snímek Velká čínská zeď obsahuje z Číny a Hollywoodu to nejlepší i nejhorší zároveň. Představa, že by takto měl vypadat globální velkofilm následujících let, není veselá.*“

4. Appropriace Hollywoodu

Nejnovější čínské blockbustery se od *Velké čínské zdi* posunuly ještě o něco dále a zkusily uplatnit odlišnou tvůrčí strategii. Nepokusily se hollywoodské postupy hybridizovat s těmi domácími, ale místo toho je apropriovaly. Vznikly tak filmy, které čerpají téměř výhradně z americké poetiky. Tu pouze zasazují do čínských reálií. Trochu paradoxně však nejde o filmy s příliš exportními ambicemi. Obrovských tržeb, srovnatelných s globálními tržbami hollywoodských velkofilmů, se jim podařilo dosáhnout na domácím trhu.

První příkladem může být snímek *Wolf Warrior II* (Zhan lang 2, 2017). Jeho režisérem a zároveň hlavní hereckou hvězdou je Jing Wu (známý také jako Jacky Wu),

herec a praktikant bojových umění narozený v Pekingu. Jak napovídá číslovka v názvu, *Wolf Warrior II* je volným pokračováním předchozího snímku *Wolf Warrior* (taktéž ve Wuově režii). Oba lze popsat jako nacionalisticky pojaté akční filmy, ovšem druhý díl ten první mnohonásobně překonává ambicemi, rozpočtem a řemeslnou kvalitou.

Jeho dějištěm je nejmenovaný (fiktivní) africký stát, který čelí násilnému puči podporovanému ze zahraničí. Přítomní čínští vojáci se tak stávají silou, jejíž povinností je ochránit životy nevinných. Čína je ve filmu prezentována jako šlechetná a technicky vyspělá velmoc, která je spolehlivým partnerem a ochráncem Afriky. Jde de facto o převzetí role, která je v obecném povědomí i v americké popkultuře přisuzována Spojeným státům. Jakousi připomínkou postupující internacionalizace Číny je zde postava lékařky, která je částečně čínského původu.

V inscenaci akčních scén tvůrci překvapivě nenavázali na hongkongskou tradici, která si vydobyla dobrou pověst pro precizní, přehledné, a přitom efektní pojetí akčních scén, a za asistence amerických specialistů se vydali hollywoodskou cestou. Akce je tedy snímána roztřesenou ruční kamerou a je rychle střihaná, což má zachycovat subjektivní intenzitu akce tak, jak ji vnímají sami její účastníci. V západních recenzích a komentářích byla akce ve *Wolf Warrior II* přirovnávána kupříkladu k sérii *Rychle a zběsile* (viz HSU, 2017: online).

Druhý příklad, rozmáchlé katastrofické sci-fi *The Wandering Earth* (Liu lang di qiu, 2019), sice vychází z díla oceňovaného čínského spisovatele Cixina Liu, nicméně je natočeno ve stylu amerických velkofilmů, jako je *Armageddon* (1998) nebo filmy Rolanda Emmericha. Jde o snímek, který je vyprávěním, stylistickými postupy (mimo jiné také třeba orchestrální hudbou) zcela věrný hollywoodským pravidlům. Na čínský původ upomíná jen použitý jazyk, čínští hrdinové a skutečnost, že Čína má ve vyprávění, kde spolu musí různé národy spolupracovat na záchraně planety Země, podobnou vůdčí úlohu, jakou mají Spojené státy například ve *Dni nezávislosti* (Independence Day, 1996).

5. Indický film mezi Bollywoodem a paralelním filmem

Indie je vůbec nejproduktivnější kinematografií světa, ročně v ní vzniknou až dva tisíce filmů. Kinematografie je také ústředním pilířem indické populární kultury. Zvláště ve srovnání s kinematografií sousední Číny však vyniká její ekonomická poddimenzovanost. Producent a publicista Rob Cain mluví o indickém filmu jako o „desetimiliardovém byznysu lapeném ve dvoumiliardovém těle“ (CAIN 2015: online) – špatně fungující systém distribuce a exhibice, nevhodně nastavené státní regulace

a nedostatečná kontrola kvality ze strany producentů vedou k tomu, že indický filmový průmysl generuje relativně nízké tržby. Komerční, populární film má v ovšem v Indii dlouhodobou, ničím nepřerušenu tradici již od jeho prvopočátků v době kolem roku 1913. Už v roce 1951 dokonce v Indii vznikl první film, jenž by se dal označit za mezinárodní hit – snímek *Awaara* Raje Kapoora byl velmi populární v Sovětském svazu a jeho východoevropských satelitech, v Číně a na Blízkém východě (viz LIBICHER 2018: online).

Světová pozornost věnovaná indické kinematografii od roku 2000 neustále roste a indiští producenti se již párkrát pokusili oslovit mezinárodní publikum cestou hybridizace. Jedním z prvních takových pokusů byl snímek *Tanec draků* (Kites, 2010) kombinující romantiku s dramatem o milencích unikajících před nelibostnými pronásledovateli a řemeslně zručnými akčními scénami. Film šel dokonce do amerických kin v alternativním sestřihu, o který se postaral filmař Brett Ratner. Hybridní mix Bollywoodu a Hollywoodu ovšem nakonec vedl k tomu, že si k filmu těžko hledalo cestu jak indické publikum, tak to americké.

Podobně dopadlo i produkčně náročné sci-fi *Ra.One* (2011), volně (a zcela otevřeně) inspirované veleúspěšným *Terminátorem 2* (Terminator 2: Judgment Day, 1991) – u americké kritiky bylo přijato kladně, jenže americké publikum není na indické filmy navyklé, takže se bez dostatečné marketingové kampaně těžko mohlo postarat o komerční úspěch. V Indii *Ra.One* sice patřil ke komerčně nejúspěšnějším filmům roku, ale ve word-of-mouth se kolem něj utvořila aura filmu mimořádně špatného a na internetu o něm dokonce kolovaly posměšné vtipy.

Indický film je od svých historických počátků filmem zcela komerčně a populárně orientovaným. Je de facto typickou ukázkou kinematografie atrakcí. Jeho domnělá eskapitnost a kulturní i sociální irrelevance vedla některé indické filmaře k založení alternativní tradice paralelního filmu, který se inspiroval evropskou sociálně-realistickou kinematografií a na Západě byl obvykle vnímán jako to kvalitnější, co může indická filmová tvorba nabídnout. Už jen pohled na seznam filmů, které Indie vyslala do boje o Ceny akademie (Oscary), a tři z nich, které se dočkaly nominace, ovšem napovídá, že větší transnárodní úspěch mohou nakonec mít filmy věrné specifikům indické populární produkce. O Oscara za nejlepší zahraniční film se ucházely čtyři snímky Satyajita Raye, ale žádný z nich nominaci nezískal. Uspěly naopak dva divácky velmi úspěšné bollywoodské velkofilmy *Mother India* (1957) a *Lagaan – Tenkrát v Indii* (Lagaan, 2001), v nichž nechybí žádný z prvků typických pro hindský blockbuster. Nominace se ovšem dočkal i jeden paralelní film – *Salaam Bombay!* (1988) diasporní filmařky Miry Nair.

6. Humanismus v bollywoodském balení

V návaznosti na výsledky oscarových klání můžeme uvést příklad tří nedávných indických blockbusterů, které byly výrazně úspěšné u zahraničních diváků, nejspíše i díky tomu, že spojily kulturně univerzální (humanistické) téma s kulturně-specifickým (bollywoodským) zpracováním.

Prvním takovým filmem je melodrama *Jmenuji se Khan* (My Name is Khan, 2010) tematizující předsudky a útlak, kterým na Západě museli čelit muslimové po teroristických útocích z 11. září. Film se drží běžných postupů hindské populární kinematografie, zahrnuje výrazně stylizované herectví i hudební scény, ty však na diváky podle všeho dokázaly zapůsobit více ozvlášťujícím než zcizujícím způsobem. *Jmenuji se Khan* se ostatně objevil – jako jeden z hrstky indických filmů – i v českých televizích a na filmové databázi CSFD si vysloužil k říjnu 2019 průměrné hodnocení 82 %.

To lze přikládat právě tomu, že film je západnímu publiku blízký hlavně tematicky – otázky předsudků, diskriminace a netolerance jsou srozumitelné napříč kulturami a útoky 11. září i jejich společenské důsledky si získaly celosvětovou pozornost. Film je ovšem obzvláště silně napojený na americkou kulturu – právě podezřívavost vůči muslimům byla tématem, které rezonovalo jak v USA, tak v Indii (zejména poté, co se objevily zprávy o tom, že například zostřeným osobním prohlídkám na letištích čelily i některé indické celebrity). *Jmenuji se Khan* také staví paralelu mezi tradiční indickou religiozitou a křesťanskou religiozitou Američanů. V neposlední řadě USA (a potažmo celý Západ) neodsuzuje; ukazuje jej jako prostor, kde je možné dosáhnout spravedlnosti – což demonstuje na příkladu Afroameričanů, jejichž zástupce (jasně odkazující k prezidentu Obamovi) se v závěru filmu stane americkým prezidentem.

Snímek *Bajrangi Bhaijaan* (2015) se zahraničního úspěchu dočkal zejména v Číně, kde celkem utržil asi 45 milionů amerických dolarů (viz Box Office Mojo b, nedatováno: online). Takový úspěch se může zdát překvapivý, neboť film příliš nesouvisí se společenskou ani kulturní realitou Číny a jeho hlavní protagonista Salman Khan je znám spíše pro filmy, které oslovují široké indické lidové vrstvy a nejsou tolik atraktivní pro zahraničního diváka. Z významového hlediska se *Bajrangi Bhaijaan* hodně věnuje zdůrazňování hinduistické identity a víry titulního hrdiny, přičemž řadu narážek nejspíš čínští diváci nedovedli adekvátně zachytit.

Mohl je však snadno oslovit ústřední motiv o oddaném patriotovi a hinduistovi, který se za každou cenu snaží dopravit zatoulanou muslimskou holčičku zpět do Pákistánu – země, kterou Indie vnímá jako svého úhlavního nepřítele.

Ještě větším fenoménem se stal *Dangal* (2016), film natočený podle skutečného příběhu sester Phogatových, které se za pomoci svého přísného otce staly mezinárodně úspěšnými zápasnicemi. Film utržil desítky milionů v Indii i na zahraničních

tržích, největšího komerčního ohlasu se ovšem dočkal opět v Číně, kde za něj diváci utratili fenomenálních 206 milionů dolarů (Bollywood Hungama 2018: online).

I v tomto případě je na místě domnívat se, že čínským a jiným zahraničním divákům nebyly blízké ani stylistické a vypravěčské postupy, ani kulturně-společenské prostředí, do něhož je děj zasazen, ale spíše obecné, kulturně přenositelné motivy vztahu k autoritativním rodičům, boje za vlastní sebezdokonalení, společenské diskriminace žen apod.

7. Transkulturní mozaiky

Jiná kategorie indických blockbusterů se zahraničními ambicemi může být nazývána *transkulturní mozaikou*. Od uplatnění strategie mezikulturní hybridizace popsané v případě čínských blockbusterů ji odlišuje zejména širší paleta a vzájemná rozrůzněnost užitých inspiračních zdrojů. Filmy této kategorie přitom nepřekračují pouze kulturní hranice existující vně Indie, ale také hranice vnitřní, neboť sama Indie je multietnickým a multikulturním státem, což se odráží i ve skutečnosti, že v ní existuje několik samotných filmových průmyslů.

Mimořádně úspěšný dvojdielný fantasy velkořím *Baahubali* (2015, 2017) otevřeně přebírá stylistické postupy známé třeba z *Gladiátora* (Gladiator, 2000), *300: Bitva u Thermopyl* (300, 2006), ale také z novodobých čínských wuxia filmů. Jeho důmyslně zinscenované akční scény mají kořeny jdoucí až k němým filmům Bustera Keatona či Harolda Lloyda (podobně jako to platí například pro filmy Jackieho Chana). Je však také silně založený na indických náboženských konceptech a mýtech. Nejde přitom jen o povrchní aluze (např. některé reálie a dějové motivy převzaté z eposu *Mahábhárata*), hinduistické zákonitosti představují jeden z hlavních řídicích principů, které ovlivňují logiku vyprávění.

Baahubali není dílem vzniklým v prostředí hindské populární kinematografie (Bollywoodu), nýbrž v rámci kinematografie telugské (Tollywoodu), která obvykle produkuje filmy s čistě regionálním dosahem. Telugské (a obecně jihoindické) filmy mají vlastní distinktivní poetiku, která mnohdy není příliš akceptovaná ani diváky z jiných částí Indie. *Baahubali* si mimořádnou excesivnost, glorifikaci hlavního hrdiny a jiné typicky telugské prvky zachovává. Přijetím prvků známých z jiných filmařských poetik však dokáže být zajímavý pro velmi široké publikum napříč kulturami, nejen to telugské.

Totéž platí i pro tamilský (kollywoodský) akční sci-fi snímek *2.0* (2018), volně pokračování předchozího hitu *Robot* (Enthiran, 2010), s nímž jsou západní diváci seznámeni převážně skrze sestřihy nejatraktivnějších scén na YouTube a jiných podobných

serverech. 2.0 je film ze současnosti a neodkazuje tedy k tradiční indické kultuře, nicméně ve srovnání s hollywoodskými normami může působit exoticky svým zpracováním – obsahuje komiksově nadsazené akční scény, ostré předěly mezi žánry a náladami a explicitně didaktické pasáže, v nichž se postavy de facto obracejí přímo na publikum.

Tuto kulturní cizost však právě v očích globálního publika mohou, stejně jako u *Baahubaliho*, vyrovnávat prvky, které jsou známé z hollywoodských filmů. Jednak motivy, které jsou z hollywoodských filmů převzaté či se jim podobají (vzpomenout lze například sérii *Transformers*), jednak atrakce v podobě akčních scén a v zásadě i masivní použití speciálních efektů a obecně řemeslná kvalita.³

Tento příspěvek představující různé cesty, kterými se vydávaly dvě velké a významné, avšak v mnohém odlišné, asijské kinematografie s cílem vytvořit blockbustery, jejichž popularita by přesáhla národní hranice, je samozřejmě založený čistě spekulativně. Empirické výzkumy recepce filmů napříč kulturami zatím chybí, stejně jako důkladné zkoumání toho, jak kinematografie mimo západní prostor využívají konvencí a postupů převzatých z tradičního umění (například z orálně předávaných příběhů, které jsou v řadě rozvojových zemí stále velmi živou součástí každodenního života).

Další podstatnou otázkou také zůstává, jak velkou roli v přijetí filmů různými druhy publik hraje kulturní blízkost (ať už ji chápeme jakkoliv), pokud vezmeme v úvahu také jiné faktory, jakým je třeba dobře cílený a naplánovaný marketing.

Literatura

- ATKIN**, Nick. 2018. „Xu Xiaodong, the Chinese MMA fighter challenging fake kung fu, gets backing from Shaolin Temple monk.“ In: *South China Morning Post*. Dostupné z: <https://www.scmp.com/sport/china/article/2172982/xu-xiaodong-chinese-mma-fighter-challenging-fake-kung-fu-gets-backing>. (7. 10. 2019).
- Bollywood Hungama*. 2018. Dostupné z: <https://www.bollywoodhungama.com/news/bollywood/thugs-hindostan-gets-minimum-guarantee-rs-110-cr-chinese-market/>. (7. 10. 2019).
- BORDWELL**, David. 2011. *Planet Hong Kong: Popular Cinema and the Art of Entertainment*. Madison: Irvington Way Institute Press.
- Box Office Mojo*. (Nedatováno). Dostupné z: <https://www.boxofficemojo.com/genres/chart/?id=foreign.htm>. (7. 10. 2019).

3 Hye (2009: 51–52) ve svém textu o jihokorejských blockbusterech uvádí právě přítomnost kvalitních speciálních efektů jako znak západního, resp. transnárodního populárního filmu. Je nepochybně faktem, že minimálně část publika klasických hollywoodských blockbustérů právě technické a řemeslné úrovni filmů přikládá velkou váhu.

- Box Office Mojo* b. (Nedatováno). Dostupné z: <https://www.boxofficemojo.com/movies/?page=intl&id=bajrangibhaijaan.htm>. (7. 10. 2019).
- CAIN**, Rob. 2015. „India's Film Industry – A \$10 Billion Business Trapped In A \$2 Billion Body.“ In: *Forbes*. Dostupné z: <https://www.forbes.com/sites/robcairn/2015/10/23/indias-film-industry-a-10-billion-business-trapped-in-a-2-billion-body/#3dceda8b70d2>. (7. 10. 2019).
- Česko-Slovenská filmová databáze. (Nedatováno). Dostupné z: <https://www.csfd.cz/film/38117-hrdina/komentare/>. (7. 10. 2019).
- HSU**, Kevin Fan. 2017. „Wolf Warrior 2 – see this film and you'll finally understand China.“ In: *Financial Review*. <https://www.afr.com/life-and-luxury/arts-and-culture/wolf-warrior-2--see-this-film-and-youll-finally-understand-china-20170904-gyabfs>. (7. 10. 2019).
- HYE**, Jean Chung. 2009. „The Host' and ‚D-War': Complex Intersections of National Imaginings and Transnational Aspirations.“ Pp. 48–56 in: *Spectator – The University of Southern California Journal of Film and Television*, roč. 29, č. 2.
- KWOK**, Jenny Wah Lau. 1998. „Besides Fists and Blood: Hong Kong Comedy and Its Master of the Eighties.“ Pp. 18–34 in: *Cinema Journal* 1998, roč. 37, č. 2.
- LIBICHER**, Miroslav. 2018. „Velký showman Raj Kapoor.“ In: *25fps*. Dostupné z: <http://25fps.cz/2018/velky-showman-raj-kapoor/>. (7. 10. 2019).
- STEJSKAL**, Tomáš. 2017. „Největší čínsko-hollywoodský film Velká čínská zed' s Damonem zboří kasy kin, mnoho po něm nezůstane.“ In: *Hospodářské noviny*. Dostupné z: <https://archiv.ihned.cz/c1-65576280-velka-cinska-zed-film-cang-i-mou-recenze>. (7. 10. 2019).
- UNESCO *Intangible Cultural Heritage*. (Nedatováno). Dostupné z: <https://ich.unesco.org/en/RL/kun-qu-opera-00004>. (7. 10. 2019).
- VANDERKLIPPE**, Nathan. 2017. „Inside China's celluloid kingdom.“ In: *The Globe And Mail*. <https://www.theglobeandmail.com/arts/film/will-the-great-wall-cement-chinas-role-in-the-global-filmindustry/article34067525/>. (7. 10. 2019).
- KING**, Geoff. 2000. *Spectacular Narratives: Hollywood in the Age of the Blockbuster*. London: I.B. Tauris.
- DAVIS**, Rebecca. 2020. „China's Box Office Hit New Heights in 2019, as Hollywood's Share Shrank“ In: *Variety*. Dostupné z: <https://variety.com/2020/film/news/china-box-office-2019-review-ne-zha-wandering-earth-avengers-1203455038/> (5. 3. 2020).
- TESAŘ**, Antonín. 2016. „Filmová diplomacie Chinawoodu: Obrisy současné čínské kinematografie“ Pp. 46–55 In: *Cinepur* 2016, r. 23, č. 106.
- ZHANG**, Yingjin. 2004. *National Chinese Cinema*. London: Routledge.
- ZHANG**, Rui. 2008. *The Cinema of Feng Xiaogang*. Hong Kong: Hong Kong University Press.

Keywords/Klíčová slova

film, cinema, blockbuster, Indian cinema, Chinese cinema

film, kinematografie, blockbuster, indický film, čínský film

Manipulácia naprieč storočiami, naprieč kontinentom, napriek zdravému rozumu

Manipulation across centuries , across the continent, against
the common sense

Elena Petrová

Katedra masmediálnej komunikácie
Filozofická fakulta, Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
elenapetrova.02@gmail.com

*Doktorandka v prvom ročníku interného štúdia na Katedre žurnalistiky v odbore
Masmediálne štúdiá UKF v Nitre. Svoj výskumný potenciál zameriavam na problema-
tiku manipulácie a falošných správ (fake news) v printových a online médiách.*

Abstract/Abstrakt

The paper is devoted to a report that was created for a specific business purpose and immediately expanded by the European Media Space as a guaranteed information. The report is closely related to a case that took place at the end of the 19th century in Victorian London. It's interesting to compare the media manipulation from the year 1888 and the presence. The report relates closely to the case of the serial killer well-known as Jack the Ripper and was published like an article by the Daily Mail in September 2014. An article about the revealed identity of the legendary killer presents information how amateur detective Russell Edwards, the owner of the Jack Ripper, decided to examine the scarf which belonged one of the Rippers victims. Edwards asked for help the molecular biology scientist, Jari Louhelainen, who performed DNA tests and reportedly managed to match the genetic material of one of the former suspects. Without any verification process and no details of the scientific procedure, they automatically named Jack the Ripper Polish hairdresser Aaron Kosminski. The report about Jack The Ripper's Identity was created for sale promoting of the book by amateur detective Russell Edwards, Naming Jack the Ripper, that has been published at the end of the Daily Mail article from September 2014.

Even though the experts have questioned genetic tests, Professor Sir Alec Jeffreys pointed out fundamental errors in the test nomenclature, a few years later Louhelainen managed to

publish in the American Criminological Journal: „Forensic Investigation of a Shawl Linked to the Jack the Ripper Murders.“ Thus, in March 2019, another series of articles about a murderer from Poland has run through the European media.

In this paper I would like to present the theoretical background and plan of the procedure I'm going to use in the research part of my dissertation work. There I deal with the same research problem there, that means how the unverified report about revealed identity of Jack the Ripper was presented, handled and spread by the Czech and Slovak media.

Príspevok je venovaný správe, ktorá bola vytvorená účelovo s konkrétnym obchodným zámerom a ktorá sa okamžite rozšírila Európskym mediálnym priestorom ako zaručená informácia. Správa úzko súvisí s prípadom, ktorý sa odohral ešte koncom 19. storočia vo viktoriánskom Londýne. Je zaujímavé porovnať manipuláciu médií v roku 1888 a v súčasnosti.

Jedná sa o kauzu sériového vraha známeho pod prezývkou Jack Rozparovač a konkrétny článok, ktorý uverejnil denník Daily Mail v septembri roka 2014. Článok informuje o odhalenej identite legendárneho vraha a prezentuje informácie o tom, ako sa amatérsky detektív Russell Edwards, zároveň majiteľ obchodu so suvenírmi Jacka Rozparovača, rozhodol preskúmať šatku jednej z obetí. Požiadal o pomoc vedca z oblasti molekulárnej biológie Jari Louhelainena, ktorý vykonal testy DNA a údajne sa mu podarilo nájsť zhodu s genetickým materiálom jedného z bývalých podozrivých. Bez ďalšej verifikácie a zverejnenia detailov vedeckého postupu za Jacka Rozparovača označili poľského kaderníka Aarona Kosminského. Správa o odhalenej identite Jacka Rozparovača bola vytvorená účelovo so zámerom podporiť predaj knihy amatérského detektíva Russella Edwardsa, Naming Jack the Ripper, čo sa priamo uvádza aj na konci pôvodného článku uverejnenom v Daily Mail v septembri 2014.

Aj napriek tomu, že odborná verejnosť samotné genetické testy spochybnila, profesor Sir Alec Jeffreys poukázal na zásadné chyby v nomenklatúre testu, Louhelainenovi sa podarilo o pár rokov neskôr publikovať v americkom kriminologickom časopise príspevok: „Forenzný výskum šatky odkazuje na vraždy Jacka Rozparovača.“ V marci roku 2019 tak prebehla európskymi médiami druhá vlna článkov o vrahovi z Poľska.

V tomto príspevku by som rada predstavila teoretické zázemie z ktorého vychádzam a postup, ktorý plánujem použiť vo výskumnej časti mojej dizertačnej práce. V nej sa zaoberám rovnakým výskumným problémom a to, akým spôsobom bola konkrétna neoverená správa prezentovaná a šírená českými a slovenskými médiami.

1. Úvod

V tomto príspevku by som rada predstavila teoretické zázemie z ktorého vychádzam a postup, ktorý plánujem použiť vo výskumnej časti mojej dizertačnej práce. Názov témy mojej dizertačnej práce znie: „Využitie ambivalencie faktu a fikcie v médiách.“

Predmetom dizertačnej témy je správa o odhalenej identite Jacka Rozparovača, ktorá bola vytvorená a publikovaná britským denníkom Daily Mail v septembri 2014 a znovu publikovaná s menšou obmenou v marci roku 2019. Správa, ktorá v sebe obsahuje informácie komerčného charakteru, bola prebraná ďalšími európskymi médiami ako zaručená, pravdivá informácia určená širokej verejnosti.

Výskumný problémom, ktorý som v práci stanovila je, akým spôsobom bola konkrétna neoverená správa prezentovaná a šírená českými a slovenskými médiami.

2. Pravda, lož, manipulácia

Využitie ambivalence faktu a fikcie vnímam primárne ako konflikt pravdy a lži. Či už sa na túto bipolaritu pozeráme cez optiku marketingovej komunikácie, médií, etiky či inej sociálnej oblasti nevyhneme sa základným otázkam. Čo je pravda? A čo je lož? Už Sokrates vyznával pravdu ako najvyššiu hodnotu. „*Skutočný filozof sa rád zaoberá pravdou. Rozdielom medzi predstavou a poznaním.*” (PLATÓN 1990: 191) Klasickí filozofi kladú pravdu na piedestál ako najvyššiu hodnotu, métu pre štúdium pravých filozofov. Pri definovaní pravdy si často pomáhajú ďalšou entitou, a to poznaním. Sokrates v dialógu s Glaukonom hovorí: „*Filozof sa rád pozerá na pravdu. Rozdiel medzi poznaním a predstavou.*” (PLATÓN 1990: 191) Definíciu pravdy sa pokúšal uchopiť i slávny nemecký veľikán z oblasti filozofie, Friedrich Nietzsche: „*Čo je teda pravda? Pohyblivé vojsko metafor, metonymií, antropomorfizmov, skrátka ľudských reakcií, ktoré boli prenesené, vyšperkované a ktoré po dlhšom používaní pripadajú verejnosti pevné, kanonické a záväzné.*” (NIETZSCHE 2007:14) Pre Nietzscheho sú pravdou v iba ilúzie, na ktorých pôvod človek zabudol. Pravda, alebo pud k pravde je teda len akýmsi kompromisom, aby jedinec nebol potrestaný. Klamstvo a klamár môže totiž okúsiť na základe svojho jednaní, hrubého porušovania konvencií vylúčenie zo spoločnosti. (NIETZSCHE 2007) „*Hľadá filozof pravdu? Nie, to by mu viac záležalo na istote, Pravda je chladná, viera v pravdu je mocná.*” (NIETZSCHE 2007: 56) Človek je tvor žijúci v klamstve od svojho počiatku. V tomto stave nezotrváva pasívny, aktívne ho ďalej podporuje a rozvíja. Je to akoby jeho ochranný kokón, ktorý si jeho obyvateľ intenzívne zvelaďuje k svojej ochrane a prospechu. Nietzsche naznačuje, že pre človeka je klamstvo prirodzenejšie ako pravda. Ani tá však človeku nie je úplne cudzia. V istom zmysle po nej túži. Túži po príjemných dôsledkoch pravdy. Číre poznanie bez dôsledkov ho nezaujímá a nepríjemná pravda je preň nielen nekomfortná, dokonca často nežiadúca. „*Pravda je ľuďom ľahostajná. Ukazuje to tautológia ako jediná prístupná forma pravdy.*” (NIETZSCHE 2007: 57) V tomto bode akejsi empatie k ľudským potrebám a akceptácii nedostatkov sa akoby prirodzene otvára priestor manipulácií.

Žijeme v období 21. storočia. Pre krátku definíciu pravdy súčasného človeka si požičiam formuláciu nezávislého žurnalistu a zakladateľa publicistického webu Manipulátori.cz. „*Pravda je niečo platné bez ohľadu na názory a interpretácie.*“ (NUTIL 2018: 20) Nutil jedným dychom odkazuje na psychológa Paula Eckmana, ktorý pravdu považuje za „*úprimnú snahu podať presné informácie.*“ (NUTIL 2018: 20) Lož, polopravda, manipulácia sú pojmy, ktorými by sa mali intenzívne zaoberať odborníci nielen z oblasti masmediálnej či marketingovej komunikácie. „*Manipulácia je veľmi blízka násiliu a dnes je najrozšírenejším a najúčinnnejším mediálnym nástrojom záujmových skupín, ktoré chcú získať moc.*“ (ILOWIECKI 2003: 35) Z oblasti mediálnej manipulácie je dôležité spomenúť dnes často pertraktované slovné spojenie „fake news.“ Termín vznikol koncom roka 2016 a bol úzko prepojený s predvolebnou kampanou amerických prezidentských volieb. Vydavateľia Collins English Dictionary ho vyhlásili za slovo roka 2017. Presná definícia tohto termínu variuje, no fake news môžeme chápať ako informácie nepravdivé, vytvorené zámerne so samoúčelným obsahom tj. k prospechu jednej strany či naopak pre poškodenie druhého. Informácie môžu byť pozmenené čiastočne alebo aj úplne vykonštruované. Riziková je najmä rýchlosť akou sa tieto informácie šíria. Vo výskume MIT, v ktorom bolo preskúmaných 126 tisíc konkrétnych správ na sieti Twitter sa preukázalo, že šírenie nepravdivých informácií je 7× rýchlejšie a takéto správy majú o 70% vyššiu šancu na zdieľanie ako informácie pravdivé. (MATUŠKOVÁ 2018)

V rámci svojej práce chcem ukázať, akým spôsobom bola využitá lživá informácia. Fikcia, ktorá bola prezentovaná ako fakt a šírená mediálnym priestorom, pričom jej charakter nebol verejnoprospešný, ale výlučne komerčný. V texte ďalej stručne predstavím niekoľko nástrojov, ktoré tomu mohli dopomôcť.

3. Prenosový komunikačný model

Pokiaľ ostaneme pri komunikácii, ktorú mal na mysli tvorca správy E. Russel, budeme sa pohybovať len v rámci lineárneho komunikačného modelu, a to konkrétne prenosového komunikačného modelu. Neponúka nám totiž nič viac, iba správu prijať, alebo neprijať. Prenosový model tak ako ho popísal McQuail v osemdesiatych rokoch minulého storočia, je primárne určený k prenosu informácie. Jedná sa o veľmi jednoduchú priamočiaru komunikáciu vedenú od tvorca informácie k príjemcovi. Ktovie nakoľko cieľavedomou voľbou bol výber komunikačného kanála, akým je denník DailyMail nechválne známy svojím xenofóbnym ladením. Otázna je v tomto prípade miera šumu, ktorý samotný denník mohol vyvolať, alebo práve naopak minimalizovať. Šum ústiaci do komunikácie prostredníctvom technických

zložiek, či ako psychologický aspekt zo strany recipienta, ktorý informáciu nechce prijať nechce či nedokáže, priniesli do prenosového modelu komunikácie Claude Shannon a Warren Weaver. (JIRÁK, KOPPLOVÁ 2015: 24)

4. Agenda settings

Jedna vec je správne zvolený spôsob komunikácie, no bez ochoty a mediálnej podpory by k publikovaniu konkrétnej správy vôbec nedošlo. Strach, obavy až odpor z prisťahovalcov je silne zakorenený v spoločnosti. Či už hovoríme o Viktoriánskom Londýne koncom devätnásteho storočia, či o Slovensku v roku 2019. Obdobné nastolovanie tém v tomto prípade v spoločnom hľadáčku zvanom „xenofóbia“ umožnilo nielen uverejnenie správy v britskom médiu, ale jeho bleskurýchle rozšírenie po Európe. Agenda settings a nálady v spoločnosti boli tak silné, že im podľahla aj Tlačová agentúra Slovenska TASR, ktorá na základe jediného zdroja Mail on Sunday uverejnila na svojom internetovom portáli Teraz SK správu: „Identita Jacka Rozparovača je po 126 rokoch odhalená. Rozparovač je v skutočnosti poľský žid Aaron Kosminski.“ (Teraz SK 7.9.2014)

5. Celebrita

Jack Rozparovač sa stal vo Viktoriánskom Londýne nepochybne tým, komu dnes prepožičiavame status celebrity. V tej dobe sa uskutočňovali rôzne eskapády vo forme výletov na miesta činu či pokusy z radov verejnosti o amatérske vyšetrovanie prípadu. Úvodné strany bulváru zaplňali väčšinou neoverené, prípadne úplne vymyslené informácie o nových zverstvách záhadného vraha. Medzi Jackom Rozparovačom a bulvárom vznikol akýsi symbiotický vzťah. Z vraha piatich prostitútok v najchudobnejšej londýnskej štvrti Whitechapel, kde vraždy neboli ničím výnimočným, by sa bez intenzívneho pôsobenia bulváru nikdy nestal fenomén, ktorý by pretrval až dodnes. Naopak Jack Rozparovač poskytoval živnú pôdu pre najrozmanitejšie teórie, ktoré plnili stránky všetkých dostupných tlačovín. Tak ako Jack Rozparovač pomohol koncom 19. storočia predaju novín za pencu, pomohol i k propagácii knihy *Naming Jack the Ripper* autora Russela Edwardsa v súčasnosti.

Na úlohu celebrity tak môžeme nahliadať nielen z hľadiska sociálnej a mediálnej oblasti, ale aj pragmatickejšej ako na nástroj podpory predaja. Odporúčenie celebritou (podpora osobnosti, celebrity endorsement) sa stáva pri správnom nastavení efektívnym reklamným nástrojom. (MIKULÁŠ, in SVĚTLÍK 2017: 398) „Odporúčenie celebritou by mala naplniť tri hlavné komunikačné ciele: Získať a udržať pozornosť, zabezpečiť transfer

požadovaných vlastností na produkt, dosiahnuť vysokú úroveň zapamätania.“ (MIKULÁŠ, in SVĚTLÍK 2017: 400) Podľa výskumu agentúry HPI a jej rozdelenia funkcií celebrity v reklame by sme Jackovi Rozparovačovi mohli prisúdiť kategóriu „zakotvený – osobnosť celebrity je integrovaná v príbehu reklamy.“ (MIKULÁŠ, in SVĚTLÍK 2017: 413)

6. Autorita

Z hľadiska reklamného posolstva predstavuje autorita výrazný persuzívny faktor Vo vzťahu k autorite pociťujeme určitú mieru rešpektu a povinnosti. Obzvlášť silným persuzívnym nábojom v priestore strednej Európy disponujú vedci, akademici, renomovaní špecialisti. Titul či vysoké spoločenské postavenie ostatných akoby prirodzene vedie k poslušnosti. (SVĚTLÍK 2017: 130)

V uvedenej správe o Aaronovi Kosminskom túto úlohu vyplnil Dr Jari Louhelainen, docent z oblasti biochémie zaoberajúci sa tiež výskumom v molekulárnej biológii s využitím vo forenzných vedách. V žiadnom prípade teda nemôžeme hovoriť len o akejsi ilúzii autority. Problémom bol výskum, ktorý mal jasne preukázať genetickú zhodu medzi materiálom na šatke jednej z obetí Jacka Rozparovača a podozrivým Aaron Kosminskim. Nielen, že testy neboli verifikované, boli podrobené intenzívnej kritike zo strany ďalších odborníkov. Pojem autority a použité odborné výrazy ako forenzné vedy, testy DNA mohli dodať teórii o Aaronovi Kosminskom, ako možnom sériovom vrahovi, na vierohodnosti.

Symbol autority však v tomto prípade figuroval aj na opačnom konci. K nejasným a nepresvedčivým záverom švédskeho vedca sa postupne vyjadrovala široká verejnosť, ktorej názory sa vďaka novým médiám rýchlo stali súčasťou debát pod článkami o „femenálnom objave.“ Súboj autorít na oboch stranách sa ešte vyostřil publikovaním článku v odbornom časopise American Journal of Forensic sciences v marci roku 2019.

V júli roku 2019 už môžeme otvorene povedať, že verejnosť teóriu o Aaronovi Kosminskom ako usvedčenom sériovom vrahovi z cyklu Jacka Rozparovača neprijala. Svedčia o tom nielen názory rôznych odborníkov z oblasti genetiky, molekulárnej biológie, biochémie ako napr. Prof. Sir Alec Jeffreys, Walther Parson, Hansi Weissensteiner ale aj samotná verejnosť, ktorá na internetových fórach dáva jasne najavo, že teóriu o Aaronovi Kosminskom ako odhalenom Rozparovačovi neprijala. (Science, 15. 3. 2019) Informácie sa taktiež dostávajú do periodickej tlače. Môžem uviesť číslo magazínu *All about History* (Všetko o histórii) venované Jackovi Rozparovačovi s podtitulom odkazujúcim na nevyriešenú záhadu. (BEGG, BENNETT, JONES, 2018, Jack the Ripper)

7. Výskumná časť

7.1. Oblasť a téma výskumu

Tému: „Využitie ambivalencie faktu a fikcie v médiách.“ je možné umiestniť do viacerých oblastí. Keďže sa budem venovať šíreniu a analýze nepravdivých informácií, za vhodnú považujem oblasť manipulácie.

7.2. Cieľ výskumu

Hlavným cieľom mojej dizertačnej práce bude opísať mechanizmus šírenia falošnej správy. Chcem sa zamerať na jednotlivé prvky a súvislosti, ktoré dopomohli či mohli uľahčiť šírenie tohto nepravdivého obsahu.

Čiastkové ciele venujem identifikácii atribútov, ktoré správe prepožičali dôveryhodnosť. Považujem za dôležité preskúmať, akým spôsobom sa menil obsah správy. Ako sa zmenil obsah pôvodnej správy uverejnenej denníkom Daily Mail v porovnaní s obsahom, ktorý ďalej prezentovala TASR a ďalej vybrané médiá na území Slovenskej republiky.

7.3. Výskumné otázky

Pomocou výskumných otázok sa budem snažiť komplexne zodpovedať výskumný problém.

Všeobecná otázka č. 1: Aké faktory mohli ovplyvniť šírenie nepravdivej informácie o odhalenej identite Jacka Rozpačovača a údajnom páchatelovi Aaronovi Kosminskom.

Špecifické otázky: Aké faktory mohli ovplyvniť šírenie vyššie uvedenej nepravdivej informácie vo Veľkej Británii? Aké faktory mohli ovplyvniť šírenie vyššie uvedenej nepravdivej informácie v Čechách a na Slovensku?

Všeobecná otázka č. 2: Aké výrazové a stylistické prostriedky boli použité na získanie vierohodnosti správy? Túto všeobecnú otázku budem konkretizovať pre každú správu zvlášť, čím vznikne séria špecifických otázok.

Špecifické otázky: Aké výrazové a stylistické prostriedky boli použité na získanie vierohodnosti pôvodnej správy? Aké výrazové a stylistické prostriedky boli použité na získanie vierohodnosti tlačovej správy? Aké výrazové a stylistické prostriedky boli použité na získanie vierohodnosti správ vo vybraných online médiách na Slovensku?

7.4. Metodika výskumu

Výskumný problém sa týka správy uverejnenej v septembri 2014, neskôr s menšou obmenou v marci 2019. Hovorí o Aaronovi Kosminskom ako o vrahovi známom pod prezývkou Jack Rozparovač. Prípád Jacka Rozparovača nesie v sebe viaceré špecifiká a v rámci podozrivých figurovala približne stovka mien. Vždy išlo akýmsi spôsobom

iba o účelové podozrenia. Či už v snahe o vlastný prospech poškodiť dotyčného, alebo z urputnej snahy objasniť identitu legendárneho páchatela. Ani v prípade Aarona Kosminského to nebolo inak. Inovovaným bol akurát prístup vedcov, ktorí sa k šíreniu tejto informácie prepožičali.

Ako vyplýva z mojich výskumných otázok, rada by som uchopila mechanizmus šírenia tejto správy komplexne. Samotným prípadom Jacka Rozparovača sa zaoberám niekoľko rokov. Podarilo sa mi zachytiť kauzu ohľadom Aarona Kosminského od jej počiatku. Fakty a súvislosti viažuce sa s prípadom sú mi dobre známe a vzhľadom na to dokážem posúdiť, ktoré informácie vychádzajú z reálnych faktov a ktoré sú len účelové fabulácie. Rada by som preto zvolila metódu prípadovej štúdie vyššie uvedenej správy. Táto metódu považujem za vhodnú pretože umožňuje analyzovať prípad komplexne a je možné kombinovať viaceré výskumné metódy a typy dát. (SEDLÁKOVÁ 2014: 52)

V prvej fáze by som sa zamerala na incidenciu vybraných slov, množstvo textu, počet zdrojov a stanovila by som ďalšie kategórie pre odsledovanie v jednotlivých článkoch. Podrobila by som ich kvantitatívnej obsahovej analýze. V ďalšej fáze by som články podrobila vzájomnej komparácii. Porovnávala by som články uverejnené v roku 2014 s článkami v roku 2019. Považujem za zaujímavé sledovať nielen to, akým spôsobom sa zmenil obsah, prípadne veľkosť článku, ale či vybrané médium prinieslo článok v roku 2014 a prinieslo tiež aktualizovanú správu v roku 2019.

Podobným spôsobom by som chcela analyzovať aj pôvodnú správu, ktorá bola uverejnená denníkom Daily Mail Online v septembri 2014, s následnou analýzou a komparáciou jej aktualizovanej verzie z marca 2019. Tu by som však zvážila využitie kvalitatívnej obsahovej analýzy, prípadne semiotickej analýzy, aby som mohla lepšie uchopiť a následne interpretovať rozdiely a súvislosti.

7.5. Zdroje výskumu

Pre výskum použijem články zo septembra 2014 a marca až apríla 2019 zo slovenských a českých online médií, ktoré boli uverejňované v nadväznosti na články Daily Mail Online zo 6. septembra 2014 a 17. marca 2019. Výber online zdrojov je zámerný. Digitálnym priestorom sa šíria informácie a teda aj dezinformácie rýchlejšie a jednoduchšie. Je zaťažený menšími právnymi postihmi, je interaktívnejší a disponuje možnosťou spätnej väzby, čiže je možné sledovať reakcie na fórach.

8. Záver

V tomto príspevku som Jacka Rozparovača použila ako model pre demonštrovanie využitia faktov a fikcie na poli masmédií a z časti i mediálneho marketingu. V rámci

výskumu sa budem usilovať uchopiť všetky aspekty, ktoré mohli dodať konkrétnej dezinformačnej správe dôveryhodnosť.

Prípád tohto sériového vraha som vybrala zámerne z niekoľkých dôvodov. Jednak sa prelína s masívnym rozvojom bulvárnej tlače, je možné sledovať viaceré javy vyskytujúce sa v oblasti médií a žurnalistiky. Je zaujímavým predmetom skúmania z historického kontextu, od druhej polovice 19. storočia je prípad stále živý. Jednak sa touto problematikou zaoberám niekoľko rokov, preto sa dokážem orientovať v množstve rôznorodých informácií a kauzu, ktorej autorom je Russel Edwards sa mi podarilo zachytiť od jej počiatku.

Postava Jacka Rozparovača v sebe ukrýva potenciál širšieho využitia pre rôznorodé výskumy v sociálnej oblasti. Považujem ho za hodenú rukavicu najmä na poli rozvoja kritického myslenia.

Literatura

- HENDL**, Jan. 2016. *Kvalitatívny výzkum*. Praha: Portál. 440 s. ISBN 978-80-2620-982-9.
- ILOWIECKI**, Maciej T. – **ZASEPA**, Tadeusz. 2003. *Moc a nemoc médií*. Bratislava: Vydavateľstvo Trnavskej univerzity. 183 s. ISBN 80-224-0740-2.
- JIRÁK**, Jan – **KÖPPLOVÁ**, Barbara. 2015. *Masová média*. 2. prepracované vyd. Praha: Portál. 392 s. ISBN 978-80-262-0743-6.
- JOHNSON**, Paul. 2012. *Sokrates: člověk pro naši dobu*. 2. vydanie. Brno: Barrister&Principal o.p.s. 160 s. ISBN 978-80-7485-082-0.
- MATUŠKOVÁ**, Lenka. 2018. „Fake News“. Pp 12–16 in *Věda pro každého* (Časopis Akademie věd ČR), r. 2, č. 1. ISSN 2570-7566.
- MCCOMBS**, Maxwell E. – **SHAW**, Donald L. – **WEAVER**, David. 1999. *Communication and democracy*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Inc. Publishers. 272 s. ISBN 0-8058-2555-X.
- MIKULÁŠ**, P. 2017. „Podpora osobností a celebrity.“ In **SVĚTLÍK**, J. 2017. *Reklama*. Rzeszów. 623 s. ISBN 978-83-64286-71-1.
- MYNAŘÍKOVÁ**, Lenka. 2015. *Psychologie lži*. Praha: Grada Publishing. 200 s. ISBN 978-80-247-5472-7.
- NIETZSCHE**, Friedrich. 2007. *O pravdě a lži ve smyslu nikoli morálním*. Praha: OIKOYMENH. 59 s. ISBN 978-80-7298-281-3.
- NUTIL**, Petr. 2018. *Média, lži a příliš rychlý mozek: průvodce postpravdivým světem*. Praha: Grada Publishing. 192 s. ISBN 978-80-271-0716-2.
- PLATON**. 1990. *Dialogy II*. Bratislava: Tatran. 704 s. ISBN: 802220126X.
- SEDLÁKOVÁ**, Renáta. 2015. *Výzkum médií: neužívanější metody a techniky*. Praha: Grada. 548 s. ISBN: 978-80-247-3568-9.
- TAHAL**, Radek. a kolektiv. 2017. *Marketingový výzkum*. Praha: Grada Publishing. 264 s. ISBN 978-80-271-0206-8.
- TRAMPOTA**, Tomáš – **VOJTĚCHOVSKÁ**, Martina. 2010. *Metody výzkumu médií*. Praha: Portál. 296 s. ISBN 978-80-7367-683-4.

WARWICK, Alexandra – **WILLIS**, Martin. 2007. *Jack the Ripper (Media, Culture, History)*. Manchester: University Press. 268 s. ISBN: 978-07-1907494-3.

Internetové zdroje

EDWARDS, Russell. 2014. *Jack the Ripper unmasked...* Dostupné z: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-2746321/Jack-Ripper-unmasked-How-amateur-sleuth-used-DNA-breakthrough-identify-Britains-notorious-criminal-126-years-string-terrible-murders.html>. (9. 9. 2014).

Teraz SK (informačný web TASR). 2014. *Identita Jacka Rozparovača je po 126 rokoch odhalená. Rozparovač je v skutočnosti poľský žid Aaron Kosminski*. Dostupné z: <http://www6.teraz.sk/magazin/identita-jack-rozparovac-odhalenie/97101-clanok.html>. (7. 9. 2014).

DAVID, Adam. 2019. *Does a new genetic analysis finally reveal the identity of Jack the Ripper?* Dostupné z: <https://www.sciencemag.org/news/2019/03/does-new-genetic-analysis-finally-reveal-identity-jack-ripper>. (15. 3. 2019).

Klíčová slova/Keywords

Pravda, lož, manipulácia, Rozparovač, bulvár, tlačové agentúry

Negatívne aspekty prezentácie migrácie v médiách počas hlavnej migračnej krízy v 21. storočí

Negative aspects of the presentation of migration in the media during the main migration crisis of the 21st century

Ľubica Račeková

Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre

Katedra žurnalistiky

lubica.racekova@ukf.sk

Predmet záujmu: problematika prezentácie utečencov v mediálnom priestore, poukazovanie na hoaxy a dezinformácie.

Abstract/Abstrakt

Our article „The negative aspects of the presentation of the migration in the media during the main migration crisis of the 21st century“ presents how media, one of the socializing factors, complete the refugee discourse. It summarizes our findings from the diploma thesis titled „Forms of presentation of racism and xenophobia in Slovak media“. Our topic was presentation of prejudices and stereotypes in the tabloid media in Slovakia. We chose tabloid media on the grounds that there is a frequent tendency towards misinformation and false information. We selected news about migration and analysed them by qualitative content analysis. We focused on comparing subtitles, its negative meaning with facts in the text and in the introduction of the news. By selecting the relevant journalistic outputs from the internet slovak portals Čas.sk and Pluska.sk, we have draw attention to the most frequent manifestations of pathological phenomena in society, such as racism and xenophobia. Subsequently, we have synthesized the results and generalized them together with the theoretical knowledge to explain the possible reasons for such information in the media. We gave some examples of journalistic practice through available elaborated analyzes. The aim of this work was to point out specific forms of racism and xenophobia in the tabloid media in Slovakia and to contribute to the improvement of the current situation.

Náš príspevok s názvom „Negatívne aspekty prezentácie migrácie v médiách počas hlavnej migračnej krízy v 21. storočí“ prezentuje ako médiá, jeden zo socializačných činiteľov, dotvárajú

utečenecký diskurz. Zhrňuje naše poznatky a zistenia z diplomovej práce s názvom „Formy prezentácie rasizmu a xenofóbie v slovenských médiách“. Príspevok poukazuje na prezentáciu predsudkov a stereotypov v bulvárnych médiách na Slovensku. Bulvárne médiá sme si zvolili na základe toho, že je v nich častý sklon k fabulácii a prezentácii nepravdivých informácií. Vybrané správy o migrácii sme posúdili z hľadiska obsahovej kvalitatívnej analýzy. Zamerali sme sa na porovnanie titulkov a ich negatívneho významu s vecnými faktami v texte a úvode správ. Výberom relevantných novinárskych výstupov z internetových slovenských portálov Čas.sk a Pluska.sk sme obsahovou analýzou upriamili pozornosť na najčastejšie prejavy patologických javov v spoločnosti, akými sú rasizmus a xenofóbia. Následne sme syntézou daných výsledkov a ich generalizáciou spoločne s poznatkami z teórie vysvetlili možné dôvody takéhoto informovania médií. Uviedli sme niekoľko príkladov zo žurnalistickej praxe prostredníctvom dostupných vypracovaných analýz. Cieľom tejto práce bolo poukázať na konkrétne formy rasizmu a xenofóbie v médiách na Slovensku a prispieť k zlepšeniu súčasnej situácie.

1. Úvod

Utečenecký diskurz má viacero podob a jeho prezentácie sa líšia. My sme s a v našej práci zamerali na prezentáciu utečeneckej problematiky v médiách, ktoré tvoria veľkú súčasť spoločnosti. Podľa dvojice autorov Jiráček a Wolák sa za jednu z charakteristických vlastností súčasnej spoločnosti považuje práve jej medializácia. „(...) *teda skutočnosť, že život jednotlivca, skupín i celej spoločnosti je preniknutý médiami.*“ (JIRÁK – WOLÁK, 2007: 6) Kreujú verejnú mienku, informujú o aktualitách. Tí istí autori sa tiež vyjadrili: „*Médiá sa stávajú rozhodujúcou inštitúciou socializácie a identifikácie so spoločnosťou, inštitúciou, ktorá v mnohom dokáže zatieniť školu i rodinu. Majú zrejmy vplyv na správanie jedinca a spoločnosti, na životný štýl, na kvalitu života vôbec.*“ (JIRÁK – WOLÁK, 2007: 6) Syntézou a generalizáciou uvedených faktov môžeme konštatovať, že médiá v istom zmysle vychovávajú ľudí. Sú si vedomé, že svojím podaním správy dokážu meniť pohľad na konkrétnu situáciu. „(...) *informácie, ktoré sú médiami ponúkané, majú rôznorodý charakter, ... a sú vytvárané s rôznymi, často nepriзнanými, a teda potenciálne manipulatívnymi, zámermi,*“ napísali autori Jiráček, Wolák. (JIRÁK – WOLÁK, 2007: 6)

Zasępa a Iłowiecki skonštatovali, že je šialenstvom, ako jednoducho sme umožnili, aby nás médiá manipulovali. A to veľmi jednoducho, bez toho aby sme systematicky analyzovali vplyv médií a to, čo je morálne a prípustné. (IŁOWIECKI – ZASĘPA, 2003)

2. Migrácia a médiá

Som migrant. Dočasný migrant na 24 hodín, ktorý prišiel z Nitry do Olomouca na konferenciu. Nie som utečenec, za ktorého by ma mali tendenciu označiť niektorí novinári.

„Medzi pojмами, ktoré sa dnes ľahko zamieňajú – migrant a utečenec – je zásadný právny rozdiel.“ (HARKOTOVÁ, 2015, online) Migrant a utečenec sú termíny s odlišnými významami. Rozdiel v týchto dvoch slovách uviedol aj Úrad Vysokého komisára pre utečencov. A ich zamieňanie vedie k problémom pre obidve tieto skupiny. (HARKOTOVÁ, 2015, online) „Utečenca definuje a chráni Dohovor o utečencoch z roku 1951 a naň naviazané protokoly. Jeden zo základných princípov dokumentu hovorí, že utečenci nemajú byť vyhostovaní alebo navracaní do krajín pôvodu, pretože by to mohlo ohroziť ich životy. . . Aj migranti sú ľudia v pohybe, no nie sú v priamom ohrození života. Do iných krajín cestujú v úsilí zlepšiť svoj život, cestujú za prácou, vzdelaním, partnerom. Na rozdiel od utečencov sa migranti môžu vrátiť domov, kde im nič nehrozí.“ (HARKOTOVÁ, 2015, online)

Problematika rozlišovania spomínaných pojmov je problémom aj mnohých novinárov. K tomu sa pridávajú i rasistické a xenofóbne prejavy, ktoré podporujú vznik predsudkov a nadväzujú na etablované stereotypy nájdeme v médiách pravidelne. „Utečenecká kríza preverila prístup médií k menšinám a odhalila zaužívané stereotypy, predsudky a zovšeobecňovania,“ vyjadrila sa Horváthová z Romano kher – Rómsky dom. (ĎURINOVÁ, 2016, online) Média podľa nej prezentujú Rómov aj utečencov v spoločnosti ako „(...) homogénnu, jednoliatu skupinu, s ktorou sú predovšetkým problémy.“ (ĎURINOVÁ, 2016, online) Často to pôsobí tak, akoby boli médiá rozdelené na dve časti. Jedna z nich sa snaží uvádzať kladné príklady a zlepšovať obraz o týchto dvoch sociálnych skupinách v našej spoločnosti. Druhá časť si však uvedomuje popularitu témy, takže u respondentov utvrdzujú predsudky a stereotypy.

Vo výskumnej časti tejto práce sme si za zdroj nášho kvalitatívneho výskumu vybrali dve internetové bulvárne médiá, boli nimi weby Čas.sk a Pluska.sk. Rozhodli sme sa tak, pretože z teórie a praxe je známe, ako bulvárne médiá pracujú s informáciami. Printové verzia webu Čas.sk, Nový Čas, je najčítanejší denník na Slovensku, printová verzia Pluska.sk, Plus Jeden deň je druhým najčítanejším printovým bulvárnym denníkom. Podľa Brestovanského: „Bulvárne periodiká informácie zjednodušujú a selektujú tak, aby splnili kritériá zaujímavosti a blízkosti k adresátovi (často cez príbehovosť a subjektívnosť faktu).“ (BRESTOVANSKÝ, 2010: 37) Odaloš napísal: „Bulvárna tlač plní rovnaké funkcie ako nebulvárna spravodajsko-publicistická tlač. . . Aktuálnu informáciu však predstavuje akčnejšie a konfrontačnejšie aj za pomoci neoverených vyfabulovaných faktov.“ (ODALOŠ, 2007: 132) Práve spomínané neoverené informácie sú problematické, pretože tvoria súčasť diskurzu, no môžu viesť ku skreslenej mienke. Ak ide o informácie, ktoré sú vyslovene negatívne, podporujú vznik predsudkov a stereotypov k danej osobe či skupine ľudí, o ktorých novinár informuje.

Libuše Koubská informovala v publikácii *Co je bulvár, co je bulvarizace* o tom, s akými témami bulvárne médiá najčastejšie pracujú: „(...) na prvé miesto stavajú

katastrofy, zločin, senzácie, sex a klebety. Titulky ponúkajú viac alebo aj niečo iné, než čo sa pod nimi dá dočítať. Krátke, emotívne zaťažené texty, naplnené expresívnymi výrazmi, citoslovcami, vykričníkmi a otáznikmi. . . , ak sa stáva normovou účelovosťou zjednodušovanie, podpriemernosť, vulgárnosť a banalita je to pre vývoj spoločnosti nebezpečné.“ (KOUBSKÁ, 2016: 100) Bulvári redaktori by si mali byť vedomí toho, že sú spolutvorcovia verejnej mienky. Na webe s názvom O mediach, ktorý sa zaoberá aj vysvetľovaním hoaxov a dezinformácií je jednoznačné tvrdenie, že bulvár má okrem vyššie spomenutých špecifik a charakteristických znakov tiež tendenciu k stereotypizácii. (MK, 2014)

Novinári sa dopúšťajú týchto chýb napriek tomu, že v Etickom kódexe novinára sa píše: *„Novinár nepodnecuje nenávisť, ani diskrimináciu založenú na rase, svetonázore, náboženskom vyznaní, etnickom pôvode, veku, sociálnom postavení, pohlaví či sexuálnej orientácii. O príslušnosti ľudí k menšine informuje iba v prípade, že táto informácia je v kontexte daného príspevku relevantná.“* (Slovenský syndikát novinárov, 2017, online) Z kódexu vyplýva, že i prostredníctvom správ, ktoré sú zdanlivo nezaujaté a vecné, môže u novinára nastať neetické informovanie. A to z dôvodu, že pokiaľ je v novinárskom výstupe spomenuté, že trestného činu sa dopustil človek, ktorého menuje ako utečenec, svojim konaním autor podporuje existujúce stereotypy a predsudky.

Negatívne informovanie o minoritách sa venuje aj politológ Jozef Lenč: *„(…) slovenská a česká verejnosť je o islame a moslimoch informovaná len v negatívnych súvislostiach,“* vyjadril sa, pričom vychádzal z analýzy vypracovanej v rámci kurzu Sharia in the West na holandskej univerzite Leiden. Súčasnú situáciu porovnal s podobnými okolnosťami z minulosti: *„Rôzni migranti už síce prichádzali na územie Slovenska v 70. a 80. rokoch, . . . v rokoch deväťdesiatych v súvislosti s vojnami na Balkáne, v Afganistane a na Kaukaze, avšak ich príchod nebol demonizovaný v médiách a nebol ani témou politického boja o voľiča.“* (ŽILKOVÁ, 2015, online) Lenč tvrdí, že objektívne informovanie médií v našej spoločnosti je mimoriadne dôležité. (ŽILKOVÁ, 2015) Dôvodom je najmä absentujúca osobná skúsenosť väčšiny obyvateľov našej krajiny s cudzincami.

3. Metodika

Desať správ, päť z webu Čas.sk a päť z Pluska.sk, sme podrobili kvalitatívnej obsahovej analýze. Spomínané bulvárne médiá sme si vybrali z toho dôvodu, že ich printové verzie patria sú najčítanejšie denníky na Slovensku. Analyzovali sme správy z internetových verzií, pretože podľa Európskej komisie proti rasizmu a intolerancie: *„[. . .] v prípade internetových médií okrem povinnosti registrácie domény neexistuje prakticky žiadna regulácia ani samoregulácia. Zdá sa, že všetko ostatné určujú obchodné praktiky a vzťahy vo vnútri internetového odvetvia.“* (ECRI, 2014, online)

Vybraná analýza nám dala priestor na kritické hodnotenie konkrétnych negatívnych spôsobov informovania a foriem prezentácie rasizmu a xenofóbie v titulkoch, perexe a vo zvyšku novinárskych výstupov. Pri hodnotení sme vychádzali z teoretických poznatkov mnohých odborníkov o vzniku xenofóbie a rasizmu u ľudí, ktoré vychádzajú najmä pocitov strachu, predsudkov a stereotypov.

Správy sme vyhľadávali zámerným výberom prostredníctvom kľúčových slov. Z nájdených novinárskych výstupov sme na základe nadobudnutých teoretických poznatkov vyselekovali tie, v ktorých boli prejavy foriem rasizmu a xenofóbie. Kľúčové slová boli: „migranti“, „utečenci“ a „kvóty“. Správy sme vyhľadávali od roku 2015 do roku 2018. Európska komisia informovala, že *„V rokoch 2015 a 2016 zaznamenala EÚ bezprecedentný prírlev utečencov a migrantov. Do Európskej únie prišiel viac ako milión osôb, pričom väčšina z nich utekala pred vojnou a terorom v Sýrii a ďalších krajinách.“* (BIRO, 2017, online) Migračná kríza a jej prezentácia je však naďalej aktuálna. Preverila to aj nedávna prezidentská kampaň na Slovensku.

4. Výskumný problém

Poukázanie na negatívne aspekty informovania internetových webov Čas.sk a Pluska.sk o utečencoch a porušovanie Etického kódexu novinára.

Výskumné otázky:

Akých chýb sa dopúšťajú internetové weby Čas.sk a Pluska.sk pri informovaní o utečencoch?

Akými spôsobmi šíria redaktori internetových webov Čas.sk a Pluska.sk strach pred utečencami?

Aké sú najčastejšie chyby v informovaní redaktorov internetových webov Čas.sk a Pluska.sk o utečencoch?

5. Analýza

Všetky titulky z analyzovaných správ nabádali k strachu, vzbudzovali emócie výkričníkom a zneli často veľmi naliehavo. *„Prírlev utečencov do Európy stále rastie: V Bergu sú už prví migranti!“* Informoval titulok z 20. septembra 2015. (Čas.Sk, 2015, online) Perex mal vo väčšine prípadov tendenciu k vyvolávaniu xenofóbie. *„Pri hraničnom priechode v Bergu sú už prví utečenci. Ich počet bude postupne narastať. Najviac by ich malo byť 60.“* (Čas.Sk, 2015, online)

Mimoriadne negatívne informovala správa zo 4. februára 2016. Titulok znie: *„Choroby rozširujú aj migranti: Čo robiť, aby sme sa im vyhli?“* (Čas.sk, 2016, online)

Titulok síce nehovorí o tom, že choroby šíria len migranti, ale autor v ňom informuje o tom, že ich šíria „aj migranti“. Nejednoznačná je aj druhá časť vety za dvojbodkou. Zo subjektívneho hľadiska, z roly recipienta sa nám ponúkali dve otázky: Máme sa vyhnúť chorobám alebo sa máme vyhnúť migrantom? Ďalej v článku znie: „*Hoci migranti nie sú veľkým rizikom rozšírenia prenosných chorôb, prevencia je prioritou.*“ (Čas.sk, 2016, online) V prvom odseku sa tvrdenie z perexu rozvíja stále neurčitým smerom: „*Aj keď migranti v súčasnosti nepredstavujú mimoriadne ohrozenie Európy prenosnými chorobami, prevencia má byť vnímaná ako priorita,*“ uviedla vedúca odboru epidemiológie Regionálneho úradu verejného zdravotníctva v Banskej Bystrici Mária Avdičová...“ (Čas.sk, 2016, online) Až v treťom odseku je vysvetlené úvodné tvrdenie: „*(...) Migranti žijú v limitovaných hygienických podmienkach, nehovoriac o riziku chorôb v súvislosti s chladným zimným počasím v Európe. Ďalším dôvodom je aj to, že mnoho z nich žije v malom priestore, čo predstavuje riziko zvýšeného výskytu respiračných nákaz či hnačkových ochorení.*...“ (Čas.sk, 2016, online)

Strach vyvolávala aj správa Plusky z 15. mája 2015, ktorej titulok znie: „*Zaplavia nás utečenci? Imigranti sú pre Slovensko hroziacou výbušninou.*“ (Zak/sita, 2015, online) Titulok je tiež zavádzajúci, pretože k pomeru občanov Slovenskej republiky, sa v texte píše len o malom množstve ľudí, ktorí by dostali azyl v našej krajine. „*Analytik Milan Žitný s naším odmietnutím súhlasí. Podľa neho nemáme pre nich podmienky a v štáte by zavládlo šialenstvo. Z celkového počtu 20-tisíc žiadateľov o azyl by Slovensku pripadlo 319,*“ informuje článok. (Zak/sita, 2015, online) Autor zjavne utečencov odmieta, čo podporuje subjektívnym tvrdením: „*analytik s naším odmietnutím súhlasí.*“ (Zak/sita, 2015, online) Takéto informovanie však vedie k pojmom, ktoré sme už viackrát spomínali, a tými sú rasizmus a xenofóbia. Až ďalej v článku autor prezentuje viacero názorov. Po analytikovi cituje aj Róberta Fica, o ktorom je všeobecne známe, že má na utečeneckú krízu negatívny názor a odmieta kvóty. Tiež citoval Michaelu Paulenovú z tlačového odboru rezortu vnútra a europoslankyňu za KDH Annu Záborskú. Všetky protiargumenty v článku autor rozvil a v odstavcoch napísal viac, ako len priamu reč daného človeka. K Anne Záborskej autor neuviedol nič navyše, bola jedinou, ktorá sa vyjadrila v prospech utečencov. Takýto spôsob podania názorov štyroch ľudí je veľmi subjektívny zo strany autora. Takýto spôsob respondentov bol však v analyzovaných správach častejší. Redaktori akoby zámerné vyberali ľudí, ktorí sú známi negatívnym postojom k utečeneckej kríze.

Nepodloženú informáciu prezentoval hneď v titulku aj ďalší autor na webe Pluska.sk: „*Migranti už vyvádzajú aj pri slovenských hraniciach: Sexuálne obťažovanie žien.*“ (Kat, 2016, online) Titulok z 2. mája 2016 zreteľne informuje o tom, že istí migranti sa dopustili sexuálneho obťažovania na Slovensku, avšak udalosť sa stala v inej krajine.

Ďalej v texte je totiž citovaná žena zo správy z Kronen Zeitung. Týmto spôsobom informovania mohol u viacerých recipientov vzbudzovať autor vytváranie stereotypných názorov o tom, že všetci migranti sú nebezpeční, pretože sexuálne obťažujú ženy a podobné prípady sa už dejú na Slovensku. Tiež mohol vyvolať pocity strachu a nenávisť, čím nepriamo svojím textom mohol viesť recipientom ku xenofóbii a rasizmu.

V nami analyzovaných článkoch sme si všimli, akoby novinári slová „utečenec“ a „migrant“ vyberali len náhodne. V ich novinárskych výstupoch ich používali väčšinou oba a dokonca sa stalo, že boli hneď za sebou: „Už sú tu! Pri Bratislave chytili nelegálnych migrantov!“ (Mab,sita, 2015, online) Avšak tento jav sme spozorovali vo viacerých analyzovaných článkoch. V niektorých došlo k tomu, že v titulku bolo iné pomenovanie a odlišné bolo vo zvyšku textu. Akoby novinári chceli len použiť synonymum slova a neopakovať sa. Avšak nepoznali význam oboch termínov, a fakt, že ide o odlišné pomenovania.

6. Záver

Utečenci sú v médiách často prezentovaní v negatívnych súvislostiach. Najčastejšie témy sú kriminalita migrantov a ich zlý vplyv pre Európsku úniu. Samotné pomenovanie časom získalo negatívny význam. Migrant sa v mnohých prípadoch v médiách automaticky zamieňa s utečencom. Napriek tomu, že médiá by mali byť tými, ktoré dbajú na správne a presné pomenovania a nešíriať dezinformácie medzi ľuďmi, nedbajú o presnú terminológiu a vecné informovanie. V správach o utečencoch sú veľakrát problémom titulky a ilustračné fotografie. Z teórie a nášho výskumu vyplynulo, že s kontextom článku niekedy vôbec nesúvisia.

Aj autori článku na webe islamonline.sk podrobili analýze spravodajstvo v štyroch slovenských a českých masových médiách a zistili, že splňali niekoľko znakov islamofóbie. „(...) hoci cieľom článku to nebolo, samostatnou kapitolou sa ukázala byť voľba ilustračných obrázkov a formulácia nadpisov. Tie boli v drvivej väčšine prípadov zámerne čo najšokujúcejšie. Ak by sme sa pri kategorizácii riadili podľa nich, mnohé zo správ, ktoré sme pri obsahovej analýze textu označili ako neutrálne, by sme museli presunúť do kategórie negatívne,“ napísali v záveroch svojej analýzy a dodali, „(...) toto pozorovanie je veľmi dôležité, pretože je známe, že väčšina čitateľov sa nedostane ďalej ako po nadpis a obrázok, v lepšom prípade po perex. Preto práve formulácia nadpisov a voľba titulných fotografií má obrovský vplyv na dojem veľkej časti čitateľov z danej správy. Opačovaný nevhodný výber nadpisu môže v konečnom dôsledku prispievať k šíreniu stereotypov i v prípade, že samotná správa je napísaná vyvážene.“ (ISLAMONLINE, 2015, online)

Naša analýza sa zhoduje s výsledkami autorov z webu islamonline. Napriek tomu, že sme neskúmali percentuálny pomer kladného a negatívneho informovania, ale

zamerali sme sa na kvalitatívnu analýzu. K najčastejším problémom v procese informovania dochádzalo práve v titulkoch. Novinári chcú upútať recipienta hneď pri prvom styku s novinkou. Väčšinou hneď v titulkoch dochádzalo k porušeniu Etického kódexu novinára. Práve v nich totiž väčšinou autori správ informovali o príslušnosti k menšine, napriek tomu, aby to bolo vždy relevantné či vo verejnom záujme. Perex, teda úvodná časť správ, bola rovnako vo väčšine prípadov klamlivá. V tejto časti sme pri viacerých článkoch spozorovali, že novinári si protirečili. Na úvod napísali informáciu, ktorá bola v článku dovysvetlená a vyznela inak alebo si dokonca perex s ďalšou časťou textu odporovali.

Médiá môžu integráciu podporovať alebo môžu jej procesy sťažovať a brániť jej. „(...) a to predovšetkým prostredníctvom spôsobu, akým uchopia témy týkajúce sa menšín. Pozitívne môžu vplývať napríklad samotným informovaním o integrácii, negatívne zas vytváraním stereotypov a negatívnych predstáv o „iných“,“ napísala Chlebcová Hečková. (CHLEBCOVÁ HEČKOVÁ, 2016: 23) Samozrejme, nie je nutné iba kladné informovanie o utečencoch a migrantov, potrebné je objektívne a odborné informovanie zo strany novinárov. Namiesto šírenia strachu je potrebné rozširovať toleranciu a javy vysvetľovať. V knihe *Sociálna patológia* Ondrejkovič a kolektív uvádzajú: „Ak sa stotožníme s názorom, že tolerancia je naučiteľná a mala by byť neoddeliteľnou súčasťou výchovno-vzdelávacieho procesu v tom najkomplexnejšom chápaní, je nevyhnutnou podmienkou racionálneho riešenia problémov, ktoré vyplývajú z odlišností... musíme ju chápať ako nenásilnú formu komunikácie, založenú na racionálnom postupe, ... znamená to vyhýbať sa akémukoľvek násiliu v procese komunikácie, používať racionálnu argumentáciu a rešpektovať v plnej miere integritu osobnosti. Takéto chápanie tolerancie je univerzálnym pojmom ľudskej komunikácie.“ (ONDREJKOVIČ a kol., 2001: 206) Novinári všetkých médií by mali informácie šíriť medzi recipientov profesionálne a odborne v súlade s Etickým kódexom novinára a predchádzať tak podporovaniu stereotypizácie a prehlbovania strachu.

Zoznam literatúry

- BIRO**, Peter. 2017. *EÚ a migračná kríza*. Dostupné z: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/e9465e4f-b2e4-11e7-837e-01aa75ed71a1/language-sk>. (11. 10. 2017).
- BRESTOVANSKÝ**, Martin. 2010. *Úvod do mediálnej výchovy*. Trnava : Trnavská univerzita, Pedagogická fakulta.
- ĐURINOVÁ**, Ingrid. 2016. *Médiá stále vytvárajú obraz menšiny ako obraz skupiny*. Dostupné z: <https://romovia.sme.sk/c/20069974/media-stale-vytvaraju-obraz-mensiny-ako-skupiny.html>. (4. 1. 2016).
- ECRI**. 2014. *Správa ecri o Slovensku*. Dostupné z: http://www.snsip.sk/CCMS/files/Správa_ECRI_o_Slovensku.pdf. (2014).

- HARKOTOVÁ**, Stanislava. 2015. *Migrant alebo utečenec? Rozdiel je zásadný, jeden z nich sa domov vrátiť nemôže*. Dostupné z: <https://aktualne.centrum.sk/migrant-alebo-utecenc-rozdiel-je-zasadny-jeden-z-nich-sa-domov-vratit-nemoze/zahranicie/europa/>. (2. 9. 2015).
- CHLEBICOVÁ HEČKOVÁ**, Andrea. 2016. *Úloha médií verejnej služby pri sociálnej a kultúrnej integrácii menšín*. Nitra: Zborník z 3. ročníka medzinárodnej vedeckej konferencie Úskalia žurnalistickej a masmediálnej komunikácie v súčasnosti III.
- ŁOWIECKI**, Maciej. T. – **ZASĘPA**, Tadeusz. 2003. *Moc a nemoc médií*. Bratislava: Typi Universitatis Tyrnaviensis
- Islamonline.sk. 2015. *Skúmali sme, ako naše médiá štyri a pol roka písali o isláme (grafy a odporúčania)*. Dostupné z: <http://www.islamonline.sk/2015/08/skumali-sme-ako-nase-media-pisali-o-islame/>. (3. 8. 2015)
- JIRÁK**, Jan. – **WOLÁK**, Radim. 2007. *Mediálna gramotnosť – nový rozmer vzdelávania*. Jihlava – Ekon.
- MK. 2014. *Aký obraz vytvárajú o Rómoch slovenské médiá?* Dostupné z: <https://www.omeiach.com/marketing/item/5557-aky-obraz-vytvaraju-o-romoch-slovenske-mediaomeiach.com>. (9. 12. 2014)
- ODALOŠ**, P. 2008. *O jazyku bulváru*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity. Dostupné z: <http://www.pulib.sk/elpub2/FF/Bocak1>.
- ONDREJKOVIČ** a kol. 2001. *Sociálna patológia*. Bratislava: Vydavateľstvo slovenskej akadémie vied.
- OSVALDOVÁ**, B. 2016. *Co je bulvár, co je bulvarizace*. Praha: Karolinum.
- Slovenský syndikát novinárov. 2017. *Etický kódex novinára*. Dostupné z: <http://www.ssn.sk/eticky-kodex-novinara/>.
- ŽILKOVÁ**, Veronika. 2015. *Byť moslimom je úžasné*. <http://www.parlamentnelisty.sk/arena/rozhovory/Byt-moslimom-je-uzasne-Hysteriu-okolo-imigrantov-vyvolavaju-media-Hovori-politolog-Jozef-Lenc-251874>. (26. 9. 2015).

Internetové zdroje – výskumná časť práce

- Čas.sk. 2015. *Príval utečencov do Európy stále rastie: „V Bergu sú už prví migranti!* Dostupné z: <https://www.cas.sk/clanok/330596/prival-utecencov-do-europy-stale-rastie-v-bergu-su-uz-prvi-migranti/>. (20. 9. 2015).
- Čas.sk. 2016. *Choroby rozširujú aj migranti: Čo robiť, aby sme sa im vyhli?* Dostupné z: <https://www.cas.sk/clanok/343905/choroby-rozsiruju-aj-migranti-co-robit-aby-sme-sa-im-vyhli/>. (4. 2. 2016).
- KAT. 2016. *Migranti už vyvádzajú aj pri slovenských hraniciach: Sexuálne obťažovanie žien*. Dostupné z: <http://www.pluska.sk/spravy/zo-zahranicia/napatie-nedaleko-slovenskych-hranic-sexualne-obtazovanie-zien.html>. (2. 5. 2016).
- Mab/Sita. 2015. *Už sú tu! Pri Bratislave chytili nelegálnych migrantov!* Dostupné z: <http://www.pluska.sk/spravy/z-domova/uz-su-tu-pri-bratislave-chytili-nelegalnych-migrantov.html>. (18. 6. 2015).
- Zak/Sita. 2015. *Zaplavia nás utečenci? Imigranti sú pre Slovensko hroziacou výbušninou*. Dostupné z: <http://www.pluska.sk/spravy/z-domova/zaplavia-nas-utecenci-imigranti-su-slovensko-hroziacou-vybusninou.html>. (15. 5. 2015).

Kľúčové slová/Keywords

migrácia, utečenci, médiá

migration, refugees, media

Arendtová/é – Eichmann?

Arendt's Eichmann

Vlasta Kordová a Mirka Salavová

PhDr. Vlasta Kordová: *Vystudovala dějepis a německý jazyk na Pedf UK a Historii na FF UK. V doktorském studiu pokračuje na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. Výzkumná témata – II. světová válka (nacistický represivní aparát, výzkum pachatelů holokaustu, partyzánská rezistence), historické regiony, re-interpretace národních dějin států střední a východní Evropy po roce 1989.*

Mgr. Mirka Salavová: *Vystudovala historii na Filozofické fakultě Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem. V doktorském studiu pokračuje na stejné fakultě. Výzkumná témata – nacistický represivní aparát, věznění československých občanů v nacistických koncentračních táborech. Ve výuce se zaměřuje na témata dekolonizace po II. světové válce a její dopady na vývoj situace ve světě.*

Abstract/Abstrakt

The study „Arendt's Eichmann“ will be focused on the capture and trial of Adolf Eichmann in Israel as a global media event. It will focus on the interpretation of this event by Hannah Arendt, which influenced the then perception of the Holocaust of Jews during the Second World War and stimulated scientists to a new research. Due to the enormous media coverage of the Eichmann case, information about the trial of a fugitive Nazi criminal has reached almost every corner of the world.

Předložená studie představí dopadení a soud Adolfa Eichmanna v Izraeli jako globální mediální událost. Ve středu pozornosti bude stát interpretace této události Hannah Arendtové, která ovlivnila tehdejší vnímání holokaustu Židů za druhé světové války a vědce stimulovala k nové etapě výzkumu. Na základě enormní medializace kauzy Eichmann se informace o soudním procesu s uprchlým nacistickým zločincem dostala snad do všech koutů světa.

1. Adolf Eichmann – obyčejný nebo neobyčejný dopadený pachatel?

Soudní líčení s Adolfem Eichmannem nebylo rozhodně prvním ani posledním procesem, kdy se ze svých činů musel zodpovídat válečný zločinec. Eichmann si navíc ani svou hodnotu, ani svým významem v rámci nacistické hierarchie docela jistě nemohl zavdat s většinou souzených před norimberským tribunálem.¹ Zrovna tak se ani osobně neúčastnil masakrování mužů, žen a dětí židovského původu, jako tomu bylo v případě Ohlendorfovy Einsatzgruppe D² nebo u Böhmeho Einsatzkommando Tilsit, souzeného 1958 v německém Ulmu.³ Osobně nedohlížel na chod plynových komor v Osvětimi a nedopustil se nejhrubšího porušení Hippokratovy přísahy při vykonávání lékařských pokusů na Židech a Romech vězněných v koncentračních táborech.⁴

Eichmann i přes veškerou snahu tehdejšího tisku a dobových publikací,⁵ které se snažily vystihnout jeho charakterové rysy a klidné jednání, neodpovídal krvelačné

1 Norimberský tribunál poprvé zasedl 20. listopadu 1945. První proces byl veden proti vysoce postaveným nacistickým zločincům, kteří se více či méně spolupodíleli na rasové genocidě, resp. pomáhali vytvořit podmínky a uvést holokaust do chodu. Tento proces trval do 1. října 1946. V Norimberku pak následně proběhlo ještě dalších dvanáct procesů: proti lékařům, právníkům, členům SS a policie, atd. O Norimberku zajímavě z novější literatury: ÜBERSCHÄR, Gerd (Hrsg.) 1999. *Der Nationalsozialismus vor Gericht. Die alliierten Prozesse gegen Kriegsverbrecher und Soldaten 1943–1952*. Frankfurt nad Mohanem: Fischer Taschenbuch Verlag.

2 Otto Ohlendorf: velitel Einsatzgruppe D, nejprve vystupoval jako svědek v procesu s hlavními nacistickými zločinci. Roku 1947 stanul sám jako obžalovaný v norimberském procesu s Einsatzgruppen, v němž byl za své zločiny odsouzen k smrti oběšením.

3 Z novějších publikací např. MÜLLER, Sabrina – TIMO, John. 2008. *Die Mörder sind unter uns: Der Ulmer Einsatzgruppenprozess 1958*, Stuttgart: Haus der Geschichte Baden-Württemberg. Komplexní sebrané spisy o procesech s pachateli ve 49 svazcích v: RÜTER, F. Christian – MILDT, W. (Hrsg.) 1968–2012. *Justiz und NS-Verbrechen. Sammlung (west-)deutscher Strafurteile wegen nationalsozialistischer Tötungsverbrechen, 1945–2012*. Amsterdam-Mnichov. Mnoho relevantních informací k procesům s NS zločinci již zpřístupněno online: <https://www.expostfacto.nl/> (nedatováno).

4 Mínen tzv. Frankfurter Auschwitz-Prozess (Osvětimský proces). Před Vánoci roku 1963 bylo vzneseno obvinění proti 23 bývalým příslušníkům SS (dříve sloužícím v koncentračních táborech), celý proces trval až do srpna roku 1965. Iniciátorem Osvětimského procesu byl známý lovec nacistů Fritz Bauer (mj. dopomohl i k chycení Adolfa Eichmanna). Soud zasedal 183krát a během těchto líčení bylo předvedeno na 360 svědků. Komentovaná edice dokumentů k procesu: GROSS, Raphael – RENZ, Werner (Hrsg.) 2013. *Der Frankfurter Auschwitz-Prozess (1963–1965). Kommentierte Quellenedition*, 2 Svazky, Frankfurt nad Mohanem: Campus Verlag GmbH.

5 DONOVAN, John. 1960. *Eichmann: Man of Slaughter*, New York: Avon Books. Clarke, Comer. 1960. *Eichmann: The Savage Truth*. Londýn: World Distributors.

bestii třesoucí se na zabíjení Židů, jak tehdy byli vykreslováni představitelé Třetí říše. Vše na něm, včetně jeho obhajoby před soudem v Jeruzalémě, působilo až extrémně nezajímavě, nepodstatně, dokonce snad až nudně.

Přestože v této studii bude analyzován dopad zejména interpretace Hannah Arendtové. Ona nebyla jedinou, která již v průběhu Eichmannova soudu zaznamenala, že tento muž zdaleka neodpovídá dobové šabloně o nacistech. Podobně jej vyhodnotili také holandský spisovatel Harry Mulisch,⁶ německý filozof Günther Anders⁷ nebo Eichmannův hlavní vyslyšající, izraelský policejní kapitán Avner Less, jehož první dojem z vyšetřovaného zněl doslova takto: „Dne 29. května 1960 okolo 16.45 jsem viděl Adolfa Eichmann poprvé. . . Když pak před námi stál vězeň v khaki kalhotách a košili a na nohách otevřené sandály, byl jsem zklamán. Nevěděl jsem, co jsem vlastně očekával – pravděpodobně nějakého nacistu, jak je člověk znal z filmů: velký, blond, s pichlavýma modrýma očima, brutální obličej, z něhož vyzařuje panovačná arogance.“ (LANG 2001: 356)

Co však dodnes Eichmannovi garantuje jeho „nesmrtelnost“? Proč zrovna k němu upře každý historik pozornost ve chvíli, kdy potřebuje teoreticky ukotvit výzkum jím bádáných pachatelů holokaustu? Jaké všechny události Eichmannova života dodnes lákají režiséry a dokumentaristy k filmovému zpracování? V čem vlastně tkví ona Eichmannova výjimečnost, pro kterou se dodnes stává předmětem zájmu jak vědců, tak novinářů, scénáristů, ale také filozofů, sociologů i jiných vědních oborů?⁸

Na úvod zdůrazněme, že tento člověk od svého narození přes mládí, zaměstnání obchodníka, až po svou kariéru v NSDAP a SS, de facto v žádném ohledu nevykazoval známky jedinečnosti – tj. jakýchkoli určitých neobvyklých charakterových rysů, vztahujících se privátně pouze k jeho osobě. Což tak snadno u mnoha dalších Hitlerových přívrženců konstatovat nelze.

Avšak Eichmann nikterak nevyčníval. Neodlišoval se svým věkem, původem či rodinným zázemím. Dle historika Davida Cesariniho: „Nic z dochovaných osobních materiálů ani z rozsáhlých autobiografických zápisků, rozhovorů a výslechů nenasvědčuje tomu, že by se jeho dětství jakkoli vymykalo normálu.“ (CESARINI 2008: 28) Připomeňme také, že ani část jeho odpovědnosti za fungování chodu genocidy Židů během

6 ANDERS, Günther. 1964. *Wir Eichmannsöhne. Offener Brief an Klaus Eichmann*. Mnichov: C. H. Beck. (Tento německý básník, filozof a spisovatel, nositel mnohých ocenění byl mj. mezi lety 1929 až 1937 také manželem Hannah Arendtové).

7 MULISCH, Harry. 2002. *Strafsache 40/61. Eine Reportage über den Eichmann Prozeß*. Berlín: Aufbau Taschenbuch. (Originální dílo v holandštině s názvem *De zaak 40/61* vyšlo v Amsterdamu 1962).

8 Např. z pohledu trestně právního u nás nahlédl Eichmannův proces David Kohout (КОХОУТ, David. 2013. *Holocaust před soudem – padesát let od skončení trestního procesu s Adolfem Eichmannem v Izraeli*. In: Právněhistorické studie, Praha: Karolinum.)

druhé světové války není o nic větší než dvou dalších „manažerů“ exterminace Židů – Rudolfa Hösse a Dietra Wisliceného, jak je ve své studii označil Christian Gerlach.⁹

Ukazuje se tedy, že se z vnitřního světa a prožitků tohoto nacistického byrokrata nic neobvyklého, nic zásadního neprojevilo. Jinak řečeno, z Adolfa Eichmanna nevzešlo jeho vlastním přičiněním do vnějšího světa nic dostatečně výjimečného na to, abychom jej dnes chovali v paměti jako jeden z hlavních symbolů holokaustu. Za paradoxní můžeme považovat skutečnost, že Adolfa Eichmanna pasovala na symbol holokaustu právě jeho neobyčejná obyčejnost.

2. Dopadení a soud Adolfa Eichmanna jako globální mediální událost

Jelikož jsme v začátku studie vyloučili vlastní Eichmannovo výraznější přičinění na „posmrtné“ vnímání velikosti jeho role v rámci konečného řešení, je třeba hledat jeho jinakost v tom, jak byl on nazírán vnějškem. Představíme proto výčet vnějších faktorů, které se o Eichmannovu gilgamešovskou nesmrtelnost dle našeho stanoviska přičinily a stále přičinují. Výše bylo nastíněno, že Adolf Eichmann neměl oproti jiným nacistickým zločincům nikterak výrazně zajímavý život ani roli v procesu holokaustu. Pokud bychom měli vymezit, kdy se okolo tohoto muže začíná rodit to *zajímavé* a pro média nosné, pak by to na časové ose jeho života byl rozhodně konec druhé světové války. Zde se Eichmannův příběh začíná lišit, nabírá spád. Lze dokonce říci, že začíná být pozoruhodný. A tato pozoruhodnost rozhodně nekončí jeho dopadením v květnu roku 1960.

Eichmannova cesta z Německa, kterou zakončil v Argentině, začala krátce po válce, kdy byl internován v zajateckém táboře. Byl sice zmiňován již při norimberském procesu, i přesto se mu ale povedlo uprchnout a navázat kontakty s organizací veteránů SS ODESSA (*Organisation des ehemaligen SS-Angehörigen*).¹⁰ Ta jej v létě roku 1950 na základě uprchlického pasu, který vydal Červený kříž na jméno Ricardo Klement, převezla skrze Rakousko do Itálie a odsud odcestoval do Argentiny. Žil zde pod jménem Ricardo Klement v Buenos Aires, kde vlastnil farmu na chov králíků. Po dvou letech za ním přicestovala jeho manželka a děti.

V průběhu 50. let se začaly k izraelské tajné službě Mosad dostávat informace, že Eichmann žije v Argentině. Tehdejší šéf Mosadu, Isser Harel, vypověděl, že první důvěryhodné zprávy o Eichmannově úkrytu měl v roce 1957. O tři roky později,

9 GERLACH, Ch. 2001: 429.

10 KOHOUT, D. 2013. *Holocaust před soudem*, s. 100.

v měsíci dubnu, agenti Mosadu poslali do centrály zprávu, že Eichmanna pozitivně identifikovali a začali připravovat jeho únos. Přepadový oddíl Eichmanna zadržel večer 11. května 1960 poté, co vystoupil z autobusu a vyrazil ke svému domu v Garibaldiho ulici. Převezli jej do konspiračního domu, Eichmann nekladl odpor, zde proběhl výslech a dopadený se doznal k tomu, kdo je.

Bylo připraveno několik variant, jak válečného zločince dopravit do Tel Avivu, na konec vedení Mosadu schválilo cestu letadlem, které v Buenos Aires přistálo 19. května, odletělo o dva dny později. Po celý let dohlíželi na Eichmanna čtyři agenti. Na přistávací plochu tel avivského letiště dosedla posádka 22. května v osm hodin ráno. Eichmann byl převezen do vězení v Camp Ijaru, kde mu soudce přečetl zatykač.¹¹

První vnější okolnost, díky níž se dostal do povědomí veřejnosti, je právě jeho odhalení a únos z Argentiny. Nejprve to bylo jeho dopadení samotné, avšak i to samotné má „svůj příběh“. Dopadnout Eichmanna umožnilo několik souher náhod, které dodnes vybízí k otázkám, *jak by to bylo, kdyby*. Naprosto strhujícím se stal jeho převoz do židovského státu Izrael – tedy do státu, který by býval jen těžko zřízen, pokud by nedošlo ke genocidě Židů během druhé světové války. Fakt, že se Eichmann ocitl v Jeruzalémě, pozdvihl zájem světové veřejnosti a velký rozruch vzbudil zejména ve dvou státech: Argentině a Německu.¹² Avšak příčiny pozdvižení se v těchto zemích dosti výrazně lišily. Argentina, země s rozsáhlým počtem nacistických sympatizantů, se dožadovala vydání Eichmanna zpět a potrestání těch, kteří jej unesli. Striktně antifašistický prezident Arthur Frondizi ale nepodleh nátlaku extrémní pravice, která toto požadovala, a namísto toho se rozhodl roztržku o Eichmanna řešit jejím předáním do rukou „vyšší moci“ OSN, která se později jednomyslně přiklonila k tomu, aby Izraelité Eichmanna vydali zpět.¹³ Jenomže ani Organizace spojených národů nemohla Ben Guriona, prvního izraelského premiéra, donutit k navrácení člověka, jehož prostřednictvím bylo možné na počátku 60. let projektovat utrpení židovského národa, které, ač se odehrálo před patnácti lety, celosvětově upadalo do tichého zapomnění. Naopak, bylo na čase se postarat o to, aby všichni věděli, co se během nacistického režimu dělo. Média v té době reminiscenci nacistického Německa a hrůzných zločinů s ním spojených umožnila šířit v masovém měřítku i neuvěřitelné rychlosti.

11 CESARINI, D. 2008. *Eichmann*, s. 202–236.

12 Více o důsledcích Eichmannova únosu na izraelsko-argentinské vztahy a potažmo na židovskou komunitu v Argentině: REIN, Raanan. 2001. The Eichmann Kidnapping: It's Effects on Argentina-Israeli Relations and the Local Jewish Community. In: *Bloomington: Jewish Social Studies*, s. 101–130.

13 CESARINI, D. 2008. *Eichmann*, s. 235.

První vlna tiskových zpráv přišla v důsledku zveřejnění informace o tom, že bývalý vedoucí referátu IV B 4, jehož náplní práce nebylo „nic jiného“ než organizace transportů Židů do koncentračních táborů, byl agenty Mosadu odvezen z Argentiny do Izraele. Zde musí být postaven před řádný soud, neboť „(...) *světu by mělo být připomenuto šest milionů Židů, kteří zahynuli...*“, jak pravil Ben Gurion.¹⁴ Právě v Jeruzalémě se tedy musel Eichmann zodpovídat ze svých zločinů.

Lapení Eichmanna a následný proces na sebe upoutaly pozornost celosvětové veřejnosti. Například u Američanů se zvedl zájem a sympatie vůči státu Izrael a Židům. Dokonce na základě šetření Amerického institutu veřejného mínění se více než sedmdesát procent dotazovaných dožadovalo pro Eichmanna nejtvrdšího trestu – popravu nebo doživotního vězení.¹⁵ To, jak silně se zapsal Eichmannův proces do vzpomínek, kdy pro některé tato událost vyrovnává Gagarinův první let do vesmíru, lze ukázat na příkladu Deborah Lipstadt: „*Vzpomínám si na obrázek Eichmanna ve skleněném boxu, který se objevil na titulní straně The New York Times v den zahájení. Druhý den soudního procesu, když Sověti vypustili Jurije Gagarina do vesmíru a bezpečně získali zase zpět, byla zpráva o soudním procesu hlavním příběhem.*“¹⁶

Dalším vnějším faktorem, který se postaral o uchování Eichmanna v paměti až dodnes, je skutečnost, že byl souzen sám. Tedy už to, že zde nehovoříme o procesu v Ulmu, ve Frankfurtu, v Norimberku, nýbrž o procesu s Adolfem Eichmann, nenásilně zajišťuje postavě souzeného výraznější zapsání do kolektivního povědomí než například Hermannu Göringovi. A byl to právě také až Eichmannův proces, který poskytl rozhodující impuls k otevření široké debaty o nacismu a holokaustu.¹⁷ Nešlo snad ani o to, že by Norimberský tribunál nikoho nezajímal, ale na rozdíl od Jeruzaléma do soudní síně v Norimberku veřejnost přístup neměla.¹⁸

Na Eichmannův soud byli naopak zváni všichni. Nejen reportéři z celého světa, ale kdokoliv měl zájem se na proces přijít podívat, mohl Eichmanna z masa a kostí

14 Gurionovo vyjádření převzato z: Daily News Bulletin, Vol. XXVII – 43rd year, Tuesday April 4, 1961, No 64. *Ben-Gurion Emphasises Significance of Eichmann Trial to World.* s. 1.

15 CRESPI, Irving. 1964. Public Reaction to the Eichmann Trial. In: *Public Opinion Quarterly*, roč. 28, č. 1. Oxford University Press, s. 101.

16 LIPSTADT, D. 2011. *The Eichmann Trial*. <https://jewishweek.timesofisrael.com/a-tale-of-two-shoah-trials/> (nedatováno).

17 CESARINI, David. 2005. *After Eichmann. Collective Memory and the Holocaust since 1961*. Londýn: Routledge.

18 KRÖSCHE, Heike. 2009. *Zwischen Vergangenheitsdiskurs und Wiederaufbau. Die Reaktion der deutschen Öffentlichkeit auf den Nürnberger Prozess gegen Hauptkriegsverbrecher 1945/1946, den Ulmer Einsatzgruppenprozess und den Sommer Prozess 1958*. Univerzita Oldenburg: Disertační práce, s. 21.

spatřit na živo. V rámci německé poválečné společnosti můžeme tuto událost dokonce vnímat jako počátek nové etapy¹⁹ vyrovnávání se s nacistickou minulostí a pátrání po jejích příčinách a pachatelích již několik let více či méně dobře integrovaných do běžného života.²⁰ Zde je nutné se ale pozastavit u zásadního faktoru, jenž napomohl zakonzervovat do paměti důležitost Eichmannova soudu – čas. V prvé řadě zdůrazníme časový rozsah událostí spojených s dopadením, převozem, přípravou soudního líčení, procesem jako takovým, vynesením rozsudku, žádostí o milost i s jejím odmítnutím a konečně s popravou Adolfa Eichmanna. Ohraničeno daty se zde jedná o mezidobí od 22. května 1960 do vykonání popravy dne 31. května 1962.

Faktor času je v našem případě vícerozměrný. Nejde jenom o to, jak Eichmannův soud trval, nýbrž zde důležitou roli sehrává to, kdy byl souzen. Totiž rok 1960 byl tím rokem, kdy už dospěla mladá druhoválečná generace. Najednou se nejen Německo, nýbrž i Izrael, počaly plnit mladými lidmi, kteří byli přirozeně zvědaví na nedávnou minulost své země a svých předků, kterou chtěli poznat. Dne 26. května 1960 oběhla světovými tiskovými agenturami zpráva o dopadení Adolfa Eichmanna v Argentině a jeho zavlečení do státu Izraele. Jeho soud v Jeruzalémě trval nekonečných osm měsíců od dubna do prosince roku 1961. „*Chycení Eichmanna, jeho soud a poprava se staly vzrušující událostí, po krátkou dobu dominovala ve zprávách médií a navždy změnila vnímání nacistických perzekucí a masového vraždění Židů,*“ podotýká na úvod své novější publikace *After Eichmann* David Cesarini (CESARINI 2005). Tom Segev, autor knihy *Šedý milion*, zase prohlásil, že tak silný emotivní ohlas a pocit národní sounáležitosti, které provázely dopadení Eichmanna, lze přirovnat snad jen k deklarování nezávislosti státu Izrael. Židovská básnířka Dalia Ravikovitz, zastupující tehdy již mladší generaci izraelských spisovatelů, prohlásila, že holokaust se hlavně po Eichmannově soudu stal „(...) vybuchujícím ručním granátem a každý z nás byl zasažen vlastní soukromou střepinou.“ (EZRAHI 1980: 206)

Když byl na konci května roku 1962 vysypán Eichmannův popel do moře, čímž došlo k fyzickému i symbolickému vymazání tohoto nacistického zločince ze světa, nikdo by si v té době pravděpodobně nepomyslel, kolikrát ještě jeho jméno, jakožto ústřední téma, zaplní stránky novin. Adolf Eichmann už sice neexistoval jako člověk, zato však figuroval v obrovském množství dokumentace, která po něm zůstala.

Nešlo jen o dokumenty úřední povahy, Eichmann pečlivě sepisoval své memoáry, životopis a interview založené na jeho válečných prožitcích s ním bylo také vedeno

19 SCHULZ, Sandra. 2007. Film und Fernsehen als Medien der gesellschaftlichen Vergegenwärtigung des Holocaust: die deutsche Erstaussstrahlung der US-amerikanischen Fernserie 'Holocaust' im Jahre 1979. In: *Historical Social Research*, roč. 32, č. 1, s. 202.

20 ULLRICH, Christina. 2001. „*Ich fühl' mich nicht als Mörder.*“ Die Integration von NS-Tätern in die Nachkriegsgesellschaft. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft.

ještě dříve, než byl v Argentině dopaden. Vznik mnohých pramenů inicioval Eichmann sám, resp. vznikly jeho vlastním přičiněním, podle Christiana Gerlacha zejména z důvodu, aby se mohl před svou rodinou očistit ze svých činů. Bylo pro něho důležité, jak jej budou jeho potomci jednou nazírat.²¹ Mohlo by se tedy zdát, že mediální kauzy okolo Eichmanna skončily s rozprášením jeho zbytků, nicméně ani ne o rok později se jeho jméno opět začalo objevovat na titulních stranách novin. Počínal totiž rezonovat další spor o Adolfa Eichmanna. Mezi celou řadou velkých spisovatelů a žurnalistů, kteří byli vysláni nasát atmosféru soudu v Jeruzalémě, sem přijela také Hannah Arendtová. O dějinném významu této politické teoretičky židovského původu v době Eichmannova líčení již nikdo nepochyboval, avšak to, že její reporty ze soudního procesu rozdmýchají intelektuální bitvu v médiích i mimo ně, nikdo neočekával.

3. Časovaná bomba mající podobu *banality zla* a zrození „Arendtové Eichmanna“

„...žalobce chtěl obviněného soudit jako abnormální případ a největší monstrum, jaké kdy viděl svět... *Na Eichmannově osobě přece nejvíce znepokojovalo to, že většina lidí byla jako on, a lidé ve své většině nejsou sadističtí ani perverzní, ale byli a dosud jsou strašně, ba úděšně normální... Neboť když hovořím o banalitě zla, hovořím striktně na úrovni fakt a poukazují přitom na jev, který bil při procesu do očí. Eichmann nebyl Jago ani Macbeth... Jemu jenom, řekli bychom obyčejně, nikdy nedocházelo, co ve skutečnosti dělá... To, co ho predisponovalo, aby se stal jedním z největších zločinců nacistické epochy, byla naprostá nepřítomnost myšlení...*“ (ARENDOVÁ 1995: 350)

Tyto a ještě mnoho dalších vět Hanny Arendtové otřásly světem. Nejen že si „dovolila“ Eichmanna označit za v podstatě normálního člověka, průměrného úředníka, který nejen že nemá sadistické sklony, ale ještě se navíc, dle její interpretace, aktivně podílel na genocidě Židů, aniž by sám byl antisemitou. Podle Arendtové byl jen kolečkem v nacistické vraždící mašinérii, které zapadlo, a celý systém díky takovým, jako

21 Jen „*Sassen Interview*“, které s Eichmannem ještě v Argentině roku 1957 udělal dřívější důstojník Waffen SS – Willem Sassen, má rozsah 716 stran, dokumentace z Eichmannova vyšetřování izraelskou policií, které se uskutečnilo mezi 29. květnem 1960 a 15. lednem 1961 v rámci přípravy na proces, zaujímá monumentálních 3564 stran, Eichmannova prohlášení před izraelským soudem se v překladu do anglického jazyka rozepjalo na dalších 474 stran, k tomu vzpomeňme ještě Eichmannovy memoáry z roku 1960 o rozsahu 127 stran rukopisu a 1200 stran Eichmannovy autobiografie, vydaný pod názvem *Götzen*. GERLACH, Christian. 2001. The Eichmann Interrogations in Holocaust Historiography. In: *Holocaust and Genocide Studies*, roč. 15, č. 3, s. 430–431.

byl Eichmann, mohl fungovat. Mimo to se v textech, které vycházely v únoru a březnu roku 1963 v časopise *New Yorker*²² objevila také kritika Židovských rad, neboť tyto, dle Arendtové, dobrovolně spolupracovaly s nacisty na tzv. konečném řešení židovské otázky. „Obvinila vedení židovských komunit po celé Evropě z dobrovolné spolupráce s nacisty při řešení ‚židovské otázky‘ a k tomu, aby svou verzi udržela, překroutila mnohá fakta, vytrhla je z kontextu a zamlčela podstatné skutečnosti.“ (ARENDTOVÁ 1995: 374) Jak zdůrazňuje Martin Palouš v českém doslovu knihy Eichmann v Jeruzalémě. Čas ukázal, že Hannah Arendtová připravila intelektuálům nesnadný úkol. Jak její dílo vyvrátit, jak dostat její dílo prostřednictvím kritiky na propadliště dějin? Její *banalita zla* prošla kritikou historiků, filozofů, psychologů, sociologů a jistě i zástupců dalších vědních oborů. Přestože by se zmíněné kritické studie mohly stát dostatečně širokou základnou k inventarizaci archivního fondu, název žádné z nich nevešel ani do celospolečenského ani do akademického povědomí.

Michael Musmann, soudce nejvyššího soudu Pensylvánie, který byl přítomen u procesu v Jeruzalémě jako svědek obžaloby, poukazoval na propastné faktografické chyby, jichž se Arendtová dopustila: „*K disproportionům mezi tím, co paní Arendtová prohlašuje, a tím, co jsou jistá fakta, dochází v její knize s tak znepokojivou frekvencí, že jen těžko může být akceptována jakožto věrohodná historická práce.*“ (MUSMANN: 1963) Filozofka Getruda Ezorsky se zase ve své kritice směřované Arendtové dožadovala objektivní psychiatrické zprávy, která by Eichmanna označovala za normálního.²³ Litevsko-americký historik Jacob Robinson věnoval kritice Arendtové celou čtyřsetstránkovou knihu *And the crooked shall be made straight. The Eichmann Trial, the Jewish Catastrophe, and Hannah Arendt's Narrative*²⁴, ve které se věnuje především chybné faktografii, jíž se autorka ve své publikaci dopustila. Americký intelektuál Norman Podhoretz uštědřil Arendtové argumentačně propracovanou kritiku jednak vůči charakteristice Eichmanna samotného, a nad to ještě zajímavěji pojal argumentaci ohledně jejímu obvinění Židovských rad z „ochotné spolupráce s nacisty“. Pro tvrdší vyznění kritiky Podhoretz vytvořil dialog mezi myšlenkami knihy *Původ totalitarismu*²⁵ a *banalitou zla*, v němž dochází k závěru, že myšlenky Arendtové jsou nejen

22 Články mají několik pokračování. Vycházely v únoru a březnu 1963. Dnes jsou dostupné také z: <https://www.newyorker.com/magazine/1963/02/16/eichmann-in-jerusalem-i>

23 EZRA, Michael. 2007. *The Eichmann Polemics: Hannah Arendt and her Critics*. Democratiya 9/ léto, s. 145.

24 ROBINSON, Jacob. 1965. *And the crooked shall be made straight. The Eichmann Trial, the Jewish Catastrophe, and Hannah Arendt's Narrative*. Londýn/New York: Jewish Publication Society.

25 Kniha *Origins of Totalitarianism* vyšla již roku 1951. V době, kdy Arendtová vydávala své postřehy o Eichmannovi, byla celosvětově známou intelektuálkou.

nekonzistentní, ale dokonce si protirečí.²⁶ Výčet kritik a debat zapříčiněný myšlenkami Arendtové by zaplnil několik svazků knih. O to však v naší studii neběží. Pro nás je důležité připomenout, že většina kritiků „odpovídala“ na publikované texty Arendtové formou článků, recenzí v novinách a časopisech. Samozřejmě byli i tací, kteří hodnotili její dílo v superlativech, nicméně negativní příspěvky převládaly. Navíc po celou dobu šlo, a také nyní pořád běží, o Arendtové pojetí Eichmanna. Vliv její interpretace dodnes ovlivňuje mimo jiné i současnou dokumentární a filmovou produkci, která se rozhodla do středu svého zájmu postavit tohoto nacistického zločince. Jedna z posledních kritik Arendtové zazněla v recenzi filmu *Operation Finale*²⁷ v časopise *The Times of Israel*. Také v ní se autor rozčiluje zejména proto, jak moc byl film inspirován *banalitou zla*.²⁸

Nebude snad tolik troufalé v předložené studii pro naši premisu existence *Arendtové Eichmanna* hledat opodstatnění fakticity této „interpretativní“ postavy právě v pranýřování textů Hannah Arendtové, které vznikly nejprve jako články pro časopis *New Yorker* a které později sama autorka přetvořila na knihu *Eichmann v Jeruzalémě*. Důležité je zároveň podotknout, že samotné novinové články by dříve či později zanikly v čase mediálního rozkladu, vytěsnily by je články jiné, zajímavější, kontroverznější, avšak skutečnost, že z nich později byla vydána knižní publikace, zaručila jejich dlouhodobý dopad. Ani kniha však nezaručí nesmrtnost narativu, není-li dlouhodobě vystavována přísné kritice. Z novodobější historiografické produkce knih o holocaustu svou mediální kauzu prožil také Daniel Goldhagen. Slávu jeho knihy *Hitlerovi ochotní katani* lze spíše než kvalitě obsahu přičítat mediální senzaci, kterou vzbudila.²⁹ Právě vymezováním se

26 PODHORETZ, Norman. 1963. „Hannah Arendt on Eichmann: A Study in the Perversity of Brilliance.“ In: *Commentary Magazine*. <https://www.commentarymagazine.com/articles/hannah-arendt-on-eichmanna-study-in-the-perversity-of-brilliance/> (6. 7. 2019)

27 *Operation Finale*, 2018, Chris Weitz, USA. Uvedme základní výčet filmové produkce spojené s postavou Adolfa Eichmanna: Hannah Arendt, 2012, Margarethe von Trotta, Něm. lžr., Luc., *Adolf Eichmann*, 1988, Vladimír Strnisko, Československo, *The Man Who captured Eichmann/ Muž, který dopadl Eichmanna*, 1996 Režie William A. Graham, USA, Eichmann, 2007, Robert Young, Velká Británie, *The Eichmann show/Eichmann v televizi*, 2015, Paul Andrew Williams, Velká Británie, *The Experimenter: The Milgram Project*, 2015, Michael Almereyda, USA, *Die Akte General*, 2016, Stephan Wagner, Německo, *Der Staat gegen Fritz Bauer*, 2015, Lars Kraume, Německo.

28 LEBOVIC, Matt. 2018. „The banality of lies: In ‚Operation Finale‘, Eichmann’s falsehoods are validated“ <https://www.timesofisrael.com/banality-of-truth-in-operation-finale-eichmann-propagated-lies-are-validated/> (14. 7. 2019)

29 GOLDHAGEN, Daniel. 1997. *Hitlerovi ochotní katani. Obyčejní Němci a holocaust*, Praha: Argo. Hlavního protivníka Goldhagenovi sehrál v rozsáhlých debatách historik Christopher Browning, který napsal publikaci tematicky překrývající se s Goldhagenovou: BROWNING,

všech oproti Arendtové předloze pachatele holokaustu, proti její *banalitě zla* projektované do Adolfa Eichmanna, získala její interpretace na síle a „nesmrtelnosti“.

Adolf Eichmann dnes totiž není znám pro jakoukoli svou výjimečnost, nýbrž naopak kvůli své naprosté obyčejnosti a průměrnosti, což jsou rysy, jež do Eichmannovy osobnosti vepsala právě Arendtová. Přestože dnes již dobře víme, že se mýlila – „(...) *ohledně Eichmanna, mýlila se ohledně mezinárodního práva, mýlila se v židovských radách, mýlila se v židovské rezistenci, mýlila se v židovské ‚kooperaci‘ s nacisty. . . Mýlila se, mýlila se, mýlila se...*“ (EZRA 2007: 159)³⁰ – nikdo, kdo se o Eichmannův život, kariéru, dopadení, soud bude zajímat, Arendtovou nevynechá.

4. Proč „Arendtové Eichmann“ překračuje Adolfa Eichmanna

„Eichmann Hannah Arendtové byl však někdo úplně jiný: nikoli démon či monstrum, ale jakási karikatura své doby, podivný produkt zvráceného politického režimu. Tento Eichmann patrně opravdu upřímně věřil, že se zabývá „řešením“ židovského problému, a měl vyvinutý smysl pro povinnost, řád a disciplínu.“ (ARENDOVÁ 1995: 373)³¹

Nezapomněli však všichni důkladní kritici, že ač přiřkávají veškeré nedostatky velké autorce knihy *Původ totalitarismu*³², připisují je na konto novinových článků, které byly později dopracovány a vydány jako kniha pravděpodobně hlavně z důvodu tak širokého ohlasu? Ona toliko vědci komentovaná a dalšími mediálními ohlasy propíraná *banalita zla* na sebe přece nekladla nároky pro akademickou debatu. O mnoho více je dnes známo, kdo nebo kým byl *Arendtové Eichmann* právě z důvodu, že kritice jejích článků a posléze její knihy se dostalo tolik pozornosti. Kdo byl skutečný Adolf Eichmann, jak ho představil David Cesarini, ten faktický Eichmann se svými motivy pohnutky a iniciativními zločiny, nakonec vlastně tolik pozornosti nepoutá. Adolf Eichmann přes průhled objektivních fakt vznikl sice nejen, ale také i z důvodu, aby se oddělil od Eichmanna Hanny Arendtové. Vznikl proto, aby doložil, na kolik se skutečný Eichmann lišil od Eichmanna vyobrazeného Arendtovou.

Zdůrazněme, že nejen fakta v kombinaci se subjektivní interpretací mohou dohromady sestavit časovanou bombu, jejíž roznětkou se stane kontroverze (resp. spíše nepřijatelnost interpretace tehdejší společností a akademickou obcí). Na to, aby

Christopher R. 2002. *Obyčejní muži. 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku*, Praha: Argo.

30 Cit dle ROBINSON, J. 1965. *And the crooked shall be made straight. The Eichmann Trial, the Jewish Catastrophe, and Hannah Arendt's Narrative.*

31 Doslov Martina Palouše.

32 EZORSKY, Gertrude. 1966. *„Hannah Arendt Answered“, Dissent* roč. XIII, č. 2, březen–duben. (EZRA 2007: 159)

Eichmann mohl žít věčně v myšlenkách Arendtové, potřebovala autorka ještě něco navíc. Potřebovala médium, skrze něž se její myšlenky mohly šířit nekontrolovatelnou rychlostí – časopis. Právě díky tomu, že *Eichmann v Jeruzalémě* vycházel nejprve ve formě článků určených ke čtení pro širokou veřejnost, disponují texty vysokým stupněm srozumitelnosti. „*Pro spravedlnost je důležitý ten, kdo se nachází v kabině z neprůstředného skla, kterou v soudní síni instalovali na jeho ochranu: Adolf Eichmann, syn Karla Adolfa Eichmanna, štíhlý, krátkozraký muž prostředního vzrůstu, středních let, s řídnuocími, ustupujícími vlasy a nesouměrnými zuby; muž, který po celou dobu procesu toporně sedí na lavici, tiskne svůj vyhublý krk k opěradlu (ani jednou se neotočí směrem do obecenstva) a usilovně se snaží se ovládat. Až na nervový tik, který pošukával jeho rty již před počátkem procesu, se mu to většinou daří. To, co zde má být souzeno, není utrpení Židů, německý národ, lidstvo, antisemitismus či rasismus, ale jen on a jeho činy.*“ (ARENDOVÁ 1995: 12) Poutavé a místy, domníváme se, až strhující vyprávění autorky čtenáři postupně vyjevuje obraz dopadeného nacistického zločince. Arendtová nezahluje fakty, ale drží pevnou ruku nad kompaktností obsahu textu, který má každého čtenáře přesvědčit o své výlučné pravdivosti.

Na rozdíl od Arendtové David Cesarini ve svých publikacích zdůrazňuje Eichmannův antisemitismus a jeho konsekvantní plnění zadané práce. Často upozorňuje, že na Eichmannově jednání nebylo nic strojového a že při své práci rozhodně musel myslet. Zdůrazňuje rovněž Eichmannovu strategii při vyjednávání a vysokou míru proaktivnosti při plnění svých úkolů. Cesarini ve své knize *Eichmann. Jeho život a zločiny* o interpretaci Arendtové píše: „*Je ironií, že Eichmannovo dědictví utvářela více Arendtově kniha Eichmann v Jeruzalémě než samotný soudní proces. Každý, kdo dnes o tomto tématu píše, pracuje ve stínu Hanny Arendtové. Její pojem ‚banality zla‘ ve spojení s Milgramovým tvrzením o předem dané poslušnosti vůči moci na dvě desetiletí sešněroval bádání o nacistickém Německu a pronásledování Židů.*“ (CESARINI 2008: 22) S Cesariniho tvrzením lze souhlasit pouze potud, kde v historiografii končí tento tzv. starší výzkum pachatelů holokaustu (*Täterforschung*), kdy jej čile na přelomu 80. a 90. let nahrazuje tzv. *novější výzkum pachatelů holokaustu*, kladoucí si na sebe ambice dostat se do hlavy aktéra a hledat v ní motivy k činům. Toto úsilí o introspekci duše každého individua, které se více či méně podílelo na holokaustu, však po téměř třiceti letech také dochází na hranu limitu svých vědeckých poznatků. Hlavní problém „novějšího“ výzkumu pachatelů nespočívá jen v nedostatku dokumentace ke každému zkoumanému jednotlivci, jak předeslala ve své studii o Erichu von dem Bach Zelewském historička Ruth Bettina Birn (BIRN 2010: 189–212). A nejde snad ani tolik o to, že běžnými archiváliemi, jež má historik k dispozici, jsou dost často pouze osobní složky s informacemi o profesním zařazení a pak zápisy z vyšetřování

pachatele, tj. vlastní rukou sepsaný poválečný životopis a zápis z výslechu, v němž se snaží pachatel ospravedlnit nebo zkreslit svoje jednání, aby unikl vysokému trestu (GERLACH 2001: 428–452). Za skutečný problém výzkumu lze považovat spíše skutečnost, že jeho kvantitativní poznatky doposud nepřinášejí žádné výrazné kvalitativní vymezení univerzálního „typu“ člověka dispozičně náchylného k tomu stát se pachatelem. O to lépe může ona, dle Cesariniho, Arendtovou *sešněrovaná* interpretace pachatele od psacího stolu fungovat jako předobraz ideálního typu. Avšak k vytvoření ideálního typu *pachatele od psacího stolu* (*Schreibtischtäter*)³³ využila Adolfa Eichmanna, který, jak si dovolil poznamenat Christopher Browning, nebyl pro tento Arendtovou vymezený pojem, dobrým příkladem.³⁴

Domníváme se rovněž, že hledání prázdných míst ve faktografické orientaci Arendtové je Achillovou patou kritiky její práce. Mnoho vědců se ve svých odborných statích táže, na základě jakých empirických poznatků o Eichmannovi jej Arendtová analyzovala? Penzum faktografické dokumentace jistě nebylo široké.³⁵ Navíc dle některých sehrávalo roli v Arendtové hodnocení Eichmanna rovněž to, že vůbec nebrala v potaz výpovědi přeživších obětí. Ve svém díle je údajně „arogantně“ přechází.³⁶ Za naprosto zcestné potom pokládáme pokusy Adolfa Eichmanna od Arendtové zcela odstříhnout. Vytrvalí kritici Hanny Arendtové by měli rozpoznat, že existuje Adolf Eichmann, jehož realie v posledních letech výborně objektivně shrnul ve své knize David Cesarini, jenomže paralelně vedle něho pak ještě „existuje“ *Arendtové Eichmann* neboli interpretace, která ve své době vyvrátila převládající obraz ďábelského zla přiřknutého ke každému pachateli holokaustu.

33 Typologie pachatelů holokaustu je v současném výzkumu běžně užívanou praxí. Více in: MALLMANN, Klaus-Michael (Hrsg.). 2001. *Karrieren der Gewalt: Nationalsozialistische Täterbiographien*. Darmstadt: Verlag: Primus in Wissenschaftliche Buchgesellschaft (WBG), s. 17–18.

34 BERKOWITZ, Roger. 2013. *Misreading ‚Eichmann in Jerusalem‘*. <https://opinionator.blogs.nytimes.com/2013/07/07/misreading-hannah-arendts-eichmann-in-jerusalem/> (10. 7. 2019)

35 KETTNER, Fabian. 2004. *Ein Handlungsreisender in Sachen „Endlösung der Judenfrage“*. *Die Rolle Adolf Eichmanns für das Bild von der Moderne*, http://www.rote-ruhr-uni.com/texte/kettner_eichmann.pdf, s. 13.

36 Ať už se jedná o současnou kritičku Anitu Shapiro (SHAPIRA, Anita. 2004. *The Eichmann Trial: Changing Perspectives*. In: *The Journal of Israeli History*, roč. 23, č. 1. Současně obsahově podobný článek publikovala Shapiro také v rámci souborné publikace: CESARINI, D. 2005 *After Eichmann.*), nebo o Yaacova Lozowicka (LOZOWICK, Yaacov. 2002. *Hitler's Bureaucrats: The Nazi Security Police and the Banality of Evil*, New York: Continuum. V podstatě okamžitou ostrou kritiku Arendtové poskytl v novinách výše zmiňovaný Norman Podhoretz (PODHORETZ, Norman. 1963. *Hannah Arendt on Eichmann: A Study in the Perversity of Brilliance*, *Commentary Magazine*. <https://www.commentarymagazine.com/articles/hannah-arendt-on-eichmann-a-study-in-the-perversity-of-brilliance/> (6. 7. 2019).

Důvod, proč se stovkám vědců, žurnalistů a spisovatelů dodnes nepodařilo beze zbytku vykořenit *banalitu zla* z Eichmanna, spočívá právě v tom, že obsah Arendtové článků a posléze knihy nehovořily ani tak o objektivních faktech, jako je spíše autorka využila pro lepší a jasnější, v mnohých ohledech také tvrdší, vyznění svého vlastního obrazu Eichmanna. Šlo především o srozumitelnost, kontroverzní obsah textu, ale hlavně ve své době o moc médií a celosvětový zájem veřejnosti, které zajistily Arendtové interpretaci Eichmanna nesmrtelnost. Na závěr je třeba zdůraznit, že šlo a stále jde o interpretaci samu. Neboť fakta samotná nemohou k vyvrácení interpretace postačovat nehledě na jejich množství, objektivitu a stupeň pravdivosti. Fakta totiž skutečnost nerámují, nedávají ji do jednoho celku, zatímco interpretace poskytuje zkrácený, ale celistvý obraz reality. Pouze jedna interpretace může nahradit druhou tím, že tu předchozí takříkajíc „převálcuje“. Hannah Arendtové se přesně taková věc podařila, když „svým“ Eichmannem srazila na zem do té doby převládající obraz ďábelského fanatického nacisty a nahradila jej obrazem průměrného úředníka od psacího stolu.

Literatura

- ANDERS**, Günther. 1964. *Wir Eichmannsöhne. Offener Brief an Klaus Eichmann*. Mnichov: C. H. Beck.
- ARENDTOVÁ**, Hannah. 1995. *Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla*. Praha: Souvislosti.
- ASCHENHAUSER**, Rudolf. 1980. *Ich Adolf Eichmann*. Augsburg: Druffel Verlag.
- BROWNING**, Christopher R. 2002. *Obyčejní muži. 101. záložní policejní prapor a „konečné řešení“ v Polsku*. Praha: Argo.
- BASCOMB**, Neal. 2009. *Hunting Eichmann: how a band of survivors and a young spy agency chased down the world's most notorious Nazi*. Chicago: Mariner Books.
- BIRN**, Ruth-Bettina. 2010. Neue oder alte Täterforschung? Einige Überlegungen am Beispiel von Erich von dem Bach-Zelewski. Pp. 189–212 in: *Totalitarismus und Demokratie. Zeitschrift für internationale Diktatur- und Freiheitsforschung*, roč. 7.
- CESARINI**, David. 2008. *Eichmann. Jeho život a zločiny*. Praha: Argo.
- CESARINI**, David. 2005. *After Eichmann. Collective Memory and the Holocaust since 1961*. Londýn: Routledge.
- CLARKE**, Comer. 1960. *Eichmann: The Savage Truth*. Londýn: World Distributors.
- CRESPI**, Irving. 1964. Public Reaction to the Eichmann Trial. Pp. 91–103 in: *Public Opinion Quarterly*, roč. 28, č. 1.
- DONOVAN**, John. 1960. *Eichmann: Man of Slaughter*. New York: Avon Books.
- GERLACH**, Christian. 2001. The Eichmann Interrogations in Holocaust Historiography. Pp. 428–452 in: *Holocaust and Genocide Studies*. roč. 15, č. 3.
- GOLDHAGEN**, Daniel. 1997. *Hitlerovi ochotní katani. Obyčejní Němci a holokaust*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- EZRA**, Michael. 2007. The Eichmann Polemics: Hannah Arendt and her Critics. Pp. 141–165 in: *Democratiya*. roč. 9/léto.

- HOFFMAN**, Jordan. 2013. *Hannah Arendt gets the smart, nuanced biopic she deserves*. Dostupné z: <https://www.timesofisrael.com/hannah-arendt-gets-the-smart-nuanced-biopic-she-deserves/>. (nedatováno)
- KETTNER**, Fabian. 2004. Ein Handlungsreisender in Sachen „Endlösung der Judenfrage“ Pp. 7–13 in: *Context XXI: 01/2004*. Dostupné z: *Die Rolle Adolf Eichmanns für das Bild von der Moderne*. http://www.rote-ruhr-uni.com/texte/kettner_eichmann.pdf. (7. 6. 2019)
- KOHOUT**, David. 2013. Holocaust před soudem – padesát let od skončení trestního procesu s Adolfem Eichmannem v Izraeli.“ Pp. 97–137 in: *Právněhistorické studie*, roč. 2013, č. 43. Praha: Karolinum.
- KRAUSE**, Peter. 2000. *Der Eichmann-Prozess in der deutschen Presse*. Frankfurt nad Mohanem: Campus Verlag.
- KRÖSCHE**, Heike. 2009. *Zwischen Vergangenheitsdiskurs und Wiederaufbau. Die Reaktion der deutschen Öffentlichkeit auf den Nürnberger Prozess gegen Hauptkriegsverbrecher 1945/1946, den Ulmer Einsatzgruppenprozess und den Sommer Prozess 1958*. Univerzita Oldenburg: Disertační práce.
- LANG**, Jochen. 2001. *Das Eichmann-Protokoll. Tonbandaufzeichnungen der israelischen Verhöre*. Mnichov: Ullstein Taschenbuch.
- LEBOVIC**, Matt. 2018. „The banality of lies: In ‚Operation Finale,‘ Eichmann's falsehoods are validated“. Dostupné z: <https://www.timesofisrael.com/banality-of-truth-in-operation-finale-eichmann-propagated-lies-are-validated/>. (12. 7. 2019)
- LIPSTADT**, Deborah. 2001. *The Eichmann Trial*. New York: Schocken Books.
- LOZOWICK**, Yaacov. 2001. *Hitler's Bureaucrats: The Nazi Security Police and the Banality of Evil*. New York: Continuum.
- MALLMANN**, Klaus-Michael (Hrsg.). 2001. *Karrieren der Gewalt: Nationalsozialistische Täterbiographien*. Darmstadt: Verlag: Primus in Wissenschaftliche Buchgesellschaft (WBG).
- MULISCH**, Harry. 2002. *Strafsache 40/61. Eine Reportage über den Eichmann Prozeß*, Berlín: Aufbau Taschenbuch.
- OVERY**, Richard. 2004. *Výslechy: Nacistická elita v roce 1945 v rukou spojenců*. Praha: BB/art.
- PODHORETZ**, Norman. 1963. „Hannah Arendt on Eichmann: A Study in the Perversity of Brilliance“. Pp. 201–208 in: *Commentary Magazine*, roč. 36., č. 3 September. Dostupné z: <https://www.commentarymagazine.com/articles/hannah-arendt-on-eichmann-a-study-in-the-perversity-of-brilliance/>. (6. 7. 2019)
- REIN**, Raanan. 2001. The Eichmann Kidnapping: It's Effects on Argentina-Israeli Relations and the Local Jewish Community. Pp. 101-130 in: *Jewish Social Studies*, roč. 7, č. 3, jaro-léto.
- ROBINSON**, Jacob. 1965. *And the crooked shall be made straight. The Eichmann Trial, the Jewish Catastrophe, and Hannah Arendt's Narrative*. Londýn/New York: Jewish Publication Society.
- SHAPIRA**, Anita. 2004. The Eichmann Trial: Changing Perspectives. Pp. 18–39 in: *The Journal of Israeli History*, roč. 23, č. 1.
- SCHULZ**, Sandra. 2007. Film und Fernsehen als Medien der gesellschaftlichen Vergegenwärtigung des Holocaust: die deutsche Erstausstrahlung der US-amerikanischen Fernsehserie 'Holocaust' im Jahre 1979. Pp. 189–248 in: *Historical Social Research*, roč. 32, č. 1.
- ŠINDELÁŘOVÁ**, Lenka. 2015. *Einsatzgruppe H. Působení operační skupiny H na Slovensku 1944/1945 a poválečné trestní stíhání jejich příslušníků*. Praha: Academia.

- ÜBERSCHÄR**, Gerd (Hrsg.) 1999. *Der Nationalsozialismus vor Gericht. Die alliierten Prozesse gegen Kriegsverbrecher und Soldaten 1943–1952*. Frankfurt nad Mohanem: Fischer Taschenbuch Verlag.
- ULLRICH**, Christina. 2001. „Ich fühl' mich nicht als Mörder.“ *Die Integration von NS-Tätern in die Nachkriegsgesellschaft*. Darmstadt: Verlag: Primus in Wissenschaftliche Buchgesellschaft (wbg).
- WALTERS**, Guy. 2009. *Hunting Evil: The Nazi War Criminals Who Escaped and the Quest to Bring Them to Justice*. New York: Broadway Books.
- WEISMAN**, John. 2009. BOOKS: 'Hunting Eichmann'. Dostupné z: <https://www.washingtontimes.com/news/2009/apr/26/books-hunting-eichmann/>. (20. 6. 2019)

Dokumenty

- Der Fall Eichmann* <https://www.youtube.com/watch?v=tTDro6KzN6c> (nedatováno)
- Erscheinungsform Mensch: Adolf Eichmann* <https://www.youtube.com/watch?v=yMwkKYIBwhM> (nedatováno)
- Die Nazi Jäger Adolf Eichmann* <https://www.youtube.com/watch?v=ivlv4enk1Tc> (nedatováno)
- Hitlers Helfer/Hitlerovi muži*. 2009. *Adolf Eichmann – der Vernier*.
- Die Gesichter des Bösen- Hitlers Henker* 2. série, I. díl.

Keywords /Klíčová slova

Adolf Eichmann, Hannah Arendt, Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil, Holocaust, Nazism, Israel, Argentina, trial, Jews, concentration camp, World War II, holocaust, newspapers, articles, media, Jerusalem, Third Reich, deportation.

Adolf ichmann, Hannah Arendt, Eichmann v Jeruzalémě: Zpráva o banalitě zla, holokaust, nacismus, Izrael, Argentina, soudní proces, Židé, vyhlazovací tábor, druhá světová válka, holocaust, noviny, články, média, Jeruzalém, třetí říše, deportace.

Reprezentace Japonska v české literatuře druhé poloviny 19. století

The Representation of Japan in the Czech Literature in the Second Half of the Nineteenth Century

Gabriela Šinclová

Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci
gabriela.sinclova@seznam.cz

Vystudovala bohemistiku a anglistiku na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci, kde v současné době pokračuje v doktorském studiu ve studijním programu Česká literatura. Zabývá se literární historií především období druhé poloviny 19. století.

Abstract/Abstrakt

By the end of the nineteenth century exotic countries were attractive not only to travellers, but to regular czech citizens as well. Czech authors tried to mediate their experience with asian countries to czech audience through various means, such as travel books, articles and photographs in journals; public lectures or fictional books.

Japan was no exception to that. Due to its long-lasting isolation it was received with even bigger curiosity. Czech authors and travellers used motifs from this country and used them in their works to create often rather idealised environment. Next to a realistic depiction in travel books we can then observe distorted image of Japan due to its misconception under the influence of orientalist conception of the East. This paper aims to present representation of Japan in the second half of the nineteenth century in the czech literature and point out approaches through which the czech audience became acquainted with it.

Exotické země byly na konci 19. století atraktivní oblastí nejen pro cestovatele, ale i pro běžné obyvatele českých zemí. Zkušenost s asijskými zeměmi se autoři snažili zprostředkovat různými způsoby, od cestopisů, článků a fotografií v časopisech přes přednášky pro veřejnost až po beletristická díla, jejichž děj byl umístěn do orientálních zemí. Nejinak tomu bylo i s Japonskem, které budilo ještě větší zvědavost publika díky své dlouholeté izolaci. Čeští autoři a cestovatelé

čerpali náměty z této země a kultury a využívali je v rámci svých děl pro vytvoření často idealizovaného prostředí. Oproti realističtějšímu zobrazení v cestopisech tedy stálo zkreslené vnímání Japonska pod vlivem orientalistických koncepcí západního vnímání východu. Příspěvek si klade za cíl výběrově představit reprezentaci Japonska v druhé polovině 19. století v české literatuře a poukázat na přístupy, jakými byla tato země a kultura prezentována domácímu publiku skrze dobovou literaturu.

1. Úvod

Do druhé poloviny 19. století můžeme v české literatuře nalézt zmínky o Japonsku pouze v náboženských publikacích, které pojednávají o křesťanských misiích do Japonska.¹ Tyto spisy se objevovaly i v druhé polovině 19. století a tvoří nejvýraznější skupinu textů, v nichž je prezentována intolerance k japonské kultuře. Jak vyplývá z povahy misionářských spisů, jedná se o nesnášenlivost vůči náboženství v Japonsku. Pro představení tohoto typu literatury můžeme uvést publikaci *Tovaryšstva Ježíšova posvátné missie za mořem – Missie v Japonii* (1876), jejíž autorem je Josef Svoboda. V tomto spisu najdeme zpravidla kladná vyjádření o Japoncích jako o národu: „*Japonové jsou národ moudrý, a jak všickni pocestní píš, jsou ke každému zdvořilí, tak že ani v nejsprostějších stavech se nezdvěřlosti neshledá.*“ (SVOBODA 1876: 5) Avšak v momentě popisu představitelů jejich náboženství zaujímá Svoboda, vcelku očekávatelně, negativní postoj: „*Boncové jsou vůbec lidé zlí, mravy jejich jsou samé pokrytství, na oko se staví, jakoby příkrý život vedli, nepožívají žádného masa, ani ryb, ani vína nepijí: ale v životu soukromém jsou celí jiní, i ví to tam celá Japonie, a nicméně jim hlubokou úctu prokazuje.*“ (IBID.)

Při přistupování k publikacím prezentujícím misionářské snahy v Japonsku je vždy nutné neztrácet ze zřetele jejich primární účel, kterým bylo šíření křesťanské víry. I přesto ale můžeme pozorovat, že v celé publikaci nenalezneme rasistické poznámky vůči Japoncům jako národu, jejich charakterovým vlastnostem či vůči zabarvení jejich kůže. Každá forma kritiky je zde směřována pouze na odlišné náboženství.

V pozdějším období, a to především díky znovuotevření japonských přístavů v roce 1854, začalo prostředí Japonska pronikat do dalších typů literatury. Uzavření Japonska od 30. let 17. století mělo za následek vytvoření specifických představ o této zemi: „*Japonsko si v zahraničí vytvořilo pověst tajemné a exotické země, která na jedné*

1 Jak uvádí Jan Lukavec v knize *Od českého Tokia k exotické Praze*, Češi neměli jasné představy o Japonsku, a přestože se mohli dostat do kontaktu se zmínkami o této zemi v díle Marca Pola, jednalo se však o zkreslené informace. Jediným dalším zdrojem pak byly zmiňované katolické texty. V roce 1581 u nás vyšel první takový misionářský spis s názvem *Historia velmi utěšená a radostná o rozšíření víry křesťanské v východních krajinách, t. v Japanu*. Mezi další způsoby setkání se s tématem japonské kultury patřily sporadické zmínky o Japonsku zakomponované do kázání. (LUKAVEC 2013: 12–13)

straně oplývá vysokou estetikou, ale na druhé straně je stále do značné míry zaostalá.“ (MATELA, BAREŠOVÁ, DOHNÁLKOVÁ 2015: 78–79) V západních společnostech se v souvislosti s touto představou vytvořila vlna tzv. žaponismu.² Do českých zemí se tento zájem o Japonsko dostal se zpožděním.

Jak uvádí Zdeňka Vasiljevová ve své studii *Rozvoj poznání Japonska v českých zemích na přelomu 19. a 20. století*, v prvních českých pracích o Japonsku byl zájem upřen především k přírodnímu bohatství, nebo způsobu života Japonců, popřípadě ke stavu jejich průmyslu. Ze začátku byla tedy v popředí nauková literatura,³ mezi nejvýznamnější patřilo heslo Japonska v Ottově slovníku naučném nebo, dle Jana Lukavce: „suchý přehled geografických či přírodopisných faktů“ (LUKAVEC 2013: 17) – spis Jana Palackého z roku 1883 s názvem *Japan. Zeměpisný nástin*. (VASILJEVOVÁ 1989: 16–21)

V české literatuře se Japonsko vyskytovalo v několika různých podobách. Kromě již zmíněné naukové literatury, od které se odkloníme, to byl žánr cestopisu, který prezentoval zkušenosti cestovatelů, jež navštívili Japonsko osobně.⁴ Tento typ reprezentace bude ukázán na příkladu práce Josefa Kořenského. Po Josefu Kořenském do Japonska na počátku 20. století vycestovali například (uvádíme výběrově) Enrique Stanko Vráz, Alois Svojsík nebo Barbora Markéta Eliášová. Výše zmínění zpracovali své poznatky do formy vzpomínek nebo cestopisů. Jak upozorňuje Vasiljevová, cestovatelé se snažili v Japonsku vyhýbat věcem, které jim připomínaly Evropu, a pokud byli s nimi nuceni přijít do kontaktu, vnímali to často s rozhořčením. (IBID.: 37–39)

Druhým typem reprezentace pak byla beletristická díla, která Japonsko vnímala skrze zkreslené vnímání, ovlivněné orientalismem, pro ukázkou této reprezentace bude

2 Tento jev se projevoval především v literatuře a malířství. „Mezi těmito uměleckými díly se nejvíce proslavila díla francouzských impresionistů. (...) Umělecká díla ovlivněná žaponismem představovala Japonsko jako zemi, jejíž obyvatelé jsou citliví estété s blízkým vztahem k umění. Tato představa měla velký vliv na vnímání Japonska širokou veřejností. Japonsko bylo pod vlivem této stereotypizace takto vnímáno až do počátku 2. světové války.“ (IBID.: 79)

3 Problematice naukové literatury a hesla Japonska v odborných publikacích se věnuje Tereza Procházková ve své diplomové práci *Vývoj českého zájmu o vzdálené Japonsko* (2008). Uvádí hlavní publikace s tímto heslem – vůbec první zmínka v naukové literatuře o Japonsku pocházela ze Slovníku naučného (1860), který redigoval Dr. F. L. Rieger, jednalo se o heslo s ještě neustáleným názvem Japan nebo Japon a obsahovalo velmi stručnou pozitivně laděnou charakteristiku japonského národu a základní zeměpisné a historické informace. V roce 1898 pak následovalo heslo Japonska v Ottově slovníku naučném, kde se čtenář mohl dozvědět navíc informace o japonštině, jejich písmu, japonské literatuře a umění. (PROCHÁZKOVÁ 2008: 18–19)

4 Jedním z prvních cestopisů o Japonsku, který se překladově dostal i k českému publiku, bylo dílo Alexandra Carla J. Hübnera – *Procházka kolem světa* (vydání českého překladu 1880). Tento spis ale bude stranou naší pozornosti, vzhledem k vymezení zkoumání na česky psanou literaturu o Japonsku.

využito dílo *Gompači a Komurasaki* (1884) od Julia Zeyera. Ve spojitosti s Japonskem se v beletrii vyvinul žánr tzv. žaponerií,⁵ které představovaly Japonsko pod silným vlivem orientalistického vnímání této země. U domácího publika se jednalo o velmi populární žánr: „Žaponerie zůstala u nás i v době mezi světovými válkami hojně vydávaným a čteným žánrem, který při nedostatku odborné literatury byl mnohými přijímán jako poučný zdroj poznatků o Japonsku, navíc prezentovaný v přitažlivé formě. Romantické, nebo spíše pseudoromantické představy o Japonsku, které žaponerie navozovala, pak dlouho přetrvávaly i poté, co tento žánr upadl.“ (IBID.: 42)

2. Cestopisná literatura

Cestopisná literatura věnující se exotickým zemím se těšila velké oblibě u domácího publika. Do vzdálených zemí se drtví většina českých občanů nikdy nemohla podívat osobně, proto jejich zvědavost alespoň zprostředkovaně ukojily zážitky cestovatelů. Existovalo několik způsobů, jak se publikum mohlo s danou tematikou seznámit. Jak uvádí Vladimír Rozhoň:

„V první řadě to byla literární činnost – zejména cestopisy, neboť ty oproti příspěvkům v tisku měly trvalejší hodnotu a oslovily mnohdy celé generace čtenářů. Velice oblíbené byly přednášky a veřejná vystoupení, zvláště když vystupující mohl nabídnout něco nového, neznámého, což cestovatelé, kteří se dostali do zámořských, tudíž v naprosté většině neznámých krajů, prezentovat mohli. A třetí možnost nabízely výstavy, ačkoliv je z důvodu organizační náročnosti pořádali jen nemnozí. Zájem o literaturu s cestopisnou tematikou byl vždy značný a předminulé století nebylo výjimkou.“ (ROZHOŇ 2008: 38–39)

Jednou z prominentních osobností v řadě českých cestovatelů, kteří své poznatky poté také sdíleli v literární formě, byl Josef Kořenský. Kořenský vycestoval do mnoha zemí, o kterých pak sepsal své několikavazkové dílo s názvem *Cesty po světě*. Cestu do Japonska tematizoval v rámci tohoto díla pod názvem *Žaponsko*. Cestopis představuje v zásadě realistický, poměrně detailní popis zvyklostí, přírodního bohatství a částečně i historie Japonska. Přestože se autor snažil o objektivní nazírání, vyskytují se v textu poznámky, vyjadřující jeho nadšení z popisované kultury:

„Netušený obraz podivu a úžasu objevuje se našim očím. Pravda-li to, či sen? Věrná-li to skutečnost, či přelud z vybájené pohádky? Na širokém prostranství celnice míhají se drobné postavy oděné v malebný кроj a batolí se jako oživené figuríny z divadelního jeviště. (...) Vizte jen líbezný zjev mladistvé Žaponky, jež svého mazánka na zádech si odnáší. Nejdraší ten klenot jest k ní jako přirostlý a nespouští se své matere, ani když

5 Název žánru se vyskytuje v současné češtině též v podobě „japonerie“, starší podoba „žaponerie“ byla odvozena z neustálené podoby pojmenování Japonska jako „Žaponsko“.

jde po práci. Jak pěkně sluší jí dlouhý župánek (kimono) a široký pás (obi) kolem života otočený!“ (KOŘENSKÝ 1896: 6–9)

Zajímavostí je, že se Kořenský věnoval i japonskému školství a pojednal o něm v samostatném oddílu ve své monografii. Vzhledem ke snaze Kořenského postihnout japonskou kulturu v její celistvosti můžeme v jeho díle nalézt nejen poznatky typické pro žánr cestopisu, ale také skutečnosti, které Kořenského nějakým způsobem zaujaly a považoval je za zajímavé i pro ostatní.⁶ Proto zde můžeme nalézt například i zprostředkování překladů japonských pohádek a ukázky z nich.

Cestopis *Žaponsko* nebyl pouze převyprávěním zážitků autora. Spisovatel svou publikaci doplnil kresbami, ale také četnými dobovými fotografiemi, které byly v soudobém Japonsku překvapivě levným způsobem dokumentace. Dané fotografie a ilustrace dopomáhaly k větší atraktivitě díla pro čtenáře.

Při své první cestě do Japonska zde autor strávil několik týdnů, přičemž se ale do této země ještě jednou vrátil a sepsal pokračování svého díla s názvem *Po druhé v Žaponsku*. Tato monografie byla publikována v roce 1910.

3. Beletrie

Odlíšným pohledem na Japonsko bylo idealizované pojetí v beletristických dílech. Toto pojetí bylo populární ve fikční literatuře, již často psali autoři, kteří se ani do samotného Japonska nedostali, svou zprostředkovanou zkušenost ale nabízeli skrze své knihy čtenářům. Toto pojetí pak neodpovídalo reálné kultuře dané země, ale bylo ovlivněno zkreslenými představami autorů. Výstižným popisem tohoto fenoménu je tvrzení Zdeňky Vasiljevové: „*Exotismus kriticky odmítal novoty, (...) neboť v jeho nazírání měl Orient zůstat jakýmsi živým muzeem pro potěšení cizích návštěvníků.*“⁷

6 Obsáhlou pasáž v publikaci věnuje také japonským zahradám a především bonsajím, které však hodnotí do určité míry negativně: „*Avšak ze všech těch druhů, jichž výčet mohl by poutati jenom odborníky, jsou zákrsky starobylých stromků jehličnatých pro cizince nejzajímavější. Jak se nediviti, když u našich nohou pláží se stromek, jenž poslušen jest vůli svého pěstitele a zakrývá ve fantastické podoby. (...) těší se Žaponec ze zmrzačeného stromečku, na němž důmysl zahradníků provedl všechny operace titěrného rozmaru.*“ (KOŘENSKÝ 1896: 252–254) Kořenský nebyl s tímto názorem osamocený, negativní přístup k japonskému fenoménu bonsají zaujímal i drtivá většina pozdějších autorů cestopisů o Japonsku.

7 Neměnnost je, dle Edwarda W. Saida, jedním z typických znaků orientalismu: „*Jakákoli možnost vývoje, proměny či pokroku i v tom nejobecnějším smyslu je Orientu a orientálcům navždy odepřena. Jako symboly stálých a neproduktivních vlastností jsou pak spojováni s nežádoucím typem neměnnosti – a i tehdy, je-li Orient hodnocen pozitivně, děje se tak prostřednictvím klišé typu „východní moudrosti.“*“ (SAID 2008: 236)

(VASILJEVOVÁ 1989: 36–37) Za ukázkový případ můžeme považovat dílo Julia Zeyera *Gompači a Komurasaki* (1884).

Zeyer sám, jako mnozí další, Japonsko nikdy nenavštívil osobně. To mu ale nezabránilo v sepsání jednoho z prvních románů z japonského prostředí *Gompači a Komurasaki*. V úvodu ke svému žaponskému románu uvádí, že byl zaujat zkreslenou podobou Japonska. Samotný úvod k příběhu shrnuje tendence, s jakými přistupovali k Japonsku a jeho kultuře i jiní autoři:

„Povím to krátce: Žaponsko, jež mi na mysli tanulo, nebylo tak docela ono, jež jsem poznal hltaje všechny ty zajímavé knihy, které mi vzácná bibliotéka pana Vojty Náprstka a ještě vzácnější jeho ochota poskytovala, ne, bylo to Žaponsko jiné, totiž ono snivé a nyjící, jak se mi zjevilo z několika veršův a z několika kapitol románů, Žaponsko ono podivné a fantastické, které k nám tak živě a barvitě mluví z crepónů, z vyšívaných gázův a atlasů zástěn a clon, vějířů, z laků malovaných zlatem, z vás a mis zhotovených z jemného smaltu, slovem Žaponsko poetických fialových a růžových horizontů, půvabných květů, graciósních ptáků, Žaponsko konečně poetického jména – Nipponari, vycházejícího slunce velebná říš!“ (ZEYER 1918: 4–5)

V úvodu románu Zeyer odkazuje k pramenům, ze kterých čerpal. Dílo tedy nepředstavuje originální tematiku, nýbrž se jedná o upravené a kombinované náměty z knihy od A. B. Mitforda⁸ – *Tales of Old Japan*, která byla poprvé publikována v roce 1871. Mitford v ní kombinuje japonské folklorní příběhy se zcela smyšlenými autorskými příběhy. Zeyerovi tato publikace posloužila jako podklad pro jeho román, přičemž nekopíruje Mitfordovy příběhy celistvě, ale kombinuje jich více do jednoho celku. Jmenovitě se jedná především o dva příběhy – *The Loves of Gompachi and Komurasaki* a *The Ghost of Sakura*. Pokud tyto příběhy komparujeme se Zeyerovým pojetím, můžeme si povšimnout Zeyerova tvůrčího stylu, vycházejícího ze Zeyerovy inklinace k romantismu.

Přesně jak autor předznamenal v úvodu knihy, realistické poznatky o dané kultuře a zemi jsou ignorovány na úkor poetičnosti a západním světem upravených vjemů z dané kultury. V samotné knize poté používá pod vlivem orientalismu až parnasistní obrazovost, která se demonstruje důrazem na barevnost a vizuální dojem:

„Hvězdy shasínaly, bělavý úsvit rozlival se širým nebem, a předměty braly na se určitější tvarů, jen že v tom mléčném přisvitu zdály se většími a mohutnějšími, než vskutku byly. V ranních parách zjevoval se v dáli palác Sakura, mezi skupinami ohromných kryptomerií, jako nějaký hrad obrů, a docela v popředí krajiny nedaleko řeky čněl nesmírný smrk žaponský k nebesům, široký, že by mohl celé náměstí zastíniti svými světle zelenými větvemi, ověšenými dlouhými řadami krásných purpurových šišek.“ (ZEYER 1918: 7)

8 Vlastním jménem Algernon Bertram Freeman-Mitford, Lord Redesdale, píšící pod jménem A. B. Mitford.

Na úvodní pasáži románu můžeme vidět důraz kladený na vjemy. Na počátku příběhu je v části, kdy Komurasaki, mužský protagonista díla, zabíjí vrahy a zloděje, děj vsazen do noci a je zde kladen důraz na barevnost celého popisovaného obrazu. Pokud si tento popis dáme do kontrastu s jinou popisovou pasáží z originálního příběhu *The Loves of Gompachi and Komurasaki*, je patrné, že romanticky laděná deskripce byla v souladu se stylem Mitfordovy předlohy:

„V neposlední řadě krása scénérie spočívá v úžasné čirosti atmosféry, tak průzračné, že i ty nejvzdálenější obrysy jsou stěží rozmazané. Zatímco bližší půdní detaily vystupují jako ostrý, výrazný reliéf, hned osvětlen paprsky zapadajícího slunce, hned potemněn stínem vrženým letícími mraky, které plují přes oblohu. Který malíř by mohl, pod takovými nebesy, vykreslit světla a odstíny, jež poletují nad lesy, pýchou Japonska, ať už v pozdním podzimu, kdy se červenohnědost a žlutost našich vlastních stromů promíchává s tmavě karmínovou září javorů, nebo v období jara, kdy jsou švestkové a třešňové stromy a obrovské divoké kamélie, padesát stop vysoké, v plném květu?“⁹ (REDESDALE 1910: 20)

Ukázkový popis Mitfordovy krajiny je, stejně jako Zeyerovo zpracování, plný důrazu na barevnost a přírodu. V Mitfordově případě je i v textu explicitně poukázáno na spojitost s malířstvím. Tuto malebnou obraznost pak jak u Zeyera, tak u Mitforda dotváří také zvukové vjemy. V Zeyerově díle jsou často použity japonské hudební nástroje, které sice čtenář tehdejší doby nemohl znát z vlastní zkušenosti, ale jejich výskyt podpořil vykreslení exotické atmosféry díla. Mitford využívá v *The Loves of Gompachi and Komurasaki* zvukové vjemy také, avšak nejedná se o hudební nástroje, nýbrž o zvuky přírody.

„Všechno, co vidíme, je okouzlující, avšak v hájích je zvláštní poklid, zřídka kdy v tomto tichu zazní ptačí píseň. Vskutku, znám jen jednoho pěvce, jehož zpěv v sobě obsahuje jakoukoliv hudbu, uguisu, kterého někteří nadšenci zvou japonským slavíkem – při nejlepším králem ve světě slepých.“¹⁰ (IBID.: 20–21)

9 Veškeré překlady do češtiny, pokud není výslovně uvedeno jinak, pocházejí od autorky příspěvku.

„Not the least beauty of the scene consists in the wondrous clearness of an atmosphere so transparent that the most distant outlines are scarcely dimmed, while the details of the nearer ground stand out in sharp, bold relief, now lit by the rays of a vertical sun, now darkened under the flying shadows thrown by the fleecy clouds which sail across the sky. Under such a heaven, what painter could limn the lights and shades which flit over the woods, the pride of Japan, whether in late autumn when the russets and yellows of our own trees are mixed with the deep crimson glow of the maples, or in spring-time, when plum and cherry trees and wild camellias-giants, fifty feet high – are in full blossom?“

10 „All that we see is enchanting, but there is a strange stillness in the groves; rarely does the song of a bird break the silence; indeed, I know but one warbler whose note has any music

Pokud se krátce vrátíme ke Kořenského cestopisu, bylo zde vcelku pochopitelně přítomno velké množství vysvětlujících pasáží, které objasňovaly neznámé a nové skutečnosti, s nimiž byl čtenář v díle seznamován. Toto vysvětlování je ale možné najít i v beletrii, přičemž v Zeyerově próze se tento postup vyskytuje velmi často. Dané vysvětlivky se vyskytují přímo v textu spolu s překlady japonských slov do češtiny. Na výše uvedené ukázce, týkající se zvukových vjemů v Mitfordových příbězích, si můžeme povšimnout podobného vysvětlování neznámých pojmů. V tomto případě se jedná o přiblížení neznámého druhu ptactva, avšak je nutné poznamenat, že ve zkoumaných příbězích se tyto vysvětlivky, oproti Zeyerovi, vyskytují sporadicky. Oba příběhy jsou však také rozsahově mnohem kratší než Zeyerovo *Gompači a Komurasaki*.

Na rozdíl od Mitforda Zeyer nepoužívá ve svém díle jakékoliv prvky ošklivosti. Přestože Mitford má podobně jako Zeyer příběhy ovlivněny orientalismem, kontrastně se u něj vyskytují popisy japonské země, které nemají s vykreslenou snovou krajinou nic společného:

„Existuje jeden závažný nedostatek z požitků krás Japonské země, a tím je nesnesitelná urážka, která je neustále předeštráná čichu. Všechno to, co by mělo tvořit kanalizaci města, se vyvážá z města na hřbetech koní a mužů, za účelem vyhození na pole; a pokud byste se tedy rádi vyhnuli této pronikavé nepříjemnosti, musíte chodit s kapesníkem v ruce a být připraveni zahradit tak přístup zápachu, který na vás neustále útočí.“¹¹ (IBID.: 21)

Takovéto rozbití iluze realitou nemá v Zeyerově příběhu místo. I při popisu Gompačeho vraždy je kladen důraz na dramatickost okamžiku, potažmo na barvy vyskytující se v dané scéně, nikdy se zde však nevyskytují jakékoliv prvky, které by narušily snahu o vyvolání dojmu vznešenosti příběhu.

V typicky Zeyerovském pojetí se v díle vyskytují dva protikladné typy ženských postav. Dábelská femme fatale je zde zastoupena pomstychtivou kněžnou Nade-si-ko¹², která usiluje o náklonnost Gompačeho. Oproti tomu je zde protikladná postava Komurasaki, která je i přesto, že skončí v nevěstinci, popisována jako morálně vznešená

in it, the uguisu, by some enthusiasts called the Japanese nightingale – at best, a king in the kingdom of the blind.”

11 „There is one serious drawback to the enjoyment of the beauties of the Japanese country, and that is the intolerable affront which is continually offered to one’s sense of smell; the whole of what should form the sewerage of the city is carried out on the backs of men and horses, to be thrown upon the fields; and, if you would avoid the overpowering nuisance, you must walk hankerchief in hand, ready to shut out the stench which assails you at every moment.”

12 Zeyer zde variuje Mitfordovu předlohu. V příběhu *The Ghost of Sakura*, ze kterého čerpá námět pro osud Gompačiny rodiny, byla hlavní záporná postava mužská. Díky využití postavy kněžny, namísto postavy knížete, bylo možné vystavět motivaci jednání postav na motivu nešťastné lásky a pomsty, což lépe odpovídalo Zeyerově snaze o romantické zpracování příběhu.

dívka. Nehledě na jejich povahové vlastnosti jsou pak veškeré ženské postavy vyskytující se v díle popisovány s důrazem kladeným na detailní popis jejich krásného vzezření. Tento dojem je pak umocňován jejich přirovnáváním ke květinám, a to často ke květinám exotickým, které se běžně v českých zemích nevyskytovaly, a tudíž spoluvytvářely dojem vzdáleného, snového prostředí.

Zeyerovo zpracování příběhu obsahuje oproti Mitfordově nesrovnatelně větší důraz na iluzivnost a snovost japonské kultury a přibližuje se tak mnohem více tendencím orientalismu. V souladu s tím, co si autor vytyčil v úvodu románu, předestírá příběh nereálný obraz japonské země a umísťuje do ní postavy, které nejsou psychologicky příliš prokreslené. Propracování charakteru hlavních postav ustupuje do pozadí, aby mohlo být dokázáno, že budou jednat morálně vznešeně, neboť to byla jedna z vlastností, které jsou v díle Japoncům přisuzovány.

Na počátku 20. století pak na žánr žaponerie navázaly publikace Joea Hlouchy. Mimo rozebírané Zeyerovo dílo se jednalo o další známá a populární díla, umísťující děj do japonského prostředí. Hloucha spadá již mimo naše vymezené časové období, přesto je nutno ho alespoň krátce zmínit. Hloucha představuje spisovatele, který začal svou kariéru zprostředkovanou zkušeností s Japonskem v žaponerii *Sakura ve vichřici* (1905). Úspěch tohoto románu mu však umožnil vycestovat do Japonska,¹³ které ho fascinovalo a inspirovalo k psaní dalších čtenářsky úspěšných děl o Japonsku.

4. Závěr

Na závěr příspěvku bych ráda shrnula, že otevření Japonska světu mělo odraz i v české literatuře. V převažující míře bylo Japonsko reflektováno s pozitivními konotacemi, pouze ve specifických případech se jednalo o negativní popis japonského náboženství. V první polovině 20. století se začal zájem o Japonsko a japonskou tematiku ještě více prohlubovat. Více cestovatelů se vydávalo prozkoumat japonskou krajinu a sdíleli své zážitky v literární podobě. Přesto však druhá polovina 19. století položila základy pro tento zájem a poskytuje významná díla zprostředkovávající českým čtenářům japonskou kulturu, ať už v její reálné, nebo v orientalisticky zkrácené podobě.

13 Tato cesta ho inspirovala k sepsání několika knih, z nichž jedna měla sloužit jako polemika se známým dílem francouzského spisovatele Pierra Lotiho – *Paní Chrysanthema*. Kniha zpracovává téma pronajímání společnosti japonských dívek a žen cizincům, kteří byli ochotni za jejich společnost dostatečně zaplatit při svém pobytu v Japonsku. Hlouchovo zpracování stejného tématu bylo pojmenováno *Moje paní Chrysanthema* a mělo působit jako nesouhlas s Lotiho satirickým zpracováním. Jak uvádí Zdeňka Vasiljevová, nakonec však byl tento nesouhlas v díle velmi oslabený od původního Hlouchova předsevzetí. I přes určité rozčarování z reality Japonska však Hloucha dále pokračoval v psaní čtenářsky úspěšných žaponerií. (VASILJEVOVÁ 1989: 39–42)

Prameny

KOŘENSKÝ, Josef. 1896. *Cesta kolem světa: Žaponsko*. Praha: J. Otto.

REDESDALE, Algernon Bertram Freeman-Mitford. 1910. *Tales of Old Japan*. London: Macmillan and Co.

SVOBODA, Josef. 1876. *Tovaryšstva Ježíšova posvátné missie za mořem. II., Missie v Japonii*. V Praze: Nákladem A.G. Steinhausera.

ZEYER, Julius. 1918. *Gompači a Komurasaki: žaponský román*. V Praze: Unie.

Odborná literatura

LUKAVEC, Jan. 2013. *Od českého Tokia k exotické Praze*. Praha: Malvern.

MATELA, Jiří – **BAREŠOVÁ**, Ivona – **DOHNÁLKOVÁ**, Barbora. 2015. *Japonská kultura*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.

PROCHÁZKOVÁ, Tereza. 2008. *Vývoj českého zájmu o vzdálené Japonsko – se zaměřením na přelom 19. a 20. století*. Bakalářská diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci. Filozofická fakulta. Katedra asijských studií.

ROZHOŇ, Vladimír. 2008. „Zámoří v povědomí české společnosti“ Pp. 38–53 in: *Cizí, jiné, exotické v české kultuře 19. století: sborník příspěvků z 27. ročníku sympozia k problematice 19. století: Plzeň, 22.–24. února 2007*. Praha: Academia.

SAID, Edward W. 2008. *Orientalismus: západní koncepce Orientu*. Praha: Paseka.

VASILJEVOVÁ, Zdeňka. 1989. „Rozvoj poznání Japonska v českých zemích na přelomu 19. a 20. století“ Pp. 15–80 in: *Acta Universitatis Carolinae – Philologica. Orientalia Pragensia XII., č. 1*. Praha: Univerzita Karlova.

Keywords/Klíčová slova

Japan, Kořenský, Zeyer, travel book, japonism

Japonsko, Kořenský, Zeyer, cestopis, žaponismus

Pozice a obraz dějin v současném televizním a rozhlasovém vysílání

Position of history in major news programs on the Czech media market in 2014–2018

Věra Bartaloso

Katedra mediálních a kulturních studií a žurnalistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého Olomouc
vera.bartaloso@upmedia.cz

Věra Bartaloso je doktorandkou oboru Mediální a kulturní studia na Filozofické fakultě Univerzity Palackého, kde vystudovala žurnalistiku a následně mediální studia. Jejím primárním zaměřením jsou dějiny médií a novinářské profese, obzvláště vztah novinářů a KSČ v druhé polovině 20. století a reflexe žurnalistické profese napříč časem. Od roku 2013 také pracuje jako mediální analytička ve výzkumné agentuře Media Tenor, kde se zaměřuje na analýzy televizního vysílání.

Abstract/Abstrakt

The aim of the paper is not to solve the question of whether the history contributions should be included in the news programs, but to describe the place that history in recent years acquired. On the basis of quantitative data from the broadcasting of Czech Television, TV Nova, FTV Prima and Czech Radio over the past five years, a space devoted to history across commercial and public broadcasting stations will be presented. Subsequently, the specific events that acquired the greatest share of footage will be identified in more detail, and the differences between the watched programs across stations will be revealed.

Cílem představované analýzy nebylo vyřešit otázku, zda příspěvky o dějinách do zpravodajských relací patří, nýbrž popsat, jaké místo v nich historie v posledních letech zaujímá. Na základě kvantitativních dat z vysílání České televize, TV Nova, FTV Prima a Českého rozhlasu za posledních pět let bude představen prostor, který je dějinám napříč komerčními i veřejnoprávními relacemi věnován. Následně dojde k detailnějšímu určení konkrétních událostí,

které získaly největší podíl na stopáži, a případně budou odhaleny rozdíly mezi sledovanými pořady napříč stanicemi.

1. Úvod

„Není nic staršího než včerejší noviny“, zní jedna ze základních pouček novinářů. Mezi hlavními požadavky kladenými na současné zpravodajství jsou aktuálnost a rychlost, přesto se v současném vysílání objevují připomínky historických událostí i osobností. Například v Událostech České televize se v předloňském roce tomuto tématu věnovala téměř každá dvacátá minuta. Jsou zde etapy dějin, které se připomínají častěji než jiné? A liší se zobrazování minulosti v médiích?

Smyslem předkládané analýzy nebylo sepsat normativní pojednání o tom, zda a v jaké míře či podobě (ne)má být historie ve zpravodajství zobrazována, ale na základě dat z posledních pěti let popsat, v jaké podobě a v jaké míře se ve zpravodajství objevovala a které události získaly nejvíce prostoru.

Jako výzkumný vzorek posloužily hlavní zpravodajské relace České televize, Českého rozhlasu, TV Nova a FTV Prima. Tak mohly být srovnány dvě veřejnoprávní stanice s dvojicí jejich nejsledovanějších komerčních konkurentů.

Zdrojem dat i metodiky byla společnost Media Tenor.

2. Teoretická východiska

Je mnoho teorií a konceptů, které popisují tvorbu, obsah i účinky zpravodajství (srov. TRAMPOTA 2006). Pro tuto práci byly zvoleny hlavní dva, které se zabývají tím, jakým způsobem je realita, v tomto případě historická realita, konstruována skrze odvysílané příspěvky a jak se jejich medializací a případným opakováním dostávají a vracejí do povědomí jejich příjemců.

2.1. Mediální konstrukce reality

S myšlenkou reality jako sociálního konstruktu přišli v 60. letech Peter L. Berger a Thomas Luckmann, kteří ji poprvé publikovali v knize *The Social Construction of Reality: The Outline of the Sociology of Knowledge* (1966). Její základ tvoří poznatek, že každodenní svět není daný, ale má svůj původ v našich myšlenkách a činnostech, kterými její konstrukci současně udržujeme jako reálnou (BERGER, LUCKMANN 1999: 25 an.). Důležitým poznatkem tohoto přístupu je skutečnost, že společnost sice realitu konstruuje, ale okamžitě na to zapomíná, takže se na vlastní konstrukt dívá jako na něco objektivně daného. Celý proces přitom probíhá skrze interakci jedinců a jazyk,

v němž se většina interakcí odehrává. Každodenní realita se nám tedy jeví jako intersubjektivní, jako realita, kterou sdílíme s ostatními (IBID.: 28–29).

Konstrukce reality přitom neprobíhá na rovině intersubjektivní komunikace, ale zapojují se do ní i média. Již v roce 1918 přišel Isaac Thomas s myšlenkou, „že jestliže je určitá situace lidmi definovaná jako reálná, je reálná i ve svých důsledcích.“ Na média ji brzy aplikoval Walter Lippmann, když v knize *Public Opinion* (1922) upozornil, že čtenáři nejednají podle reálných situací, ale podle situací, které jim jako reálné prezentoval a definoval tisk (REİFOVÁ 2004: 262–263). Základním principem této konstrukce je princip selekce témat, událostí a aktérů.

2.2. Agenda setting

Základem této teorie, poprvé publikované Maxwellem McCombsem a Donem Shawem v roce 1968, je tvrzení, že témata zdůrazňovaná ve zpravodajství se postupem času stanou důležitá i pro jeho příjemce, tedy že média mají schopnost nastolovat agendu (MCCOMBS 2009: 30). Koncept přitom zmiňuje pouze schopnost médií přiřkládat tématům důležitost, netvrdí však, že dochází také k názorovému ovlivnění příjemců. Nejlépe to vystihuje slavný výrok Bernarda Cohena, který prohlásil, že média nám neříkají, co si máme myslet, ale úspěšně nám vnucují, o čem máme přemýšlet (COHEN 1963, citováno podle MCCOMBS, REYNOLDS 2002: 1). Reagujeme podle něj tedy nikoliv na skutečný svět, ale na médii vykonstruované pseudoprostředí a pseudodobrazy (COHEN 1963, citováno podle MCCOMBS, REYNOLDS 2002: 2).

Během vývoje konceptu agenda-setting k němu byly připojeny či do něj zahrnuty další. Jsou jimi například gatekeeping, kultivační analýza, priming a do určité míry také spirála mlčení (MCCOMBS 2009: 131 an.).

3. Metodika

3.1. Kvantitativní obsahová analýza

Metodologickým východiskem pro tuto analýzu byla kvantitativní obsahová analýza. Tato statistická metoda se zabývá zkoumáním frekvence a měřením proměnných či jejich kategorií (DOMINICK, WIMMER 2006, parafráze podle TRAMPOTA, VOJTĚCHOVSKÁ 2010: 17). Metoda zkoumá na úrovni explicitního a zjevného obsahu mediálního sdělení, čímž se zaručuje, že dochází k analýze obsahu, který je pro všechny příjemce stejný (TRAMPOTA 2008: 41).

Kvantitativní obsahová analýza, definovaná Klausem H. Krippendorffem jako metoda, slouží k ověřování operacionalizovaných hypotéz za použití především

deduktivních postupů. Hlavním kladem této metody je vzhledem ke statistickému způsobu vyhodnocování dat možnost využít ji k práci i s velmi rozsáhlým vzorkem. Neopomenutelným pozitivem přitom je, že během zkoumání nijak neovlivňuje analyzovaný subjekt (KRIPPENDORFF 2004: 40 an.). Krippendorff obsahovou analýzu charakterizuje jako techniku, která je nezávislá na osobě výzkumníka. Poskytuje tak nový pohled na zkoumaný fenomén, který není zatížen názory a předsudky osoby, která výzkum provádí. Důležitá je přitom replikovatelnost a validita daného výzkumu (IBID.: 18). Tě se dosáhne přesným a pevným definováním všech sledovaných kategorií a také hodnot, kterých mohou dosahovat, stejně jako podmínek, za nichž jich nabudou.

3.2. Cíl analýzy a výzkumné otázky

Jak již bylo uvedeno v Úvodu, cílem práce je popsat prostor a témata věnovaná příspěvkům připomínajícím historické události a osobnosti v českém zpravodajství.

Před samotnou analýzou byly stanoveny následující výzkumné otázky a hypotézy:
VO1: Kolik prostoru věnovaly jednotlivé relace příspěvkům o historii?

H1: Vzhledem k požadavkům na zpravodajství, ke kterým patří i důraz na aktuálnost, a k dlouhodobému zaměření jednotlivých relací – politika u veřejnoprávních médií a kriminální činy u médií komerčních – lze očekávat nízké zastoupení historie pohybující se v jednotkách procent celkové stopáže.

VO2: Liší se míra zobrazování historie v jednotlivých relacích?

H2: Předpokládá se větší zastoupení historických příspěvků ve veřejnoprávních médiích.

VO3: Jaké konkrétní události a historické epochy se v jednotlivých relacích nejčastěji objevovaly?

H3: V důsledku zpravodajských hodnot definovaných Rugeovou a Galtungem (GALTUNG, RUGE 1965) budou převažovat domácí, tedy české/československé události.

VO4: Ve kterých obdobích se do vysílání zařazovalo nejvíce příspěvků o historii?

H4: Lze očekávat, že informování o historii nebude probíhat vyrovnaně v rámci celého roku, ale bude se zvyšovat a snižovat v souvislosti s výročími významných historických milníků našich dějin.

3.3. Výzkumný vzorek

Analýze byly podrobeny všechny příspěvky hlavních zpravodajských relací veřejnoprávních stanic (České televize a Českého rozhlasu) a dvou nejsledovanějších komerčních stanic (TV Nova a FTV Prima), odvysílaných v letech 2014 až 2018 včetně. Jednalo se konkrétně o reportáže těchto zpravodajských relací:

Česká televize – Události (celková stopáž zkoumaných pořadů: 1365 hodin a 38 minut v 50 131 příspěvcích);

TV Nova – Televizní noviny (celková stopáž zkoumaných pořadů: 1180 hodin a 25 minut v 48 963 příspěvcích);

Prima FTV – Zprávy FTV Prima/Velké zprávy (celková stopáž zkoumaných pořadů: 862 hodin a 37 minut v 34 311 příspěvcích);

Český rozhlas Radiožurnál – Hlavní zprávy v 18:00 (celková stopáž zkoumaných pořadů: 615 hodin v 20 308 příspěvcích).

Celková báze analyzovaných relací tak čítala 153 713 příspěvků o stopáži 4023 hodin a 20 minut.

Podmínkou pro zařazení do analýzy bylo přiřazení tematické kategorie (viz níže) historie k jednotlivým příspěvkům analytiky společnosti Media Tenor.

3.4. Jednotky analýzy

Základní výzkumnou jednotkou analýzy je příspěvek, tedy ucelený televizní nebo rozhlasový článek. Kvantitativní analýza klasifikuje nový příspěvek pokaždé, změní-li se jeho autor. Standardizovaná kvalitativní analýza klasifikuje čtenou zprávu a následnou reportáž jako jediný příspěvek. Jako příspěvky se nekódují tzv. headliny, tzn. úvodní přehled zpráv.

3.5. Sledované kategorie a proměnné

Detailní operacionalizace je k dispozici ve společnosti Media Tenor a zde jsou pouze stručně představeny základní pojmy a kategorie, které umožní porozumění následujícím výsledkům analýzy.

Stopáž – určuje délku příspěvku (viz výše) a je vymezena rozdílem času jeho konce a začátku. Celkovou stopáž relace pak tvoří rozdíl mezi koncem posledního příspěvku a začátkem prvního příspěvku. Není do něj započítána stopáž tzv. headlinů, tzn. úvodního přehledu zpráv.

Tematická kategorie – jednotlivé konkrétní tematické aspekty jsou slučovány do skupin podle obsahové příbuznosti. Jednotlivým reportážím je vždy přiřazena jedna dominantní tematická kategorie, o níž příspěvek pojednává. Tematická kategorie historie je přiřazena automaticky, je-li v příspěvku použito jedno z historických témat (viz níže).

Téma – obsahový aspekt, kterého se příspěvek týkal. V rámci každého příspěvku se stanovuje jedno nebo více témat prezentovaných na významném prostoru, může však v něm být zmiňováno více různých tematických aspektů, tzv. výpovědí. Témata, která jsou příspěvkům a výpovědím přiřazována, vybírá analytik z předem definovaného

seznamu, jenž obsahuje 472 různých položek. Pod tematickou kategorií historie spadá celkem šest samostatných témat, které jsou definované historickým obdobím, ve kterých se odehrávaly:

- › Historie před rokem 1918: všechny události a osobnosti spadající do epochy před koncem I. světové války.
- › První republika: všechny události a osobnosti spadající do epochy mezi lety 1918 a 1938.
- › II. světová válka a další vývoj: všechny události a osobnosti spadající do doby od vypuknutí II. světové války až po únorový převrat v roce 1948.
- › Události z let 1948–1989: všechny československé události a osobnosti spadající do éry od únorového převratu v roce 1948 do sametové revoluce.
- › Sametová revoluce: sametová revoluce a její příčiny i následky.
- › Rozdělení Československa: rozdělení Československa a jeho příčiny i následky.
- › Historie od roku 1989: všechny události a osobnosti spadající do éry po roce 1989 a odkazující k minulosti (čím se vyloučí aktuální dění) s výjimkou rozdělení Československa.
- › Historie: jiná témata – události, které se odehrály na jiném než českém (československém) území, a tudíž nezapadají do etap tuzemského dějinného vývoje či nejsou jednoznačně identifikovány či spojeny s konkrétní etapou našich dějin (např. pád Berlínské zdi, masakr na náměstí Nebeského klidu, výročí založení sos vesniček v Československu).

U příspěvků také byly zaznamenány identifikační údaje: datum odvysílání, relace a pořadí v rámci relace.

4. Výsledky analýzy

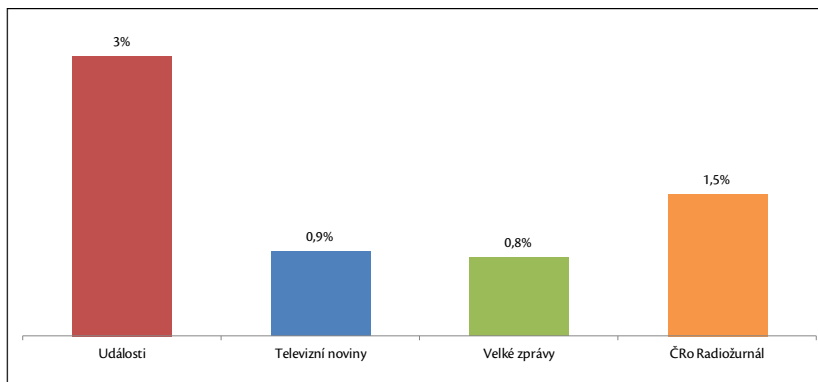
Požadavkům analýzy vyhovělo celkově 1923 příspěvků odvysílaných ve zvolených letech ve sledovaných relacích v této skladbě:

z pořadu Události se jednalo o 1 154 příspěvků, přičemž nejkratším byl Den vítězství odvysílaný 7. 5. 2017 se stopáží 9 s. Nejdelším byl příspěvek Vzpomínka na 17. listopad vysílaný 17. 11. 2017 o délce 41 min a 12 s;

v Televizních novinách se historii za uvedené období věnovalo 291 příspěvků. Nejkratším bylo 70 let od osvobození tábora Dachau z 3. 5. 2015 se stopáží 12 s. Nejdelší stopáž měl příspěvek 25. výročí sametové revoluce, uvedený 17. 11. 2014 o délce 13 min 25 s;

v hlavní zpravodajské relaci FTV Prima se téma objevilo 207×, nejkratším příspěvkem byl Zemřel ekonom Tomáš Ježek z 29. 11. 2017 s délkou 22 s a nejdelším Lidé si na Národní třídě připomněli 17. listopad, vysílaný 17. 11. 2017 o stopáží 4 min 11 s;

veřejnoprávní rozhlas uvedl 271 příspěvků s historickým námětem. Tím nejkratším bylo Květnové povstání roku 1945 si připomene i Český rozhlas, odvysílaný 7. 4. 2018 v délce 15 s. Nejdelší rozsah pak měla reportáž Neúčast českých vrcholných politiků na oslavě výročí konce II. světové války na ruském velvyslanectví, uvedená 9. 5. 2014 se stopáží 11 min 40 s.

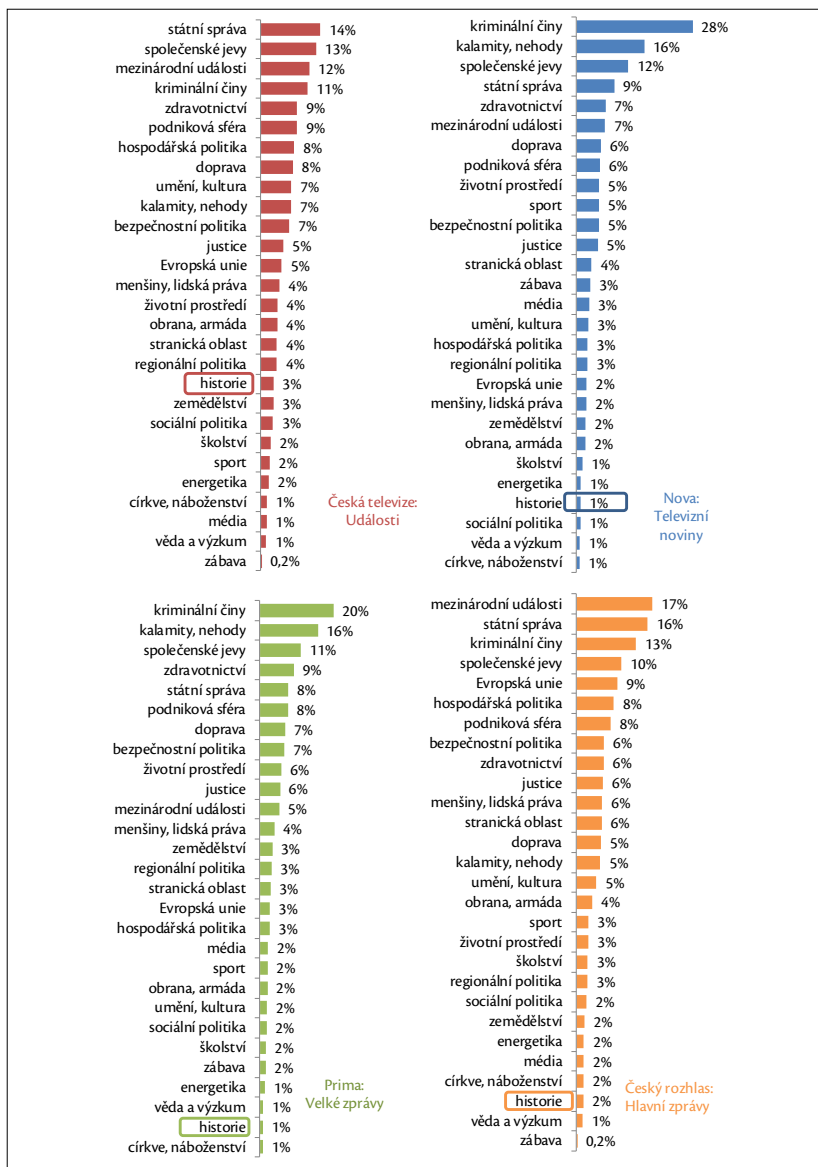

Graf č. 1: Podíl příspěvků o historii na stopáži pořadu (roky 2014–2018)

Při zohlednění délky jednotlivých pořadů a délky příspěvků, kterým se v nich dané stanice věnují, se ukázaly první rozdíly mezi veřejnoprávními a komerčními médii. Česká televize a Český rozhlas svými hodnotami přesahují více než 1 % stopáže (Události věnují historii dokonce v průměru každou 33. minutu vysílání), což ani v jednom případě neplatí u stanic komerčních. Lze tak vyzorovat, že historická témata jsou více prezentována ve veřejnoprávních relacích a u komerčních dochází k preferování témat jiných.

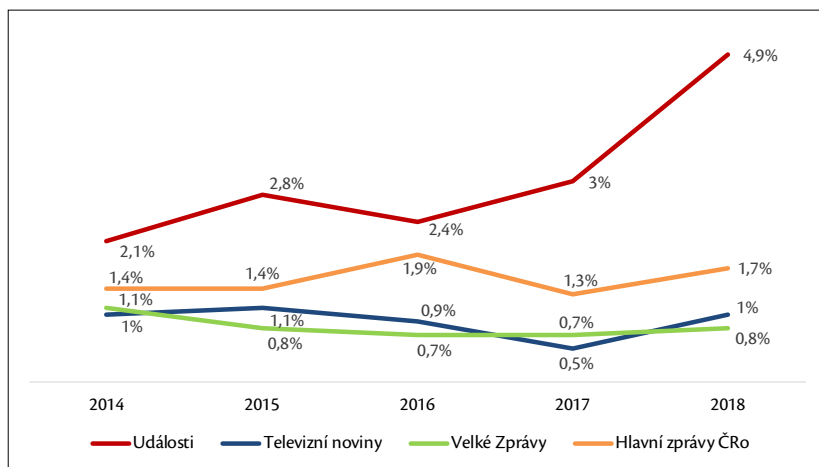
Při přepočtení podílu věnovaného historii na celkové stopáži vybraných relací se ukázalo, že tomuto tématu všechny pořady v rámci svého vysílání věnují spíše menší prostor.

Pohled na celkovou skladbu jednotlivých tematických kategorií odhaluje další rozdíly ve zvolených pořadech, přesto se v rámci námi sledovaných historických příspěvků objevuje jistá podobnost. Události, které se historii věnovaly v daných letech nejvíce, poskytly srovnatelný prostor zemědělství nebo sociální politice, což lze považovat za témata, která přinášejí více každodenních námětů, např. zemědělství kvůli problémům se suchem. Televizní noviny kladou historii věnovaným prostoremna roveň s energetikou, sociální politikou, vědou a výzkumem a církvemi. Totožně s výjimkou sociální politiky vychází podíl historie na FTV Prima. Český rozhlas historii věnoval

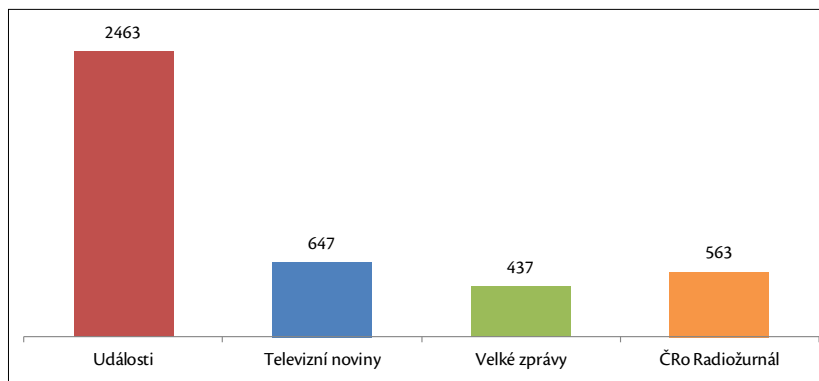
Graf č. 2: Tematické kategorie v hlavních zpravodajských pořadech: roky 2014–2018, podíl na délce pořadu

stejný prostor jako sociální politice, zemědělství, energetice, médiím a církvi. Přestože se tedy podíl historie v jednotlivých relacích liší, lze říci, že se stanice shodují v tom, jakým dalším tematickým kategoriím se věnují ve stejné míře.

Graf č. 3: Zastoupení tematické kategorie historie: roky 2014–2018, podíl na délce pořadu

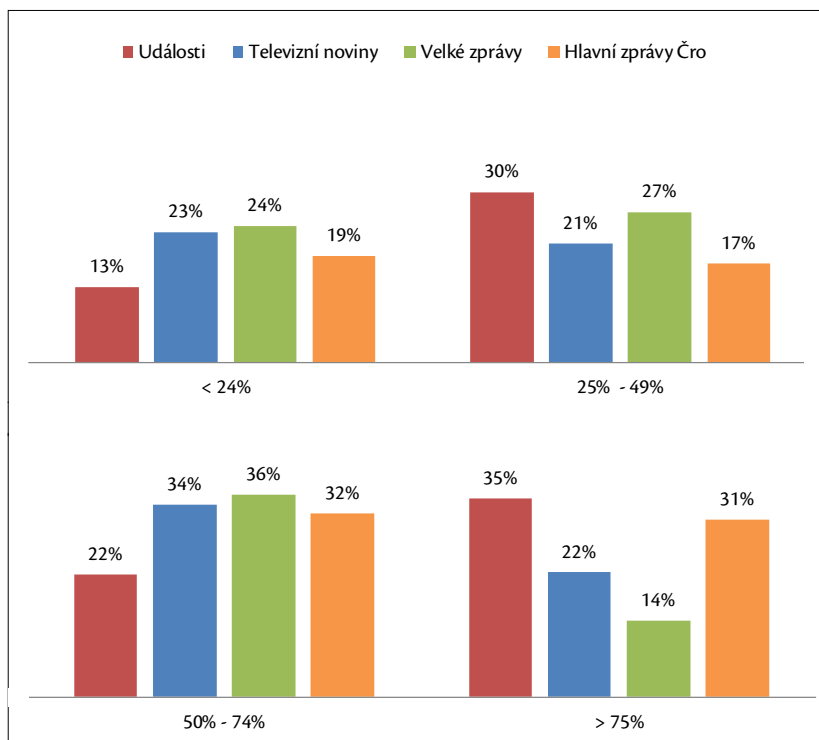
Rok 2018 přinesl ve všech relacích větší zaměření na historii, nejvýrazněji u Televizních novin, kde byl 100% nárůst. Události tématu v daném roce věnovaly přibližně každou 20. minutu svého vysílacího času. S výjimkou Velkých zpráv tak lze usuzovat, že se v tomto roce projevil vliv tzv. „osmičkového“ roku, který je spojen s kulatými výročími mnohých významných událostí československých dějin.

Graf č. 4: Délka příspěvků o historii v hlavních zpravodajských pořadech (roky 2014–2018), počet minut, N=4110

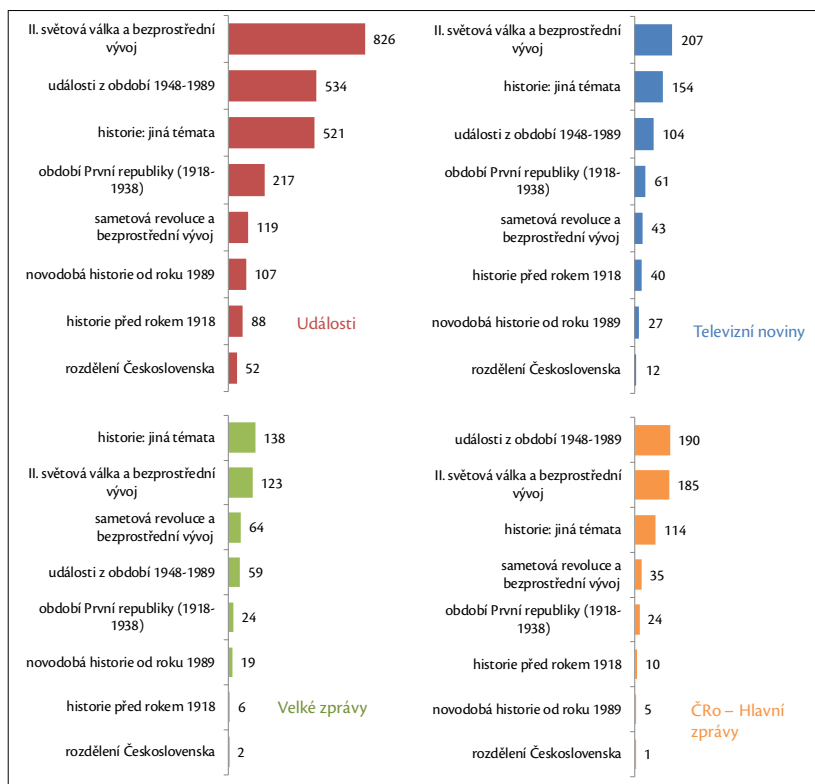
Naopak nejmenší zastoupení historie nelze zobecnit na všechny relace a každý z pořadů dosáhl minima v rozdílných letech. Relativní zastoupení historických příspěvků Událostí však v žádném z nich nebylo ostatními relacemi překonáno.

Historickým tématům se z analyzovaných pořadů i v absolutní míře nejvíce věnovaly Události, které o nich odvysílaly celkově 2 463 minut svého vysílání. To představuje přibližně 41 hodin souvislého sledování či 1,7 dne, které by divákovi zabralo zhlédnout všechny historické příspěvky v daném období. Výrazně menších hodnot dosáhly komerční stanice, které ve srovnání s Událostmi dosáhly jen přibližně čtvrtiny její stopáže v případě Televizních novin (647 minut) či šestiny u Velkých Zpráv (437 minut). Zvláštní místo má zpravodajská relace Českého rozhlasu, která za posledních ukončených 5 let odvysílala více historických příspěvků než Velké zprávy a téměř dosáhla hodnoty Televizních novin, přestože její zpravodajská část trvá jen 10 minut a je tak násobně kratší než u těchto komerčních stanic.

Graf č. 5: Relativní rozdělení počtu příspěvků podle umístění v rámci konkrétního vysílacího dílu (roky 2014–2018, podíl na počtu historických příspěvků)

Vedle samotné četnosti a délky informování o minulosti patří k popisu mediálního obrazu dějin ve zpravodajství také umístění příspěvků, které se tomuto tématu věnují. Každá relace má napříč dny jiný počet příspěvků a nejsou srovnatelné ani mezi sebou, proto byl u každé z nich vypočítán průměrný počet reportáží v uvedeném období a následně bylo určeno, v které části pořadu byl konkrétní příspěvek uveřejněn. Jak je z grafu patrné, nedochází k odsunu zpráv o historii spíše na závěr relace, naopak se nacházejí napříč celým pořadem a nezdá se umísťují na předních místech pořadů. Tuto praktiku nejméně uplatňují Události, které historii naopak nejvíce připomínají právě v poslední čtvrtině pořadu.

Graf č. 6: Historická témata v hlavních zpravodajských pořadech: roky 2014–2018, počet minut

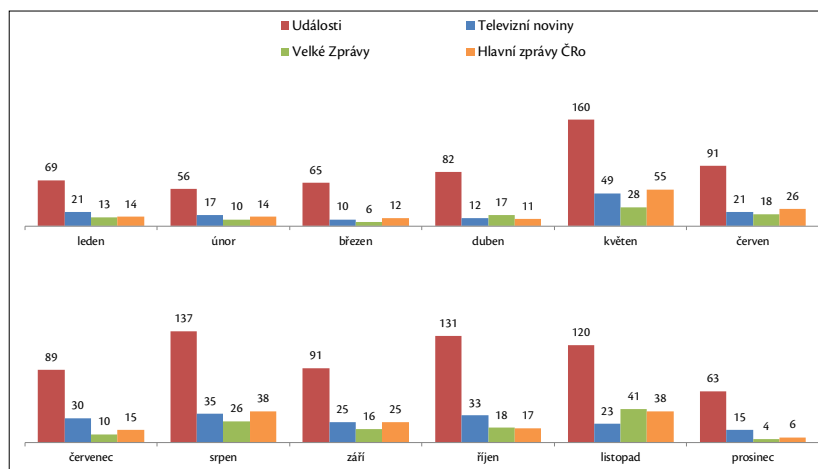
Tematická skladba příspěvků zaměřených na historii vykazuje dominantní zaměření všech stanic na události 20. století a celá předchozí historie tvoří jen malý zlomek

stopáže, přestože téma historie před rokem 1918 v sobě zahrnuje i významné epochy, ke kterým Česká televize připravila speciální program, například koprodukční minisérii Marie Terezie nebo seriál Náš Karel IV. uvedený k příležitosti výročí 670 let od jeho narození.

Analyzované relace vykazují rozdíly i v tématech, kterým se věnovaly, a poprvé vidíme odlišnost mezi Českou televizí a Českým rozhlasem. Zatímco Události se spolu s Televizními novinami nejvíce zaměřily na připomínky II. světové války, Hlavní zprávy ČRo upřednostnily dobu komunistické vlády u nás. Nutno však podotknout, že u Českého rozhlasu byla II. světová válka hned druhým nejdéle prezentovaným tématem s minimálním odstupem.

Zvláštností je převaha jiných historických témat ve Velkých zprávách. To indikuje, že tato relace se historickým výročím příliš nevěnuje a spíše pokrývá jednotlivé a krátké události z našich dějin oproti významným etapám. Liší se tím od ostatních relací, které ve větší či menší míře připravují speciální tematické bloky při výročích např. sovětské okupace, začátku či konce války, sametové revoluce nebo vypálení Lidic a Ležáků.

Celkově se dá říci, že jsou připomínány zejména události spojené s našimi dějinami a dobou nacistické a komunistické vlády u nás. Komunistická éra u nás přitom zahrnuje čtyři desítky let, přesto se ve zpravodajství napříč stanicemi výrazně objevuje jen jeho první polovina, tedy období od komunistického puče v roce 1948 do začátku sovětské okupace v srpnu 1968, případně její přímé souvislosti, jako například

Graf č. 7: Počet příspěvků o historii v hlavních zpravodajských pořadech v jednotlivých měsících (roky 2014–2018), počet příspěvků, N=1923

upálení Jana Palacha. Následujících 20 let je zobrazováno minimálně a dalším medializovaným milníkem je až sametová revoluce.

Zaměření na konkrétní události se ukazuje i při analýze četnosti vysílání historických příspěvků napříč sledovanými lety. Ukazuje se opět, že v každém měsíci nejvíce reportáží připomínajících dějinné milníky odvysílaly Události (dominují tedy absolutně i relativně, jak bylo ukázáno výše).

Hlavním měsícem, kdy jsou připomínány historické události opakovaně a bez ohledu na to, zda se jedná o (půl)kulaté výročí, je květen, kdy se opakovaně připomíná zejména výročí Pražského povstání a konce II. světové války. Nejvíce dochází ke zpravodajskému pokrytí oslav konce války v Plzni.

Výrazné je také připomínání 21. srpna 1968 a vpádu vojsk Varšavské smlouvy na naše území, čímž skončilo pražské jaro. Říjnové měsíce zkoumaného vzorku vyčnívaly ve sledovaných letech díky zpravodajskému pokrývání výročí vzniku Československa. V listopadu pak zpravodajské relace připomínají sametovou revoluci, zejména tedy výročí jejího začátku, její další průběh již tolik připomínán není, jak je patrné z poklesu počtu historických příspěvků v prosinci, kdy se relace zaměřují na jiná pravidelná témata (např. vánoční svátky, nákupy apod.).

Dalšími měsíci s velkým pokrytím dějinných událostí jsou červen a září. První jmenovaný je spojený s připomínkami vypálení Lidic a Ležáků jako následek úspěšného atentátu na říšského protektora Reinharda Heydricha (k tomu došlo již na konci května, média jej ale často připomínají právě až v souvislosti s výročím vypálení obou osad). Zářijové měsíce pak bývaly ve sledovaném období spojené zejména s upomínkami na Mnichovskou dohodu.

Naopak oběť Jana Palacha byla výrazněji medializována až v roce 2019, kdy bylo 50. výročí jeho činu, a měsíc leden tak ve sledovaném období tolik nevyniknul.

5. Shrnutí a vyhodnocení hypotéz

Analýza potvrdila hypotézu H₁, a sice že zastoupení historie ve sledovaných relacích se pohybuje v rozmezí jednotek procent. Celkově ze vzorku 153 713 zpráv splnilo požadavky pro analýzu 1 923 příspěvků. Absolutně nejvíce historických reportáží odvysílaly Události (60 % zkoumaných příspěvků) následované Televizními novinami (15 % příspěvků), Hlavními zprávami ČRo (14 % příspěvků), nejméně se historii věnovaly Velké zprávy (11 % příspěvků).

Vzhledem k tomu, že relace Hlavních zpráv ČRo má pouze 10 minut a je tedy násobně kratší než sledované televizní pořady, došlo k vyčíslení nejen počtu historických příspěvků, ale také jejich podílu na stopáži. V Událostech se jednalo o 3 %

a v Hlavních zprávách ČRo o 1,5 %, zatímco komerční stanice se zastoupením historických reportáží pohybovaly pod hranicí 1 %. Tím se potvrdila hypotéza H₂, že větší zastoupení měla historie ve veřejnoprávních médiích.

Rozbor témat historických příspěvků ukázal, že nejvíce se stanice věnovaly událostem minulého století, konkrétně II. světové válce a bezprostřednímu vývoji (Události a Televizní noviny), a událostem z období mezi lety 1948–1989. Pouze Velké zprávy vybočují z tohoto trendu a neinformovaly o žádné konkrétní epoše. Hned druhým nejdéle prezentovaným tématem však byla opět II. světová válka. Je tedy možné prohlásit za platnou i hypotézu H₃, tedy že se sledované relace nejvíce zabývaly významnými historickými epochami českého/československého vývoje.

To indikuje i analýza rozložení historických příspěvků do jednotlivých měsíců. Mezi nimi dominují květen, srpen, říjen a listopad a události konce II. světové války (téma II. světová válka a bezprostřední vývoj), sovětská okupace (téma události z období mezi lety 1948–1989), vznik Československa (téma období první republiky) a sametová revoluce (téma sametová revoluce). Tím se tedy potvrdila i hypotéza H₄, a sice že historické příspěvky jsou nejvíce vysílány v měsících, na které připadají výročí významných událostí českých/československých dějin.

6. Závěr

Provedená analýza zahrnuje pouze kvantitativní data a je tedy spíše prvním počinem v dané oblasti. Nabízí řadu základních zjištění, ale také mnoho otázek. Například jaké detailní události bývají ve zpravodajství nejvíce akcentovány, jaké historické osobnosti jsou v něm připomínány a také např. kdo se v reportážích k historii vyjadřuje (odborníci, politici, pamětníci, občané prostřednictvím anket, ...).

Co kvantitativní obsahová analýza nedokáže zachytit, jsou interpretace, ideologie či diskurzy, v nichž jsou historické události prezentovány příjemcům.

Média nemohou společnost vyučovat historii a suplovat tak činnost vzdělávacích institucí, přestože mezi jejich role ve společnosti patří také udržování kontinuity, vytváření konsensu a korelace uváděním událostí do souvislostí, vytvářením společné identity. *„Zpravodajství (...) je zároveň opakující se reprezentací toho, kdo a co je ve společnosti důležitý, co je z hlediska sociálního systému normativně správné a co je porušením společenských norem (...).“* (TRAMPOTA 2006: 10) Není však možné ani z provozních a organizačních důvodů zobrazit výročí všech historických událostí a nutně tak dochází k selekci.

Zde se nabízí otázka, proč jsou vybírány zejména události spojené s 20. stoletím, přičemž z pozorování nezachytitelného obsahovou analýzou vyplývá, že se jednalo

zejména o negativní události, kdy český/československý národ trpěl nějakou formou útlaču. Šlo o útlač původně přicházející zvenčí (od nacistického Německa) i o ten, který vzešel od československého lidu (doba od únorového převratu do sametové revoluce). Výjimku v rámci těchto nepříznivých období našich dějin tvoří sametová revoluce, která však je rámována jako oslava konce komunistické vlády u nás, čímž se opět vracíme k negativním událostem.

Další otázkou, možná související s tou předchozí, je, proč média shodně dominantně prezentují pouze první polovinu komunistické vlády v Československu a dějiny od smrti Jana Palacha do sametové revoluce v mediální agendě absentují. Nabízí se pro to řada vysvětlení, od předpokládané neatraktivnosti těchto událostí pro příjemce, a tudíž upřednostnění jiných příspěvků, až po to, že se jedná o dějiny relativně nedávné a pro mnoho stále aktivních osobností veřejného života není jejich role v nich uzavřená či jednoznačná.

V každém případě se jedná o otázky, jejichž zodpovězení si žádá zcela jiný přístup než ten, který umožňuje kvantitativní obsahová analýza, čímž se otevírá pole pro další výzkumy.

Seznam literatury

- BERGER**, Peter L. – **LUCKMANN**, Thomas. 1999. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii věděni*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- GALTUNG**, Johan – **RUGE**, Mari H. 1965. „The Structure of Foreign News.“ Pp. 64–91 in: *Journal of Foreign News*.
- KRIPPENDORFF**, Klaus. 2004. *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. Thousand Oaks: Sage.
- MCCOMBS**, Maxwell E. – **REYNOLDS**, A. 2002. „News Influence on Our Pictures of the World.“ Pp. 1–19 in *Media Effects. Advances in Theory and Research*. Ed. Bryant, W. J., Zillmann, D. Mahwah (NJ): Lawrence Erlbaum Associates.
- MCCOMBS**, Maxwell E. 2009. *Agenda setting: nastolování agendy: masová média a veřejné mínění*. Praha: Portál.
- REIFOVÁ**, Irena (ed.). 2004. *Slovník mediální komunikace*. Praha: Portál.
- TRAMPOTA**, Tomáš – **VOJTĚCHOVSKÁ**, Martina. 2010. *Metody výzkumu médií*. Praha: Portál.
- TRAMPOTA**, Tomáš. 2006. *Zpravodajství*. Praha: Portál.
- TRAMPOTA**, Tomáš. 2008. „Mediální agenda.“ Pp. 41–47 in: *Agenda-setting: teoretické přístupy*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Keywords / Klíčová slova

News; history; quantitative content analysis; Czech TV; Czech Radio; Nova; FTV Prima

Zpravodajství; historie; kvantitativní obsahová analýza; Česká televize; Český rozhlas; TV Nova; FTV Prima.

Harry Potter a kouzelný svět genderových stereotypů

Harry Potter and magical world of gender stereotypes

Kateřina Byrtusová Černožorská

Kateřina Byrtusová Černožorská je doktorandkou na Katedře mediálních a kulturních studií a žurnalistiky Univerzity Palackého, kde také absolvovala bakalářský obor Žurnalistika a navazující magisterský obor Kulturní studia. Zúčastnila se také semestrálního kurzu Modern History na britské University of Manchester. Ve své magisterské diplomové práci se zaměřovala na genderovou stereotypizaci; v odhalování stereotypů a ideologie pokračuje i ve své doktorské dizertační práci zaměřené na československé normalizační seriály.

Abstract/Abstrakt

Children and adolescents throughout the western world had been gradually losing interest in reading until Harry Potter literary series first saw the light of the world. Since then, young readers' interest in literature has increased greatly. J. K. Rowling presented a seemingly fair and neat world, where children could escape and experience many adventures. This beautiful world has, however, brought several issues. The most discussed sociological aspect of the literary series is its gender stereotypization. In this article, I will present the results of my semiotic analysis of the Harry Potter literary series, in which I focused primarily on gender stereotypes in the books.

Poslední desetiletí dvacátého století se u dětí a dospívajících neslo ve znamení ztráty zájmu o literaturu. Když však poprvé spatřily světlo světa knihy o kouzelnickém učni Harrym Potterovi, mládež z celého světa postupně opět objevila lásku ke čtení. J. K. Rowlingová prezentovala zdánlivě férový a příjemný svět, do nějž mohly děti utíkat od každodenních stresujících situací a v němž zažívaly mnohá dobrodružství. Tento svět však kromě útěchy přinesl i několik problémů, jejichž pozadí se snaží blíže poodhalit práce mnoha výzkumníků. Nejdiskutovanějším sociologickým aspektem této literární série je genderová stereotypizace. V tomto článku prezentuji závěry své diplomové práce, v níž jsem se zaměřovala na problematiku genderové stereotypizace v Harrym Potterovi z pohledu sémiotické analýzy.

1. Úvod

Škola čar a kouzel v Bradavicích otevřela své brány čtenářům na sklonku starého milénia a Harry Potter se téměř okamžitě stal nejčtenější současnou knihou pro děti a mládež. Mnoho odborníků se shoduje, že právě Harry Potter měl zásadní vliv na opětovný rozvoj dětského zájmu o literaturu na počátku 21. století, přičemž podotýkají, že díky své otevřenosti pomohla dětem literární série vnímat svět jako vskutku multikulturní místo. Mnoho odborníků oceňuje J. K. Rowlingovou za to, že vytvořila svět, v němž spolu žijí všechny rasy vedle sebe a budují mezi sebou silné a přátelské vztahy. Na druhé straně ovšem někteří odborníci upozorňují, že Rowlingová prezentuje společnost plnou předsudků a genderových stereotypů.

V tomto článku si kladu za cíl prezentovat závěry mé diplomové práce, v níž jsem se zaměřovala na odhalování genderových stereotypů v literární sérii o Harrym Potterovi, přičemž hlavní výzkumnou metodou byla sémiotická analýza.

Základními koncepty, s nimiž jsem ve své diplomové práci pracovala, jsou gender, genderové role a genderové stereotypy. Přestože mají mnoho společného, existují mezi těmito pojmy specifické rozdíly, jež bych nyní ráda vysvětlila.

O genderu, který v současnosti do češtiny většinou nepřekládáme,¹ hovoříme jako o sociologickém konceptu, který vyjadřuje sociální, kulturní a psychické rozdíly, jež se vyvíjí v průběhu života člověka. Je to koncept odlišný od pohlaví, které je univerzální biologickou kategorií, přisouzenou lidem na počátku života. (HRDLIČKOVÁ 2007: 7), (NIKLESOVÁ 2011: 7) Gender je tedy vnímán jako sociální, kdežto pohlaví jako biologický konstrukt. Genderové role pak vyjadřují souhrn očekávaných způsobů chování, které by lidé měli přijímat a následovat a které začínáme vstřebávat už v prvních letech života. (HRDLIČKOVÁ 2007: 7), (BRANNONOVÁ 2008: 168) K genderovým rolím se pak úzce váže pojem genderový stereotyp, který bychom mohli ve zkratce popsat jako zjednodušující a generalizující popis maskulinity a femininity, odvozený z genderových rolí, jenž vzniká, když lidé nazírají specifická chování či role jakožto typicky mužské či typicky ženské. (BRANNONOVÁ 2008: 168), (JANEBOVÁ 2006: 102)

2. Vliv genderových stereotypů v literatuře na děti

Podle odborníků není možné určit, jestli literatura ovlivňuje každého čtenáře stejným způsobem, protože každý může vnímat sdělení odlišně, (ŘEŘICHOVÁ 2015: 28) nicméně většina se shoduje na tom, že literatura pomáhá k rozvoji sebeobrazu a formování dětské identity, (TSAO 2008: 10) přičemž děti jsou negativně ovlivňovány

1 Doporučený překlad „sociální rod“ se příliš nevžil a odborná veřejnost se spíše přiklání k užívání mezinárodního termínu „gender“.

genderovými stereotypy v literatuře obsaženými, tyto pak mohou přispět k nerovnoměrnému vnímání obou genderů u dětí. (NORTONOVÁ 1999: 415–436) Muži jsou v dětské literatuře často popisováni jako dominantní a ženy naopak jako citlivé a zranitelné. (TSAO 2008: 108) Děti, které tato literatura ovlivňuje, pak mohou nesprávně nahlížet na vztah mužů a žen, a naopak děti, které čtou genderově nestereotypní literaturu, jsou později schopné redukovat genderovou stereotypizaci u sebe i okolí. Z tohoto důvodu jsem považovala za vhodné věnovat se studiu genderových stereotypů v Harrym Potterovi, který je i v současnosti stále nejčtenější dětskou knihou.

3. Genderové stereotypy a Harry Potter

Harry Potter patří k tématům, která je velmi těžké zpracovávat z důvodu jeho vysoké oblíbenosti, ještě těžší pak je zabývat se problematikou genderové stereotypizace, na niž v tomto případě nahlíží odborníci velice různorodě.

Podle Meredith Cherlandové a některých dalších odborníků podkopává kouzelný svět Rowlingové základy moderních feministických tendencí. Jak Cherlandová vysvětluje, děti na četbě knih o Harrym Potterovi neláká kouzelnický svět, ale fakt, že v příbězích mohou poznávat své vlastní (zidealizované) rodiny a zážitky, díky čemuž si mohou jednoduše představit život v tomto světě. Právě zdánlivá shoda s naším světem je však paradoxně největším problémem těchto knih, protože se v nich nachází jistá „hluchá místa“, která například zcela vynechávají homosexualitu nebo genderovou problematiku, což podle Cherlandové může vést ke zmatení čtenářů. (CHERLANDOVÁ 2008: 279) Většina odborníků zabývajících se genderovou problematikou v Harrym Potterovi se zaměřuje na srovnání postav hlavních hrdinů. Cherlandová považuje Hermionu Grangerovou za nejméně přesvědčivou postavu, díky níž jsou ženy prezentovány z pozice subjektu. Hermiona je podle ní emocionální, plačtivá a náladová, přičemž někdy se prezentuje jako „šprtka“, někdy zase jako „híhňající se“ dívka. Její názory jsou rovněž prezentovány jako směšné a hodné posměchu. (CHERLANDOVÁ 2008: 278) Laurie Kay Wardová doplňuje, že ačkoliv je Hermiona inteligentní, je pro ni stále nejdůležitější její vzhled. (WARDOVÁ 2013: 132)

V opozici vůči těmto názorům stojí například Mimi R. Gladsteinová, která je přesvědčená, že Rowlingová navázala na rozvíjející se feministické tendence své doby, a místo toho, aby vytvořila knihu s mužskými hlavními hrdiny, postavila do popředí také ženskou (Hermioninu) postavu, která zde nahrazuje v jiných knihách tolik oblíbenou postavu „třetího muže“. (GLADSTEINOVÁ 2009: 91)

O tom, že problematika genderové stereotypizace v Harrym Potterovi rozhodně není černobílá, jsou přesvědčeni Tison Pugh a David L. Wallace, kteří uvádí, že existují

faktory „pro i proti“. Pozitivní podle nich je, že jsou Bradavice školou smíšenou (a to jak etnicky, tak genderově), nicméně za negativní berou fakt, že ženy, ačkoliv v knihách hrají důležité role, nejsou nikdy zcela hlavními postavami a vždy jsou určitým způsobem podřízeny postavám mužským. (PUGH, WALLACE 2006: 206)

Podobných názorů lze dohledat celou řadu, je tedy nasnadě, že názory na tuto problematiku se různí. To může být zapříčiněno například tím, že se výzkumníci z velké části zaměřovali pouze na postavu Hermiony, případně jen na určité kapitoly či díly. Já jsem se ve své diplomové práci snažila o ucelený pohled, takže jsem analyzovala nadpoloviční většinu knih a zaměřila jsem se na analýzu všech zásadních postav. Má práce je specifická také z toho důvodu, že jsem z analýzy nevynechala ani mužské postavy. Přínos práce tedy vidím primárně v její komplexnosti.

4. Metodologie

Pro svou diplomovou práci jsem zvolila kvalitativní přístup, přesněji sémiotickou analýzu podle Daniela Chandlera. Zaměřovala jsem se na specifické způsoby kódování, které mi pomohly odhalit sdělení skrytá v knihách. Přesněji jsem se zaměřila na identifikaci textu a postavy, na modalitu (způsob, jakým se text vyrovnává s realitou), paradigmatickou a syntagmatickou analýzu, intertextualitu, sociální sémiotiku a kódování samotné.

5. Vzorek

Z důvodu menšího rozsahu mé diplomové práce jsem neanalyzovala všechny knihy, ale pouze jejich nadpoloviční většinu (přesněji první, třetí, pátý a sedmý díl, jmenovitě: *Harry Potter a kámen mudrců*, *Harry Potter a vězeň z Azkabanu*, *Harry Potter a Fénixův řád* a *Harry Potter a relikvie smrti*, přihlíženo nicméně bylo i k ostatním, primárně neanalyzovaným knihám). Kniha *Harry Potter a prokleté dítě* byla ze vzorku vyřazena, protože byla publikována až o desetiletí později jako samostatný kus.

Z postav pak byly analyzovány ty, které se objevily ve většině knih (v minimálně pěti z nich), přičemž výjimku jsem udělala v případě Dolores Umbridgeové, jejíž charakter byl v knihách velmi výrazný a vhodně doplnil analýzu Nymfadora Tonksové (ze stejného důvodu). Vybrané postavy reprezentovaly jednu specifickou kategorii, přičemž každá kategorie byla zastupována dvěma postavami, aby bylo možné výsledky porovnat mezi sebou. Analytická část byla rozdělena na dvě hlavní části (mužská a ženská), ty pak byly dále rozděleny vždy na tři kategorie.

6. Analytická část

6.1. Ženy v Harrym Potterovi

Ženy ve vedoucí pozici

V této části práce jsem se zaměřila na postavy Minervy McGonnagallové a Hermiony Grangerové, které jsou bezpochyby nejdůležitějšími ženami v knihách a které určitým způsobem vystupují jako protipóly Albuse Brumbála a Harryho Pottera. Obě ženy mají několik shodných charakteristik.

Hermiona Grangerová

Hermiona je bezpochyby nejdůležitější ženskou postavou knižní série vůbec. Zároveň je však také – aspoň z hlediska genderové stereotypizace – postavou nekontroverznější. Objevuje se ve všech knihách a patří do skupiny nejužších přátel hlavního hrdiny Harryho Pottera. Je mu velmi nápomocná, protože je inteligentní a disponuje širokým kompendiem nastudovaných vědomostí.

Hermiona se musí potýkat s mnoha problémy, protože pochází z mudlovské (tedy nekouzelnické) rodiny a jejím původem mnoho čistokrevných kouzelníků pohrdá. Hermiona také není příliš atraktivní a je považována za „šprtku“. Kromě toho je však cílevědomá a je považována za „nejchytřejší čarodějkou svého věku“.

Na otázku, zda je Hermionina postava genderově stereotypní či nikoliv, lze odpovědět jen velmi těžko a rozhodně ne jednoznačně. Hermiona je na jedné straně ta, která ráda dává svým dvěma kamarádům Harrymu a Ronovi rozkazy, na druhé straně je však tato její snaha o dominanci většinou odměněna pouze výsměchem z jejich strany. Nezřídka také Hermiona poslušně naslouchá rozkazům Harryho, ať už se jí zdají jakkoliv nepromyšlené. Přesto, že se ji tedy Rowlingová snažila prezentovat jako částečně dominantní bytost, se však Hermiona většinu času projevuje silně submisivně až závisle. V případě, že jsou Hermioniny emoce zasaženy negativně, uchyluje se dívka často k pláči, což je u jejích mužských přátel víceméně nemožné nebo velice vzácné. Hermiona emocionálně nezvládá kritiku svých vlastností ani vzhledu. Je se sebou nespokojená, a to i přesto, že dosahuje nejlepších studijních výsledků ve svém ročníku. Záleží jí totiž primárně na tom, aby byla také krásná a aby o její osobu měli zájem muži.

Uvedené charakteristiky tak Hermionu staví do pozice sice silné ženy, avšak ne tak silné, aby se vyrovnala svým mužským protějškům, kteří vždy budou silnější, dominantnější a emocionálně stabilnější, Hermionu tedy lze označit jako převážně genderově stereotypní osobnost.

Minerva McGonnagallová

Minerva McGonnagallová, častěji oslovovaná jako profesorka McGonnagallová, je bradavická vyučující a zástupkyně ředitele, vede také nebelvírskou kolej, v níž Harry a jeho přátelé bydlí. Mezi ostatními profesory má stabilní pozici a lidé kolem ní ji berou velice vážně. I přesto je však další silně stereotypní ženskou postavou. Profesorka McGonnagallová není vdaná, což může odkazovat ke specifické pozici viktoriánských učitelek, které se kvůli výkonu svého povolání nesměly vdávat. Její (i Hermionin) přístup „viktoriánské ženy“ je znatelný i v jiných oblastech, prezentuje se například nepřírozenou přísností a inklinací k charitativní činnosti.

Profesorka McGonnagallová je sice odvážná a loajální, její osobnost však postrádá autenticitu, protože nikdy nejedná na základě svých rozhodnutí, ale na základě rozkazů Albuse Brumbála. Jeho připomínky akceptuje vždy, a to i v případech, kdy, stejně jako Hermiona, cítí, že nejsou zcela promyšlené. Je sebejistá, ale jen do té doby, dokud jí Brumbál nevysvětlí, že se mýlila. Na rozdíl od vztahu Harryho a Hermiony, kde se častokrát ukáže, že se Harry mýlil, dochází u Brumbála a McGonnagallové k tomu, že se téměř pokaždé potvrdí, že měl pravdu Brumbál, což může poukazovat na nedostatečné schopnosti McGonnagallové. Když je profesorka požádána, aby udělala něco „sama“, bez Brumbálova dozoru, jedná se téměř výhradně o podřadné aktivity, související většinou s péčí o zdraví či bezpečnost studentů, tedy opět o aktivity spojené stereotypně se ženami. Když chce McGonnagallová děti potěšit či naopak vyděsit, často jim říká (podobně jako stereotypní matka), že se o všem dozví profesor Brumbál, čímž dává najevo, že teprve její mužský protějšek studenty dostatečně ocení či naopak potrestá.

Minerva McGonnagallová vždy jedná až po vybidnutí a teprve v posledním díle se situace krátkodobě mění v souvislosti s tím, že je již Brumbál mrtev. Ani tehdy však nemá její vůdcovství dlouhého trvání, neboť se velení ujímá Harry Potter. Minerva McGonnagallová, ačkoliv lze říci, že stojí na pevných základech, je bohužel další z mnoha stereotypních žen, které se v knihách objevují.

Žena jako manželka a matka

Molly Weasleyová

V Harrym Potterovi se objevuje mnoho žen, ovšem málo matek. Výjimku tvoří Molly Weasleyová, které se jakožto „matce“ dostalo v knihách nejvíce prostoru. Molly je milující matkou na plný úvazek. Ve vlastní domácnosti je velice sebevědomá a přísná, nicméně situace se rychle mění, když dojde na „vnější záležitosti“. Když její rodina řeší závažnější problémy, je to obvykle Mollyin manžel Artur, který rozhodne, co se bude dít, což v podstatě kopíruje vztahový vzorec Harry–Hermiona či

McGonnagallová–Brumbál. Všem ženám je v knihách povoleno dělat rozhodnutí týkající se méně závažných věcí, složitější problematiku však vždy řeší muži.

Běžnou každodenní aktivitou, kterou se paní Weasleyová zaměstnává, je vaření a úklid domácnosti, veřejně činná není v žádném ohledu. Aktivní mimo domácnost se stává pouze ve chvíli, kdy jsou v ohrožení její děti. Její charakteristiky z ní tak dělají jednu z nejstereotypnějších postav literární série.

Petunie Dursleyová

Ačkoliv patří k negativním postavám knihy, její charakteristiky téměř úplně kopírují vlastnosti Molly Weasleyové. I Petunie je ženou v domácnosti, která se s láskou stará o svého syna a manžela a na veřejnosti příliš nevyčnívá. Pokud se jedná o závažnější situace, je to vždy její manžel Vernon, kdo rozhoduje, co se bude dít. Pravděpodobně pro podtržení její negativity jí Rowlingová přidala také další stereotypně ženskou vlastnost, a to lásku k pomluvám všeho druhu. Stejně jako Molly Weasleyová (a všechny dosud zmíněné ženy), je i Petunie emotivnější než její mužský protějšek, celkově tak není pochyb, že i ona patří ke stereotypním postavám.

Ženy jako zaměstnankyně

Dolores Umbridgeová

Dolores Umbridgeová patří k nejnegativnějším postavám celé série, nicméně je také jednou z nejúspěšnějších žen ságy, přičemž je natolik specifická, že vytváří jistý most mezi stereotypním a nestereotypním pojetím žen v podání J. K. Rowlingové. Osobnost Umbridgeové se nevyznačuje žádným pozitivním aspektem a vždy se ze zásady vyskytuje „na straně zla“. Stejně jako McGonnagallová, i Umbridgeová se vždy ocitá (pracovně) v pozici pouhé zástupkyně, nicméně zde zaznamenáváme jistý posun, neboť Umbridgeová poměrně často a ráda jedná bez vědomí svých nadřízených a někdy i v přímém rozporu s jejich nařízeními. Toto je prvek, který se u žádných z dosud zmíněných žen neobjevuje, a zároveň prvek, který můžeme označit za silně nestereotypní. Na druhé straně – protože je Umbridgeová jednou z nejnepříjemnějších ženských postav – by pro čtenáře bylo patrně těžké obdivovat její nestereotypnost, čímž jsou její potenciálně (genderově) pozitivní charakteristiky silně utlumeny.

Nymfadora Tonks

Nymfadora Tonks je, stejně jako například Fleur Delacourová, osobností, která má problém uplatnit se v mužském světě. Obě zmíněné se o to velmi snaží, ale ani jedné se to nedaří. Zatímco Fleur se bezvysledně snaží uspět v soutěži o kouzelnický pohár, ale

její mužští spolužáci jsou vždy lepší, Tonksová se snaží být dobrá ve svém zaměstnání a zvládat při něm i péči o rodinu, ale nezvládá to a vždy je horší než její mužští kolegové.

Je velmi nešťastné, že téměř všechny kladné ženské postavy v knize jsou silně stereotypní a ukazují neschopnost žen být silnější či méně emocionální než muži či zvládnout skloubení kariéry a rodinného života.

6.2. Muži v Harry Potterovi

Na tomto místě je třeba podotknout, že je zřejmé, že psychice mužských postav se Rowlingová věnovala detailněji než psychice těch ženských, analýza níže uvedených postav tak přináší zajímavější, a ne tak černobílé závěry jako analýza postav ženských.

Muži ve vedoucí pozici

Harry Potter

Může nás zarazit už jen fakt, že hlavním hrdinou ságy je chlapec, nikoliv dívka, nicméně i pokud bychom se vyhnuli takto kategorickému odsouzení, zarážející by stále bylo, že je to vždy on, kdo má ve skupině poslední slovo, ačkoliv jeho kamarádka Hermiona je o poznání chytřejší a zkušenější. Harry je silná a odvážná mužská postava, která vždy chrání všechny ostatní ve svém okolí. A přestože jsou tyto charakteristiky velmi heroické, jsou také silně stereotypní. Kromě Hermiony má Harry tendenci dávat rozkazy i jiným ženským postavám, například Minervě McGonnagallové na konci ságy po smrti Brumbála, čímž je McGonnagallová prezentována jako neschopná samostatného vedení a závislá na mužské vedoucí osobnosti.

Přese všechny tyto charakteristiky je však Harry o poznání méně stereotypní postavou než postavy ženské, neboť mu Rowlingová přisoudila i několik stereotypně ženských charakteristik, a to silnou emocionalitu, sklon k pláči a hysterickému chování a starostlivost vůči svému okolí.

Albus Brumbál

Albus Brumbál je označován za jednoho z největších kouzelníků všech dob a velmi dobře si to uvědomuje. Nebo se tak přinejmenším chová. Je velice sebevědomý a rád dává na obdiv své schopnosti a svou inteligenci. Z jeho chování je také jasné, že se považuje za příliš kvalifikovaného na to, aby se zabýval problémy každodenního života, které deleguje na svou podřízenou, profesorku McGonnagallovou.

Zatímco Harryho je možné považovat za málo stereotypní osobnost, to samé nelze říci o Brumbálovi. Je to vůdčí osobnost se silnou vůlí, lidé jej respektují a následují a nikdy nezpochybňují jeho názory.

I Brumbálův vzhled by mohl být označen jako stereotypní, neboť představuje archetypálního „inteligentního patriarchu“, starého muže s dlouhým plnovousem a brýlemi, který se stará o všechny své svěřence.

Brumbál je jednou z nejstereotypnějších mužských postav ságy, podobné charakteristiky pak sdílí například Ron Weasley či Sirius Black.

Muži jako manželé a otcové

Artur Weasley

Artur Weasley je nejdůležitější otcovskou postavou ságy. Je to milující a starostlivý manžel a otec, který vždy klade svou rodinu na první místo, což jsou genderově nestereotypní charakteristiky, jeho postava nese ovšem také některé charakteristiky stereotypní. Vztah pana a paní Weasleyových může být dokonce považován za – pro mladé čtenáře – nebezpečný, neboť se z počátku jeví jako vyrovnaný, nicméně později je odhaleno, že všechna vážnější rozhodnutí vždy závisí na panu Weasleym, nikoliv na jeho manželce. Pan Weasley má v rodině vždy poslední slovo. Přestože jeho manželka má tendenci řídit pevnou rukou „interní záležitosti“ v rodině, pan Weasley je vždy ten, který řídí vnější směřování rodiny a je tak typickým stereotypním patriarchou.

Vernon Dursley

Vernon Dursley, další „otec a manžel“ ságy, kráčí v Arturových stopách. Když se s panem Dursleym čtenáři setkají poprvé, je už mužem se stabilním kariérním i rodinným zázemím. Je hlavou rodiny, které velí pevnou, avšak milující rukou. Své emoce dává najevo pouze zřídka, vždy v souvislosti s vlastním synem. Jeho vztah s manželkou není nijak výrazně popsán, je to však vždy on, kdo dělá zásadní rozhodnutí.

Pokud vezmeme v potaz, že Dursleyovi mají v knize symbolizovat „zkažený středostavovský svět podnikatelů a žen v domácnosti,“ je neuvěřitelné, jak moc jejich vztah kopíruje vzorec vztahu Weasleyových.

Muži jako zaměstnanci

Remus Lupin

Lupinova lykantropie z něj dělá vydědence stojícího na pokraji kouzelnické společnosti. Rowlingová často zmiňuje Lupinovu slabost a únavu plynoucí z jeho postižení. Když se Lupin ožení, začne automaticky upřednostňovat rodinu před kariérou. Toto, společně s jeho silným emocionálním založením, z něj dělá nejméně stereotypní

postavu v knize. Ani on se však nevyhne stereotypnímu zážitku, když – ve strachu ze zodpovědnosti – na čas uteče před svou těhotnou ženou.

Severus Snape

U Snapea je těžké určit, zda je pro něj důležitá kariéra či láska. Přestože je velice zarputilý co se týče jeho snahy získat vysněné místo, je také silně oddán své jediné lásce, kterou věrně miluje i přesto, že je už mnoho let po smrti. Snape je, podobně jako Lupin, jistým archetypem vydědence, protože pochází ze sociálně nestabilní rodiny a nikdy nedokáže navázat skutečné přátelství. Toto jsou však jediné nestereotypní charakteristiky spojené s jeho postavou. Snape je na druhé straně velice přísný muž, který od svých studentů a později zaměstnanců vyžaduje to nejlepší. Je také velmi uzavřený, a proto čtenář nikdy neví, co Snape cítí a jaké jsou důvody jeho chování.

7. Závěr

Literární série o Harrym Potterovi bezpochyby představuje krásný svět, z něhož vymizelo mnoho stereotypů současnosti, genderová stereotypizace je však přítomna ve všech knihách a téměř u všech hlavních postav. Genderové stereotypy jsou mimořádně viditelné u ženských postav, zejména pak u postav ve vedoucí pozici (Hermiona Grangerová a Minerva McGonnagallová). Jejich nedostatek sebevědomí a nezávislosti vytváří alarmující protiklad k mužům ve vedoucích rolích, kteří svému okolí vládou pevnou rukou. Rowlingová se však věnovala mužské psychice více než té ženské, mužské postavy tak jsou propracovanější a díky tomu i méně stereotypní než ty ženské. Přesto jsou však i tyto postavy stále stereotypní. Rowlingová si patrně největší hluché místo svých děl sama uvědomila, proto následně sepsala několik kratších příběhů, v nichž například vysvětluje, že Minerva McGonnagallová byla v minulosti vdaná, a dokonce byla i uznávanou sportovkyní, či že byl Albus Brumbál homosexuál, tyto příběhy se však až se značným časovým odstupem objevily na serveru Pottermore.com a nedají se tak považovat za rovnocennou součást knih. Genderová stereotypizace se objevuje i v některých jiných dílech dětské literatury a my bychom se měli snažit o to, aby naše děti k těmto knihám přistupovaly s hlubší znalostí tohoto ožehavého tématu.

Literatura

BAGGETT, David – **KLEIN**, Shawn – **GLADSTEINOVÁ**, Mimi R. 2009. *Feminismus a rovnoprávnost: Hermiona a ostatní ženy v Bradavicích*. (Feminism and equality: Hermione and other women

- in Hogwarts) *Harry Potter & filozofie: kdyby Aristoteles byl ředitelem školy v Bradavicích*. 1. vydání. Praha: XYZ. S. 89–102. ISBN 978-80-7388-211-2.
- BRANNONOVÁ**, Linda. 2008. *Gender: psychological perspectives*. 5th ed. Boston, Mass.: Pearson Allyn and Bacon. ISBN 0205521142.
- CHERLANDOVÁ**, Meredith. 2008. „Harry's Girls: Harry Potter and the Discourse of Gender.“ In: *Journal of Adolescent & Adult Literacy*, roč. 4, č. 52, s. 273–282.
- HRDLIČKOVÁ**, Alena. 2007. *Úvod do gender studies*. (The introduction to gender studies) České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií. 165 s. ISBN 978-80-86708-41-6.
- JANEBOVÁ**, Radka. 2006. *Sociální problémy z aspektu gender*. (Social issues from the gender perspective) Hradec Králové: Gaudeamus. 106 s. Texty k sociální práci. ISBN 80-7041-512-6.
- PUGH**, Tison – **WALLACE**, David L. „Heteronormative Heroism and Queering the School Story.“ Pp. 260–281 in: *Children's Literature Association Quarterly*, roč. 7, č. 31.
- ŘEŘIHOVÁ**, Vlasta. 2015. „Values in literature and the value of reading.“ In: **SLADOVÁ**, Jana et al. *Literature for children and youth in the process of personal and social education in the basic school*. First English edition. Olomouc: Palacký University, Olomouc, 2015. 139 s. ISBN 978-80-244-4443-7.
- ABATE**, Michelle Ann – **KIDD**, Kenneth – **NORTONOVÁ**, Jody. 1999. „Transchildren and the Discipline of Children's Literature.“ Pp. 415–436 in: *Over the Rainbow: Queer Children's and Young Adult Literature*. Michigan: Michigan University Press. ISBN 978-0-472-07146-3.
- TSAO**, Ya-Lun. 2008. „Gender Issues in Young Children's Literature.“ Pp. 108–114 in: *Reading improvement*, roč. 3, č. 45.
- WARDOVÁ**, Laurie Kay. 2013. *What gender characteristics, norms and roles may be represented in the three popular young adult novel book series Harry Potter, Twilight and Hunger Games?* Oklahoma. Dissertation thesis. University of Oklahoma.

Zdroje

- ROWLINGOVÁ**, J. K. 2004. *Harry Potter a Fénixův řád*. (Harry Potter and the Order of the Phoenix) 1. vyd. Praha: Albatros. 795 s. Klub mladých čtenářů. ISBN 80-00-01294-4.
- ROWLINGOVÁ**, J. K. 2000. *Harry Potter a Kámen mudrců*. (Harry Potter and the Philosophers' Stone) 1. vyd. Praha: Albatros. 284 s. ISBN 80-00-00788-6.
- ROWLINGOVÁ**, J. K. 2001. *Harry Potter a Ohnivý pohár*. (Harry Potter and the Goblet of Fire) 1. vyd. Praha: Albatros. 570 s. ISBN 80-00-00994-3.
- ROWLINGOVÁ**, J. K. 2005. *Harry Potter a princ dvojí krve*. (Harry Potter and the Half Blood Prince) 1. vyd. Praha: Albatros. 532 s. Klub mladých čtenářů. ISBN 80-00-01819-5.
- ROWLINGOVÁ**, J. K. 2002. *Harry Potter a Tajemná komnata*. (Harry Potter and the Chamber of Secrets) 2. vyd. Praha: Albatros. 286 s. ISBN 80-00-01041-0.
- ROWLINGOVÁ**, J. K. 2001. *Harry Potter a vězeň z Azkabanu*. (Harry Potter and the Prisoner of Azkaban) 1. vyd. Praha: Albatros. 383 s. Klub mladých čtenářů. ISBN 80-00-00951-X.
- Pottermore.com

Keywords/Klíčová slova

Harry Potter; gender; stereotype, semiotic analysis; children's literature

Harry Potter; gender; stereotyp; sémiotická analýza; literatura pro děti

Padouch nebo hrdina? Edvard Beneš v krizových chvílích roku 1938 pohledem Českého slova a Venkova

Villain or hero? Edvard Beneš in the crisis moments of 1938 from the perspective of newspaper *České slovo a Venkov*

Lukáš Horák

Katedra mediálních a kulturních studií a žurnalistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého Olomouc
Lukashorak2@gmail.com

Absolvent bakalářského stupně žurnalistiky a historie a magisterských mediálních studií. Toho času student doktorského programu Katedry mediálních a kulturních studií a žurnalistiky Palackého univerzity v Olomouci. Jeho tématy jsou druhý československý prezident Edvard Beneš a jeho politika, krizová období československých dějin (2. a 3. republika), KSČ a její politický a propagandistický vývoj, a především propaganda a její nejrůznější podoby. Mimo studium pracuje jako PR specialista pro Muzeum umění v Olomouci.

Abstract/Abstrakt

The person of Edvard Beneš, the first Czechoslovak foreign minister and second president, arouses the emotions and interest of researchers even seventy years after his death. But how was he seen by the media at the time of his direct political battle with German Chancellor – Adolf Hitler?

Did president's party affiliation have a role in this? Mainly those are the questions this paper is aimed to answer and zoom in an advanced depiction of President Edvard Beneš in the national party journals *Czech Word* and *Countryside* in the crisis period of autumn 1938. The newspaper *Czech word* has „buzzed“ about Edvard Beneš since 1923. In the paper we focus on key events of the year 1938 - partial mobilization in May, Runciman's visit to Czechoslovakia, the September riots and the mobilization of the army, via Munich, the President's abdication and departure abroad after the selection of Emil Hácha's new head of the state. We will find out if Stříbrný's phrase to „un-Beneš“ was anchored in traditional types of journals.

Osoba Edvarda Beneše, prvního československého ministra zahraničí a druhého prezidenta, vzbuzuje i sedmdesát let po jeho smrti emoce a zájem badatelů. Jak se na něj ale dívala média v době jeho přímého politického souboje s německým kancléřem Adolfem Hitlerem? A jakou roli v tom hrála prezidentova stranická příslušnost? Právě na tyto otázky se pokusí odpovědět příspěvek, který přiblíží zobrazování prezidenta Edvarda Beneše v celostátních stranických periodikách České slovo a Venkov v krizovém období podzimu 1938. České slovo je „hláskou troubou“ Československé národně socialistické strany, jejímž členem, na popud T. G. Masaryka, byl Edvard Beneš již od roku 1923. Naopak Venkov je klíčovým deníkem nejsilnější prvorepublikové strany – Agrární, tedy strany, z jejíhož středu vzešli všichni političtí premiéři mezi léty 1919 a 1938, a to včetně toho posledního, zarytého Benešova odpůrce Milana Hodži. V příspěvku se zaměříme na klíčové události roku 1938 – květnovou částečnou mobilizaci, Runcimanovu návštěvu čsr, zářijové nepokoje a mobilizaci armády, přes Mnichov, prezidentovu abdikaci a odjezd do zahraničí až po volbu Emila Háchy novou hlavou státu. Zjistíme tak, jestli se Stříbrného „odbenešit“ podařilo ukotvit i v tradičních médiích nebulvárního typu.

1. Úvod

Postava druhého československého prezidenta, prvního ministra zahraničí a budovatele samostatného státu Edvarda Beneše budí i 135 let od jeho narození emoce a zájem široké i odborné veřejnosti. Prezident budovatel stál u všech klíčových okamžiků Československa první poloviny 20. století (1918, 1938, 1948). Neunikal ani pozornosti médií a právě jeho mediální obraz v krizovém roce 1938 bude prostřednictvím agrárního deníku Venkov a národněsocialistického Českého slova tématem následujících stran. Jak proměnily události tzv. Mnichova pohled na Edvarda Beneše? Jak se do prezentace jeho osoby promítla druhá republika a jeho útěk do exilu? A jakou roli v tom všem hrála prezidentova politická příslušnost k Československé straně národně socialistické? Podíváme se ale i na recepci prezidenta Beneše v listu svých největších prvorepublikových odpůrců – Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu (Agrární strany).

2. Metodologie

S objasněním našich otázek nám pomůže historicko-srovnávací analýza dle profesora Miroslava Hrocha. Nejprve si vytvoříme jednotlivé kategorie či tematické celky, do kterých rozřadíme všechny texty z Českého slova a Venkova zmiňující osobu Edvarda Beneše v určeném časovém období. To jsme vymezili druhou polovinou května 1938 a rozmezím mezi příjezdem lorda Runcimana do Československa a volbou Emila Háchy novým prezidentem. Následně budeme porovnávat jejich propozice v samostatných denících mezi sebou. Současně danou problematiku kontextualizujeme

díky odborné literatuře, zabývající se tématem krize roku 1938 nebo životopisným popisem činů a politických kroků Edvarda Beneše.

3. Edvard Beneš

Druhý československý prezident se narodil 28. května 1884 v malé obci Kožlany na Rakovnicku, a to jako desáté dítě manželů Benešových (dospělosti se jich dožilo osm). Otec byl obchodníkem, který vlastnil statek, závoznictví a cihelnu, matka se starala o domácnost. To umožnilo Eduardovi, jak znělo Benešovo původní křestní jméno, studovat podobně jako jeho starším bratrům Václavovi, Ladislavovi a Vojtěchovi. Mladý Beneš se roku 1896 vydal do Prahy, kde nastoupil na gymnázium v Hálkově ulici. Tam vydržel i přes různé peripetie, například provozoval tehdy zakázaný fotbal coby juniorský hráč Slávie, až do maturity. Tu složil 9. července 1904 se známkami převážně chvalitebnými a dobrými. Ve stejné době se poprvé setkal s univerzitním profesorem Tomášem Garriguem Masarykem a začala jejich celoživotní spolupráce. Beneš zároveň nastoupil na pražskou Karlo-Ferdinandovu univerzitu a začal studovat filologii. Brzy ale odešel studovat na pařížskou Sorbonnu. Doktorem filozofie byl nakonec promován v Praze. V roce 1908 získal také titul doktora práv na univerzitě v Dijonu, ale tento titul Karlova univerzita odmítla uznat. Spolupráce s Masarykem se neustále prohlubovala a vyvrcholila za I. světové války, kdy postarší profesor zapojil svého žáka do odbojové činnosti a politický vliv Beneše i jeho nepostradatelnost neustále rostla, zvláště pak po Masarykově emigraci. Beneš se stal klíčovou spojkou v Mafii. V roce 1915 se z bezpečnostních důvodů rozhodl také emigrovat na padělaný pas se jménem Miroslava Šichy. Od příjezdu do Francie začal organizovat zahraniční odboj společně s Masarykem a Štefáníkem. Postupně si budoval své postavení ve Francii, navázal klíčové kontakty. Jeho snažení a mravenčí práce pak vyvrcholila v roce 1918, kdy byl v prozatímní vládě vedené Masarykem jmenován ministrem zahraničí, a tím zůstal až do roku 1935.

Pro Benešovu politickou kariéru je pak klíčový rok 1919, kdy společně s Karlem Kramářem zastupoval Československo na mírové konferenci ve Versailles. Svého staršího a politicky zkušenějšího kolegu zastínil a získal především pro slovenskou část země nové velkorysé hranice. Při návratu do vlasti byl oslavován jako hrdina.

Benešovou doménou se stala zahraniční politika. Na mezinárodním poli se cítil nejlépe. Byl zakládajícím členem Společnosti národů. Obrannou politiku země postavil na spojenectví s Francií a vybudoval s Rumunskem a Jugoslávií tzv. Malou dohodu. Jako ministr ale nemohl přehlížet ani domácí dění. Už v roce 1921 se stal předsedou přechodné vlády. Ve stejné době se na popud prezidenta Masaryka snížila věková

hranice pro volbu prezidenta. Beneše považoval za svého nástupce. Právě prezident Masaryk tlačil svého žáka ke vstupu do nějaké politické strany, která by jej zaštitila. Beneš se nakonec rozhodl v roce 1923 pro Československou stranu národně socialistickou. Přechal i vnitrostranický souboj s Jiřím Stříbrným, který měl pro Beneše mediální dohru po Mnichovu a pro Stříbrného životní dohru po skončení II. světové války.

Postavení Edvarda Beneše jako tvůrce zahraniční politiky Československa bylo neotřesitelné. I přes kritiku Agrárníků, převážně Milana Hodži, byl v každé vládě ministrem zahraničí. Dalším zlomovým rokem Benešovy kariéry byl rok 1935, kdy už těžce nemocný Tomáš Garrigue Masaryk odstoupil z postu prezidenta. Za svého nástupce si vybral Beneše, přesto musel ministr zahraničí vést složitá politická jednání, aby si v parlamentu zajistil dostatečnou podporu. Protivníkem mu byl akademik, profesor Němec. Beneš se i s podporou komunistů stal 18. prosince 1935 druhým československým prezidentem, a to s největším počtem hlasů v dosavadní historii.

Následující tři roky věnoval nový prezident modernizaci armády a obranného systému země. Zároveň se snažil uklidnit domácí situaci, kdy stále více vyplouvala na povrch otázka menšin. O rozvrat země usilovala především Henleinova SdP napojená na Hitlerovu NSDAP. Mezinárodní situace a nástup politiky appeasementu situaci Československa také zkomplikovala. Vše vyvrcholilo na podzim 1938, kdy došlo k podpisu Mnichovské dohody, ta fakticky zabrala pohraniční oblasti Československa a znemožnila nezávislou obrannou i hospodářskou politiku. Beneš 6. října 1938 abdikoval a 22. října odjel do Velké Británie. Do vrcholné politiky se navrátil s 15. březnem 1939 a obsazením zbytku Československa. Brzy se stal lídrem zahraničního odboje a ikonou svobodné země. 16. května 1945 se slavnostně, jako vítěz II. světové války, vrátil do Prahy jako obdivovaný prezident. Prezidentovo zdraví se ale rapidně zhoršovalo, navíc politická situace v zemi byla odlišná od první republiky, novou silnou stranou byla KSČ v čele s Klementem Gottwaldem. Těžce nemocného Edvarda Beneše čekał další zápas o Československo, tentokrát ale prohrál. Po červnové abdikaci zemřel v Sezimově Ústí 3. září 1948. Jeho pohřeb byl na dlouhou dobu posledním protestem svobodných lidí proti komunistické totalitě.

4. Venkov: Ústřední tiskový orgán Agrární strany

Nejsilnější stranou prvorepublikového Československa byla Republikánská strana zemědělského a malorolnického lidu, známá také jako Agrární strana. Jejím duchovním otcem a mnohaletým lídrem byl velkostatkář, trojnásobný ministr vnitra a předseda tří vlád Antonín Švehla. Vzestup agrárního politického hnutí přišel s přelomem století a se zlepšením hmotného stavu selského. Švehlovo pojetí agrární politiky

se značilo programovým zastupováním zemědělců a ochranou zájmů venkova. Ve skutečnosti tato pravicová strana zastupovala především statkáře a bohaté sedláky. Agrární strana ústy Milana Hodži kritizovala zahraniční politiku ministra Beneše a především její směřování na Francii. Politický souboj mezi Benešem a Agrárníky vyvrcholil v prosinci 1935, kdy Agrárníci nominovali Němce jako Benešova protikandidáta. Kritika Beneše se projevovala také na stránkách stranického deníku a jakési hlásné trouby Agrárníků – Venkova. Periodikum vydávané tiskovým podnikem Novina vycházelo v průměrném nákladu 96 000 výtisků a největší dosah mělo, jak napovídá název, na venkově, kde byla i volební bašta celé strany. V roce 1938 stál v čele Venkova Rudolf Halík, později nechvalně známý kolaborantský novinář.

5. České slovo – ústřední tiskový orgán ČSNS

Československá strana národně socialistická patřila, podobně jako strana Agrární, k státotvorným prvorepublikovým politickým celkům. Na rozdíl od Agrárníků se ale řadila do levého středu. Cítila na velká města, hlavně Prahu. Sama o sobě hlásala, že zastupuje nižší střední třídu a nižší vrstvu obyvatelstva. ČSNS měla velmi blízko k Hradu a byla přirozenou oporou hradní politiky už za Tomáše Garrigua Masaryka. Edvard Beneš byl po roce 1926 jejím místopředsedou a například stál za jejím politickým programem z roku 1931. Podpora hradní demokratické politiky i osoba prezidenta přivedly do strany také Benešovy blízké spolupracovníky, jako například novináře Huberta Ripkuči pozdějšího Benešova tajemníka Prokopa Drtinu. ČSNS náležel jeden z mála výdělečných vydavatelských domů – Melantrich, právě pod jeho hlavičkou vycházelo také Česko slovo, politický deník s průměrným denním nákladem 90 000 výtisků. Mezi redaktory patřili například Jiří Pichl, Otakar Skýpala, Ivan Herben. Populárnějším titulem Melantrichu bylo Večerní české slovo, jehož obsah byl více odlehčený a ne tolik zaměřený na politiku. České slovo se vyznačovalo, obdobně jako stranická politika ČSNS, podporou hradní politiky a Edvarda Beneše.

6. Jaro 1938

Československo se dostalo zkraje roku 1938 do překerní mezinárodní i vnitrostátní situace. Místo přípravy oslav dvacátého výročí vzniku republiky se vše soustředilo na západního souseda, který pod vlivem dosavadních úspěchů, jako bylo ovládnutí demilitarizované zóny v Porýní, neustále sílil. Země už od nástupu Edvarda Beneše na Hrad modernizovala armádu a po vzoru francouzské Maginetovy linie začala budovat v pohraničních oblastech, tzv. Sudetech, opevnění. Mladou demokracii

ale netížily jen mezinárodní problémy, ale také silná domácí německá menšina. Ta, posílena volebním úspěchem nacistické SdP, se navíc snažila československý stát rozložit i zevnitř a připojit Němci obývané pohraničí k Říši. Srážky mezi českým a německým obyvatelstvem, nejrůznější potyčky i ozbrojené incidenty se začaly stupňovat už od podzimu 1937. Obrana Československa získala silnou trhlinu 12. března 1938, kdy v 5:30 ráno začala německá armáda obsazovat Rakousko. Ministerský předseda Hodža už o den dříve rozhodl, že Československo do dané situace zasahovat nebude. Přesto od té chvíle začala být odkrytá jižní hranice státu a obranyschopnost země se rapidně snížila. Anšlus výrazně posílil i Henleinovu SdP, počet členů se oproti lednovým 542 000 po anšlusu v dubnu téměř zdvojnásobil na 1 047 178 členů. Snaha o autonomii německých oblastí pak vyvrcholila na konci dubna zveřejněním Karlovarských požadavků, které mimo jiné žádaly nedotknutelnost německého sídelního prostoru či plné přiznání k německému národu a jeho světonázoru. Za těchto podmínek vstupovalo Československo do posledních měsíců své existence.

7. Květen 1938

Po anšlusu Rakouska se pozornost Hitlerova Německa vší silou soustředila na Československo. Situace byla nejvyhrocenější v období obecních voleb, které měly proběhnout v termínech 22. května, 29. května a 12. června. Začaly se množit zprávy o velkém přesunu německých vojsk v Bavorsku a Sasku. Československé zpravodajské služby informovaly také o přesunech letectva, tankových jednotek a pěší motorizované divize. Tyto zprávy potvrdily i francouzské a britské zpravodajské služby. Československo tak 20. května přistoupilo k částečné mobilizaci, lépe řečeno k povolání mimořádných ročníků záloh do zbraně.

Na tuto situaci reagoval i československý tisk, který o situaci, krocích vlády i prezidenta Beneše pravidelně informoval. Osobnost Edvarda Beneše jako vrchního velitele vojsk se na stránkách Českého slova objevila v době vrcholící krize devětadvacetkrát, ve Venkově pak třiatdvacetkrát.

Zdánlivá vyrovnanost článků ovšem neodpovídá prostoru, jaký jednotlivé tituly prezidentovi daly. Venkov většinou, a to v sedmnácti případech, o prezidentových krocích informoval jen v rubrice *Ze dne*, tedy v krátkých textech stručně popisujících setkání prezidenta s diplomaty atd. Větší váhu a prostor získávala vláda a předseda Milan Hodža, jakožto zástupce Agrární strany. Naopak České slovo zařadilo prezidenta do těchto krátkých zpráv pouze šestkrát.

7.1. Tábor

Klíčový prostor v obou periodikách dostal prezidentův projev v Táboře z 21. května 1938. Den po povolání 170 000 mužů do zbraně a klidném průběhu obecních voleb využil prezident táboorskou návštěvu k obhajobě vládních kroků. Na místě spatřem s husitským hnutím a českou historií připomněl jejich boje v ohrožené vlasti a zároveň politické kroky husitského krále Jiřího z Poděbrad, který věděl, kdy je čas na kompromisy a kdy na boj až do konce. „Musíme se i v dnešních těžkých dobách od něho učit...“, zrekapituloval Beneš svůj projev ve svých pamětech.

Obě zkoumaná periodika věnovala táboorskému projevu své titulní stránky, na kterých společně s prezidentem apelovaly k jednotě a rozvážnosti. Přepis projevu otisklo České slovo 22. května 1938 na titulní straně, a to v plném znění, redakce zde zasahovala jen graficky, kdy některá nosná témata vymezila mezititulky či větším písmem: „*Prožíváme okamžiky pro náš stát velmi důležité, nejdůležitější od skončení války*“, „*nebát se vůbec*“, „*nové válce je možno se vyhnouti*“, „*je možno se dívat na další vývoj poměrů v Evropě s jistou nadějí*“, takto byla dokreslena první část Benešova projevu, ve které se vyjadřoval k aktuální hrozbě války.

Druhou část prezident zaměřil na domácí problematiku, což opět dokresluje mezititulky – „*chce národnostní problémy tohoto státu řešiti rozvážně, tolerantně a spravedlivě*“, „*celostátní zájmy při tom obětovati nemůžeme*“, „*volám po klidu a umírněnosti*“, „*naprosto nic nemůže rozrušit stálou spolupráci dnešních koaličních stran ve vládě*.“

V poslední, třetí části se prezident rozhovořil o nutnosti bránit nejen Československo jako takové, ale hlavně jeho demokratický ráz, který byl kritizován. Přitom apeloval na všechny politické strany a její představitele, aby toto brali na zřetel. Beneš a s ním i České slovo spojovali československou demokracii s dalším trváním této země, což opět podtrhla mezititulková frekvence – „*Mám víru v naši demokracii*“, „*věřím v úspěch dnešního režimu*“, „*Budeme tábořsky pevní, silní, nebojácní, odhodláni a ideově jasni*.“ Poslední mezititulek se pak stal názvem celého článku. Tato věta byla Českým slovem vybrána k odkazu právě na slavnou éru českého národa za dob husitských revolucí, kdy byla německá vojska pravidelně porážena, což mělo dávat národu naději a příklad v historickém odkazu.

České slovo dalo na příkladu táboorské návštěvy jasně najevo, že stojí za prezidentem republiky a plně jej podporuje. Jeho řeč nebyla upravována a dostala celou titulní stranu, což se ve Venkově nestalo. Zajímavý je i obrazový doprovod, který se vůbec netýká táboorské cesty, ale ukazuje cvičení sokolů před sletem, který se v červnu stal jednou z největších prvorepublikových a prodemokratických manifestací, tedy přímá i nepřímá podpora Edvarda Beneše a jeho politiky.

Venkov k táboorské návštěvě přistupuje odlišně. Nejen že není tématem na celou titulní stranu, dělí se o ni s dalšími dvěma články, ale očividně není ani tématem číslo

jedna, tím je povolání záloh na mimořádné cvičení. Zde na rozdíl od Českého slova připouští nutný zásah těchto sil v kritických částech republiky, ale také upozorňuje, že nejde o žádnou mobilizaci, ale pouhé opatření ministra národní obrany. Pod touto zprávou je pak umístěn report o prezidentově řeči v Táboře, který přechází z titulní strany až na stranu následující.

Na rozdíl od Českého slova Venkov nepřichází s přepisem projevu, ale nabízí čtenářům jen jeho podstatné úryvky, což uvádí již v první větě – „*President republiky dr. Edvard Beneš promluvil včera v Táboře a řekl v podstatě toto:...*“ Venkov naznačuje svůj přístup k celé problematice už v titulku, podobně jako České slovo, ale neapeľuje jen na tábořskou pevnost a sílu jako deník ČSNS, ale také na rozvahu – „*Tábor je nám příkladem i výstrahou*“ a výstrahou se zabývá i ve svém textu.

Frekvence mezititulků je ve Venkově nižší než u Českého slova, ale ze tří otištěných Venkovem jsou dva totožné s Českým slovem, a to „*Prožíváme okamžiky pro náš stát velmi důležité, nejvážnější od skončení války*“ a „*nové válce je možno se vyhnouti[,] a že, jak doufám se ji vyhneme*“. Oba deníky si vybraly stejné pasáže, které zdůrazňují vážnost doby, v níž se čtenář nachází, ale zároveň mu druhým mezititulkem dávají naději. Třetí zvýrazněná část textu je rozsáhlejší a kromě role prezidenta upozorňuje i na roli vlády – „*To co zde vláda podniká, leží v linii naší demokratické politiky a je vyjádřeno duchem naší ústavy. Činíme to tak proto, že vývoj evropských poměrů tomu odpovídá. Oznámil jsem tento vývoj už ve své liberecké řeči, od té chvíle jsme na těchto otázkách s panem ministerským předsedou a se zástupci politických stran usilovně spolupracovali a pracujeme na nich zejména v poslední době dále.*“

V tomto úryvku vidíme explicitně zmíněnou vládu a ministerského předsedu, tedy vrcholného zástupce Agrární strany – tím chce Venkov svým čtenářům (straníkům) naznačit, jak důležitou roli hraje v této krizi jejich vlastní strana a zástupci. Venkov i ve zdánlivě všénárodním projevu prezidenta republiky zvýraznil stranický potenciál doby, čímž na rozdíl od Českého slova hraje na jasnou politickou strunu. I titulní stranu Venkova z 22. května 1938 doprovází fotografie zachycující odlišné téma, než je v člancích. Najdeme zde obraz amerických stíhacích letounů v letu nad městem.

I přes mírný odklon Venkova a zdůraznění role vlády a premiéra Hodži jakožto agrárníka jdou oba deníky v linii národní jednoty a důvěry v prezidenta Beneše, bez jediné kritiky jeho počínání nebo jeho osoby jako takové.

7.2. Prezidentovy narozeniny

Do zkoumaného období patří také 28. květen, den prezidentových čtyřiapadesátých narozenin. I tohoto tématu si oba deníky všimaly. České slovo ale o poznání více, a to rovnou dvanáctkrát, proti dvěma textům ve Venkově.

Blahopřejné a oslavné články se v Českém slově začínají objevovat šest dnů od povolání jednoho záložního ročníku a uklidnění velmi vypjaté mezinárodní situace. Deník otiskl čtyři přímá blahopřání, a to od předsednictva ČSNS, novinářů, ministra školství a záložníků. Konkrétně gratulace československých novinářů vyzdvihuje Benešovy zásluhy v krizové květnové situaci: „... *Pane presidente! Syndikát čs. novinářů posílá Vám u příležitosti narozenin projev své hluboké úcty a oddanosti. Právě v těchto dobách měli jsme příležitost znovu si uvědomiti nesmírný význam toho, že v čele státu stojíte Vy, který svou prozíravostí při budování základu zahraniční politiky nového státu jste ukázal tolik předvídatosti a který nyní obezřetným vedením republiky zajišťuje šťastnou budoucnost celého státu a národa...*“

Ve stejném duchu vyzněly i ostatní texty, jež využily narozenin k poděkování za vyřešení květnové krize, která ovšem v žádném textu nebyla explicitně zmíněna, ale jen nastíněna spojeními jako např. „v těchto dobách“ apod. Podpora prezidenta a jeho politiky je znát i z ostatních „narozeninových“ článků, zbylých osm popisuje jednotlivé oslavy v různých oblastech státu. Čtyři články mají ryze regionální nádech, jsou umístěny na straně dvě, která je věnovaná místním regionům. Na druhé straně novin se můžeme dočíst, jak se slavilo v Prostějově, ve školách, co přeje panu prezidentovi město Litovel nebo že se v Lošticích spolu s premiérem Milanem Hodžou stal čestným občanem.

I z těchto článků je patrné postavení Edvarda Beneše jako jednoho z významných symbolů Československa v pro stát těžkém období: „... *Veškeré občanstvo šlo svorně za státní vlajkou s národními hudbami. Po vztyčení státní vlajky za zvuku hymny zapěly sdružené pěvecké sbory...*“ K textu s názvem *54 let prezidenta republiky* jsou zařazeny čtyři fotografie z Benešova života – „pan prezident ošetřuje ovocné stromy, stará se o králíkárnou, sleduje denní tisk a přijímá hold mládeže na pražském hradě 25. května.“ Silný obrazový doprovod byl ve sledované době zcela výjimečný.

Samotný text pak shrnuje dvacet pět let politického života prezidenta, označuje jej za přímého následníka prezidenta Osvoboditele. Kromě výčtu osobních a státních úspěchů je zde hlavně vyzvednuta loajalita a důvěra národa v prezidenta a jeho schopnosti – „... *Anglie nám gratuluje. Francie má pro nás jen slova obdivu. Ještě krátkou dobu potvrzují naše nesnáze politické. Vedení presidentem Benešem, půjdeme s ním a za ním. Překonáme svízele a zvítězíme, protože pravda vítězí[,] a my chceme jen pravdu. Jsme šťastnou generací, že můžeme žít v době, kdy národ osvobozoval T. G. Masaryk a osvobozený národ vede prezident dr. Edvard Beneš.*“

Podobně vyzněl i článek z následujícího dne *Celá republika se raduje*, který rekapituluje narozeninový den, tedy seznam gratulantů od předních československých politiků až po představitele světových velmocí. Tento výčet byl opět zakončen ve vlasteneckém duchu, kde je Beneš zase zobrazován jako jeden ze symbolů samostatného

Československa – „Občané uznávají tento den jako svátek, ačkoliv nebyly o tom vydány žádné pokyny. Velké manifestace se konaly ve všech městech a na mnohých místech vidělo občanstvo vojenské přehlídky. Armáda byla srdečně až bouřlivě zdravěna. Den narozenin prezidenta republiky se stal v těchto vzrušených dobách příležitostí k manifestaci pro republiku a její demokracii.“

Prezidentovy narozeniny se ale nestaly hlavním tématem všech periodik. Agrární Venkov naopak zmínil oslavu narozenin v samostatném článku pouze jednou, a to přímo v sobotu 28. května v den Benešových narozenin. V tomto textu apeluje na jednotu národa v dobách nejtěžších, ale nepřenechává rozhodující roli Benešovi, nýbrž klade důraz na kroky vlády vedené agráříkem Milanem Hodžou.

Blahopřání nepřicházelo ani od samotného Venkova ani od Agrární strany, ale ve jménu venkovského lidu, který je veden a zastupován touto stranou: „*Tento lid, jehož Ant. Švehla naučil znáti, co jest to autorita...*“ Přesto Venkov Benešovy narozeniny zcela neopomíjel, jak by se mohlo zdát z počtu jednotlivých článků na toto téma. Popis oslav v nejrůznějších koutech vlasti se od 24. května do 1. června objevoval v rubrice „Ze dne“.

Oslava narozenin se stala jednou s prvních velkých manifestací jednoty národa, který symbolizovala osoba prezidenta budovatele. Pod heslem „*Nedáme se!*“ se od květnové mobilizace projevovala loajalita k republice až do října 1938. Padesáté čtvrté narozeniny Beneše a X. všesokolský slet byly na počátku národní jednoty, což dokazují i České slovo a Venkov, dva tituly z opačných pólů politického spektra, přesto v dané chvíli shodně podporující Hrad.

8. Září 1938

Po květnových událostech se situace zejména mediálně utišila, noviny se začaly zajímat o rutinní záležitosti všedního léta. Tato klidná situace trvala celý červenec a až na konci srpna opět vypluly na povrch „staré“ sváry s československými Němci reprezentovanými Henleinem a také spory mezi Československem a Německem. Ty se v průběhu měsíce kumulovaly a vyvrcholily 23. září všeobecnou mobilizací československé branné moci a o týden později jednáním čtyř velmocí na Mnichovské konferenci.

Vyhrocená situace se projevila i na stránkách Venkova a Českého slova. Osoba Edvarda Beneše se v nich za září objevila celkem 65×. Podobně jako v květnu byl větší počet článků v Českém slově, a to o sedm. Národně socialistické periodikum se Benešovi věnovalo 36× a agrárnický Venkov jen 25×. Již tento číselný údaj nám dokazuje nastolený trend z května, a to větší pozornost tisku vlastní strany než „opozice“.

Na pomyslné časové ose se objevují v obou periodikách tři výraznější vrcholy,

a to ve Venkově 18. září, 23. září a 25. září. V Českém slově se jedná o dny 10. září, 25. a 28. září. Větší prostor získává prezident na konci měsíce, v našem kontextu se tedy jednalo o období nehlubší mezinárodní krize, jednání Chamberlaina s Hitlerem, pádu Hodžovy vlády a nástupu generála Syrového do premiérského křesla a jedním z hlavních témat tohoto období samozřejmě byla mobilizace.

Na úplném konci září pak dochází ke strmému pádu mediální pozornosti na Beneše. Venkov se o něm 29. a 30. září vůbec nezmiňuje. V Českém slovu se 30. září objevuje jen v jednom, hlavních témat nepřímo se týkajícím, článku.

8.1. Rozhlasové projevy

Na bouřlivé události, které provázely celé září, museli reagovat i nejvyšší ústavní činitelé. Beneš tedy musel kromě zdoluhavých politických jednání na domácí i mezinárodní scéně vystoupit i před národ, a to skrze rozhlas. V září 1938 vystoupil v rozhlasu dvakrát, a to 10. a 22. září. V obou případech byl projev nejen tiskem avizován, ale i následný den rozebírán.

První prezidentův projev je datován do první půlky měsíce po vyvrcholení návštěvy lorda Waltera Runcimana, britského arbitra pro československoněmecké spory. Oba deníky na něj upozornily 9. září. Venkov s informací o Benešově projevu přišel v článku *V sobotu promluví prezident republiky v rozhlasu*, obsahově zde šlo opět více o vládní jednání s prezidentem a usnesení vlády, které Beneš jen oznámí národu. I v této krátké zprávě hraje Beneš pro Venkov jen vedlejší roli. České slovo na vystoupení upozorňovalo krátkou zprávou na titulní straně z 10. září. Oznámení o programové změně Československého rozhlasu bylo zaklíněno do článku *Nejspravedlivější akt Československa vyhlášen*. V samotném textu se čtenář dozvěděl, v kolik bude projev přednášen (v půl šesté večer) a v jaké jazykové posloupnosti – česky, slovensky a nakonec německy.

O den později na řeč prezidenta republiky reagovaly oba tituly. České slovo dvěma články – na titulní straně *Prezidentovo poselství míru* a na straně druhé textem *Prezidentova řeč do celého světa*. Venkov pak článkem *Rovnoprávnost všech národností*. Edvard Beneš se ve svém projevu zabýval vyřešením vztahů se sudetskými Němci. K projevu přistoupil po předešlé domluvě s vládou a hlavním úkolem této řeči bylo zklidnit situaci a seznámit občany s tzv. čtvrtým plánem.

Tento projev v plném znění přinesl Venkov na titulní straně a straně dvě. Graficky zvýraznil dle jeho redaktorů významné pasáže, které text rozdělily do jednotlivých témat. Celkem se v textu objevilo osm mezititulků, které plynule zapadaly do obsahu, a šest zvýrazněných částí projevu.

Venkov kladl důraz na historický vývoj česko-německého problému, na dodržování klidu – *Volám však jednotlivé občany, volám všechen lid: Nikdy dosud nebyla odpovědnost*

jednoho každého z Vás, větší nežli teď. Důvodem otisknutí celého prezidentského projevu byla pak jeho slova chvály a plné podpory vládám předešlým i vládě současné, v jejíž čele stáli Agrárníci.

České slovo na titulní straně z 11. září 1938 také otisklo celý prezidentův projev a k němu ještě kratší text *Úsilí Londýna o záchranu míru*. Graficky byl Benešův projev postaven obdobně jako ve Venkově, tedy celistvost textu narušilo několik vybraných vět, které sloužily jako mezititulky a ohraničovaly jednotlivé pasáže. Článek také nekopíruje přesně danou řeč, ale začíná jakýmsi obsáhlejším podtitulkem, který cituje optimistický závěr samotného rozhlasového projevu. Mezititulky jsou zde kratší než ve Venkově a také údernější, nalezneme tu věty jako – „*velí nám demokratická tradice*“, „*obnovit plnou důvěru*“, „*všichni bez rozdílů stran a národností musíme se srazit dohromady*“ nebo „*chci plný návrat ke klidu a pořádku*“.

Každý ze sledovaných deníků si z prezidentových slov vybral něco jiného, i když ne zásadně odlišného. České slovo více apeluje na obecnou rovinu prezidentových slov, kdežto Venkov opět zdůraznil vládní a politické dopady. Za zkoumanou dobu je 11. září první případ, kdy Venkov a České slovo otiskly obsahově zcela stejný text, a dokonce na první straně.

Druhým a ještě významnějším vystoupením Edvarda Beneše v rozhlase byla promluva z 22. září, tedy v době nehlubší krize, v předvečer všeobecné mobilizace československých branných složek a hlavně po přijetí tzv. anglofrancouzského plánu, který řešil nastalou situaci změnou našich hranic. Tento projev již nebyl uklidňující jako ten z 10. září, ale naopak spíše vysvětlující a nastiňující blízkou budoucnost a plány vlády a především prezidenta. České slovo 23. září otisklo, jak bylo jeho zvykem, doslovný přepis prezidentovy řeči, kde zdůraznilo několikrát se opakující větu „*Mám svůj plán pro všechny případy*.“ V článku nejsou žádné pasáže zvýrazněny, celkově se jedná jen o pouhý přepis rozhlasového projevu, což je nezvyklé, v námi zkoumané době se to objevilo poprvé. Přesto si titulek na první straně propůjčil výše zmíněnou větu, která tučně otevírá celé číslo.

O to překvapivější je zjištění, že Venkov prezidentův projev nerefletoval vůbec. Benešovo ujištění dobrého konce této krizové situace přešel agrární tisk absolutním mlčením. Událostí číslo jedna se ve vydání z 23. září stala demise vlády vedené Milanem Hodžou. Situace z 23. září byla pro republiku velmi kritická, protože byl přijat anglo-francouzský plán, a tím by Československo ještě před podepsáním Mnichova prakticky přišlo o své pohraniční území. Tyto oblasti měly připadnout Německu. Agrární strana byla zásadně proti prezidentově zahraniční politice, a to již v době Benešova působení na ministerstvu zahraničí. Pokus o změnu koncepce zahraniční politiky agrárikům nevyšel ani poté, co Beneše v úřadě nahradil právě agrárník

Hodža. Tomu se změna nepodařila a byl vystřídán Benešovým blízkým spolupracovníkem Kamilem Kroftou. Zahraniční koncepce, kterou ve svém projevu navrhoval Beneš, tedy nebyla agrárníky vítána. Beneš sám ve svých memoárech vysvětloval, že touto řečí chtěl naznačit nutnost účasti Francie a Británie na případném válečném konfliktu mezi Československem a Německem. Tento jeho vlastní výklad svých slov nepřevzala žádná média (České slovo ani Venkov) ani v náznamech.

8.2. Beneš sjednotitel

České slovo prezentuje ve zkoumaném období prezidenta Beneše jako ikonu sjednocující národ, vůdce, který to se svou zemí myslí vždy nejlépe. Svědčí o tom i to, že největším tematickým okruhem týkajícím se prezidenta je „jednota národa“. V národně-socialistickém periodiku se v tomto kontextu objevuje v září 8×. Venkov v této souvislosti zmínil Beneše 5× a v rámci zářijového Venkova se jednota národa stala třetím největším okruhem „benešovských témat“.

Celým zářím se prolíná téma jednoty a solidarity napříč mediálním spektrem, což dokazují již názvy některých článků – *„Maďarské obyvatelstvo Podk. Rusi věrně za republikou, presidentem a Dr. Hodžou“*, *„Vzhlížíme k prezidentu dr. Benešovi“*, *„Celý národ je jednotný se svým prezidentem“* nebo *„Podkarpatská Rus stojí za republikou a vládou“*.

Venkov se obdobně jako v květnu snažil roli sjednotitele a ochránce země přiřadit spíše vládě a ministerskému předsedovi Hodžovi, přesto se zde významně projevovала i autorita prezidentského úřadu. Jeden z prvních apelů na jednotu národa napříč politickým spektrem napsal šéfredaktor Venkova Rudolf Halík – *Rozvahu a víru*. Tento text vyšel 9. září a reagoval na přijetí tzv. čtvrtého plánu na řešení sporů se sudetskými Němci. Halík zde zdůrazňuje shodu politických stran od národních socialistů přes sociální demokraty až po agrárníky na postupu vlády a velkých ústupcích pro zachování celistvosti republiky. Prezidenta Beneše zde používá jako zaštiťující prvek, což i písemně zdůrazňuje. V textu se objevují věty typu – *„Stalo se tak jednomyslně za účasti a souhlasu prezidenta republiky“* nebo *„Jest to usnesení vlády a prezidenta republiky...“*

Rudolf Halík byl známý svým nepřilíživým vztahem k Benešovi a jeho politice, což se projevuje i v daném článku, kde používá slovo prezident, ale ani jednou jméno Edvard Beneš. Halík plně podporuje vládní vizi řešení problému a zdůrazňuje jeho přijetí prezidentem republiky spíše jako vrcholným úřadem naší země než konkrétní osobou.

Dva články týkající se podpory občanů Podkarpatské Rusi reagovaly na návštěvu ministra zemědělství Josefa Zadiny, při níž projevovали zástupci podkarpatských

menšin náklonost Zadinovi, republice, vládě i prezidentovi. Ale i zde byl větší důraz kladen na premiéra Hodžu než na prezidenta Beneše. Venkov podporoval jednotu národa, přesto zde nevyzdvíhal a nezveličoval roli prezidenta.

Opačný přístup mělo České slovo, které se snažilo co možná nejvíce vyzvednout důležitost a rozvahu Beneše jako hlavy země. To potvrzuje článek z 10. září s výstižným názvem *Vzhlížíme k prezidentu dr. Benešovi*. Autor zde přirovnává Beneše k Masarykovi a snaží se ukázat, jak by měl být národ oběma vděčen za jejich práci pro stát – „...za příkladem prezidenta republiky, který přešel do srdcí všech občanů tohoto státu. Když jsme hledali meze vděku vůči prezidentu Osvoboditeli, zdálo se nám, že je všechno zlato příliš chudé, abychom jim došli pravého vyjádření. Dnes stojíme před svým druhým prezidentem neméně chudí. A přece víme, že náš prezident procházejí nyní svým nejtěžším pracovním obdobím, kdy mu nejde jen o to, jako před dvaceti lety: jen získat, ale o to, milionům Čechoslováků dnes i pro budoucnost nic neztratit, rozhodně nejméně myslí na naši vděčnost...“

Tímto a podobnými, nikoliv ojedinělými články projevovalo České slovo důvěru prezidentovi, který posvětil společně s vládou přijetí tzv. čtvrtého plánu, jímž se prakticky dávala německému obyvatelstvu autonomie v pohraničních částech země, a který splnil většinu požadavků SdP. Tento bolestivý krok byl společností přijat, protože jediným jeho účelem bylo zachování územní celistvosti Československa. Tato podpora byla prezidentu vyslovena v den jeho rozhlasového projevu.

Prvním vrcholem krize se stalo 12. září a Hitlerův norimberský antibenešovský projev. Henleinovci příští den začali rabovat a napadat celnice, četnické služebny, úřady i byty Čechů a Židů. Poprvé musela pražská vláda tvrdě zasáhnout. V okresech Cheb, Nejdek, Přísečnice, Loket, Kadaň, Český Krumlov, Falknov, Karlovy Vary, Horšův Týn a Tachov bylo dokonce vyhlášeno stanné právo. Nepokoje byly potlačeny, SdP zakázána a její vůdcové uprchli do Německa.

V takto vypjaté situaci České slovo opakovaně podporovalo kroky vlády a prezidenta Beneše. 18. září uklidňovalo národ textem *Je u nás klid – jsme silnější*, kde rekapitulovalo dění od Benešova rozhlasového projevu. Prezident byl označen za posla míru, kdežto Hitlerova řeč za válečná mračna. O den později vyšel obsahově velmi podobný článek *Celý národ jednotný se svým presidentem*, kde se opět vyzdvihuje klíčová role Beneše v záchraně státu.

Dalším zlomem bylo 21. září. V noci se k Benešovi dostavili vyslanci Newton a de Lacroix s žádostí, aby Praha přijala ultimátum o podstoupení pohraničí Německu, jinak že v případě vojenského napadení Německem nemohou francouzská a britská vláda Československu pomoci. Ráno bylo svoláno zasedání vlády. I nadále se Beneš pokoušel jednat s francouzskou a britskou opozicí i s sssr. V této situaci

bylo jasné, že se naše armáda může sama bránit německému útoku jen tři týdny, což nakonec vedlo k přijetí ultimáta.

S touto zprávou přišly 22. září všechny deníky na titulní straně. Venkov přispěl textem *Dramatická noc z úterka na středu* a České slovo obsáhlym článkem *Nedáme zahynouti nám ni budoucím*. Rozdíl v těchto textech zabývajících se tragickými zprávami pro naši zemi byla přítomnost osoby prezidenta. České slovo píše: „*Prezident republiky spolu s vládou nemohli jinak, než přijmout návrh obou velmocí za základ dalšího postupu. Nic jiného nezbývalo, protože jsme zde stáli sami.*“

V následných dnech se situace ještě více vyhrotila, spojenci doporučili mobilizovat a sami se připravovali na válku.

8.3. Mobilizace a pád vlády

Zpráva o přijetí anglofrancouzského plánu vyvolala v Praze a v dalších městech protesty. Hodžova vláda následně podala demisi, jelikož ona sama neměla mandát měnit československé hranice. Nová vláda byla domluvená napříč koaličním spektrem a prezident Beneš do funkce předsedy vlády jmenoval generálního inspektora armády Jana Syrového. Voják v čele vlády měl utišit veřejné mínění, ještě více jej utišily události nadcházejícího dne. Večer 23. září 1938 oznámili vyslanci Newton a de Lacroix ministru zahraničí Kamilu Kroftovi, že jejich vlády již nemohou Československu déle radit, aby nemobilizovalo.

Beneš se sešel se Syrovým, vybranými ministry a předáky koaličních stran. Po jednání byla ve 22:30 rozhlaselem vyhlášena mobilizace. Vojenské opatření bylo podle Beneše posledním prostředkem zabráňujícím vzniku války.

Na tyto dvě velké změny musela reagovat i československá média. Obzvláště mobilizace zaplnila novinové stránky, a to nejen děním v Československu, ale i zahraničními přípravami na válku. Po jmenování generála Syrového do funkce premiéra brzy následovala mobilizace. S touto tematikou byl nerozlučně spjat i Edvard Beneš jakožto vrchní velitel československé armády.

České slovo prezidenta v rámci mobilizace jmenovalo 7× a v rámci tématu nové vlády celkem 4×. Ve Venkově se zmínek o hlavě státu vyskytlo méně, u mobilizace se prezident objevil je 2× a při jmenování nové vlády 3×.

22. září dopoledne předal dosavadní předseda vlády dr. Milan Hodža demisi do rukou prezidenta Beneše, ten ji přijal a ještě ten den po odpoledním jednání byla ustanovena nová vláda pod vedením Jana Syrového, tak popsalo výměnu vlády České slovo. To své čtenáře nejprve obeznámilo se složením nového kabinetu a dále v textu popisovalo zrod této úřednické vlády, který řídil sám prezident – „*Prezident republiky zahájil již jednání, která povedou k utvoření nové vlády národní jednoty. Všichni vůdcové*

čs. lidu, politicky odpovědní, se soustředili kolem hlavy státu, aby bylo umožněno co nejrychlejší utvoření vlády nové.“

Venkov oznámil odchod Hodžovy vlády, ale nikoliv složení nové. Prezidentovu činnost popisuje úplným opisem Českého slova – „*Prezident republiky zahájil již jednání, která povedou k utvoření nové vlády národní jednoty. Všichni vůdcové čs. lidu, politicky odpovědní, se soustředili kolem hlavy státu, aby bylo umožněno co nejrychlejší utvoření vlády nové.*“ To vypovídá o převzetí této části ze společného zdroje pro obě média.

Kromě Benešovy důležitosti byla v obou denících zdůrazněna i přítomnost armádních činitelů v nové vládě. Večer následujícího dne ve 22:30 byla v rozhlase vyhlášena mobilizace. Tištěné deníky na ni reagovaly následující den, tedy pokud tisk stihl upravit čísla z 24. září. Českému slovu se to povedlo a hned na titulní straně přináší palcovými písmeny informace o mobilizaci. V této podobě otisklo České slovo klíčový rozkaz prezidenta republiky. Zpráva je stručná a jasná, plnou odpovědnost jako vrchnímu veliteli čs. ozbrojených sil přisoudil deník Benešovi. V deníku nejsou zmíněny několikahodinové porady s odpovědnými ministry, veliteli armády či zahraničními vyslanci. Národně socialistický list přistupoval k mobilizaci s úlevou a s nadějí, což potvrzuje zvolání – „*Necht' žije svobodné Československo!*“ Článek o čs. mobilizaci navíc doplnila zpráva *Francie slibuje plnou vojenskou pomoc.*

Naopak Venkov 24. září s žádnou zmínkou o mobilizaci nepřišel. Zprávou dne bylo rozloučení Hodžovy vlády při audienci u prezidenta republiky Edvarda Beneše a poděkování za důvěru a podporu tohoto kabinetu. Venkov otiskl také poděkování Beneše této třetí Hodžově vládě: „*Také ze své strany vám zdůrazňuji svoje díky upřímně a činím tak opravdu se značným dojetím.*“

Tento tematický rozchod si vysvětlují pozdní hodinou rozhlasového zveřejnění mobilizačního rozkazu, který už Venkov nestačil zařadit do struktury následného vydání. Do konce září spojilo toto periodikum téma mobilizace s vrchním velitelem ozbrojených sil už jen dvakrát, a to velmi okrajově. České slovo podstatně 6×, jeho články popisovaly rychlý a bezchybný průběh mobilizace a odhodlání spojenců pomoci ohrožené republice.

9. Pomnichovské vnímání Edvarda Beneše

Dne 29. září 1938 ve 12:45 začala v Mnichově mezinárodní konference, na které se měly dohodnout čtyři evropské velmoci – Německo, Francie, Itálie a Velká Británie – na osudu dvacetiletého Československa, a to bez přímé přítomnosti jeho zástupců. Hitlerův požadavek byl jasný, obsadit čs. pohraničí s německou většinou, a to v rychlém sledu nejlépe do sedmi dnů, aby Češi nemohli poničit zdejší struktury a odvézt majetek.

Samozřejmostí byl zákaz obnovení československého opevnění v nových hranicích. Západní spojenci vydali čs. hranice do německých rukou se zárukou rychlého jednání a žádných těžkostí ze strany Čechoslováků. 30. září ve čtvrt na sedm předal chargé d'affaires Andor Hencke ministru Kroftovi text mnichovské dohody. Prezident Beneš se o ní dozvěděl od Jaromíra Smutného hned ráno. Dopoledne přivezl vyslanec Mastný spolu s Ashtonem-Gwatkinem z Mnichova mapu nového Československa.

Téma Mnichova jako tragédie národa ovládlo československá média i společnost na celé další dva měsíce. V zemi došlo k významným politickým změnám, jednou z hlavních byla abdikace dosavadního prezidenta. Ta proběhla 5. října 1938, přesto se i nadále objevovaly v novinách články o Benešovi či jeho jednání. Do své rezignace na úřad hlavy státu se v Českém slově objevil 6× (z toho tři texty komentovaly jeho odstoupení), ve Venkově dokonce jen 4× (dva články se vztahovaly k aktu abdikace). Po ukončení veřejné služby jevílo o Beneše větší zájem České slovo, kde se o něm dovídáme v říjnu pravidelně a v listopadu už jen sporadicky.

Největší zájem byl zaznamenán v prvních devíti dnech října, tedy v době hlavního dopadu Mnichova a odchodu z funkce. Další říjnové texty o Benešovi se většinou zabývaly jeho emigrací. V listopadu byl zmiňován v souvislosti s blížící se volbou nové hlavy státu.

Venkov se o Beneše přestal zajímat hned po rezignaci. V počtu článků ovšem Venkov postupuje opačně než České slovo, v říjnu se o Beneše nezajímá a publikuje jen nutné informace, jako jsou abdikace a opuštění republiky. V listopadu, kdy dochází k hlavní politické změně – nutnosti vzniku jen dvou stran a vlastnímu popření demokratických a stranických základů První republiky – se Venkov zmiňuje o Benešovi vícekrát. Všechny články z období od 30. října do 18. listopadu mají za úkol ukázat chyby, za které může původní režim a jeho vůdce Beneš. Kritika byla hlavní částí pomnichovských „benešovských“ témat ve Venkově. Až konec měsíce listopadu přivádí oba deníky ke stejnému kroku, a to připomenutí Beneše u příležitosti volby Emila Háchy.

9.1. Abdikace

Již od 30. září se počítalo s Benešovým odstoupením. Otázkou zůstávalo, kdy k němu sám přistoupí. Stalo se tomu 5. října 1938, Beneš osobně ohlásil svou rezignaci v rozhlase slovy: „*Neopouštím. . . loď v bouři. Věřím. . . , že v této chvíli je tato má oběť politicky nutná.*“ Noviny žádné spekulace o abdikaci nepřinášely, první zmínka o odchodu Beneše z prezidentského úřadu přišla až 6. října, den po rozhlasovém rozloučení, tedy v případě Českého slova. Venkov reagoval dokonce až 7. října. Národněsocialistický deník k abdikaci přistupuje s velkou podporou pro Beneše, což dokazují i názvy článků z 6. října *Velký vlastenec odstoupil*, *Život a dílo muže velké doby*. Kromě těchto

dvou „povzbuzujících“ článků přidalo České slovo ještě informativní text *Generál Syrový oznamuje odstoupení prezidenta Beneše*.

Titulní stranu ovládl přepis rozhlasové řeči prezidenta, což je pro České slovo ve zkoumané době velmi typické, projevilo se to v květnu, září a také v říjnu. Benešova slova byla přetištěna bez jiných komentářů či jiných obsahových úprav. Jediné doplnění bylo stručné shrnutí předchozího rozhlasového dění – „... *Zborovský hrdina ve své řeči krátce nato do rozhlasu proneseně vytýčil další cesty a úkoly našeho národa a státu pro budoucí časy. Po jeho projevu následovala státní hymna, načež předseda vlády oznámil slovy vážnými a dojatými, že druhý prezident Československé republiky dr. Edvard Beneš se rozhodl odstoupit z presidentského úřadu...*“ Samotný projev byl otištěn jen s jedním grafickým zásahem, České slovo zvýraznilo větu „*Oběti, jež od nás byly tak důrazně žádány, jsou neúměrné a nejsou spravedlivé.*“ Tento zvýrazněný úryvek abdikací řeči poukazuje na to, že hlavním důvodem prezidentových kroků je stále jeho prohra v dlouhodobě budované zahraniční politice, ale zároveň poukazuje na to, že i přes oficiální přijetí diktátu s ním Beneš nesouhlasí a staví se proti němu. Přesto v textu (řeči) nenacházíme ani náznak pochyb o svém dosavadním jednání, dokonce se zde prezident otevřeně pouští do svých odpůrců – „*Hájil jsem v této době své povinnosti se vši oddaností zájem našeho státu a národa a naše dosavadní pozice v Evropě. Mýlí se však ti, kteří neviděli správně sta a sta našich snah o zachování míru...*“

České slovo všeobecně v pomnichovském období Beneše nekritizuje a přistupuje k němu stále jako k vůdci národa. Projev prezident ukončil pro něj velmi typicky v optimistickém duchu, protože věřil, že se skrze válku vše obrátí a Československo bude obnoveno v původních hranicích. Toto své přesvědčení samozřejmě nemohl veřejně vyslovit v rozhlasu a ani tisk jej nemohl zaznamenat, přesto jej naznačuje v metaforickém popisu své vlasti, kterým se loučil po dvaceti letech v pozici jednoho z lídrů Československa – „*Koruna stromu naší vlasti je osekána, ale kořeny národa tkví pevně v jeho zemi. Sestupme ke kořenům, soustředíme všechnu svou starou rodovou sílu do nich, jako jsme to ve svých dějinách učinili již několikrát. A koruna po čase vyraší novými ratolestmi.*“

Článek doprovází velká fotografie Edvarda Beneše jako odhodlaného muže a státníka v nesmlouvavém postoji. Popisek nám pak připomíná, že v nejvyšším úřadu byl od 18. prosince 1935 a svou práci zastával vždy jako velký vlastenec. Benešovým vlastenectvím a přínosem pro republiku se v témže čísle zabývá ještě jeden článek *Život a dílo muže velké doby* – stručný životopis druhého prezidenta, ve kterém se jmenovitě vyzdvihují příklady jeho práce pro národ, jako spolupráce s Masarykem a tvorba československé exilové politiky, vytvoření nového státu a jeho obhajoba ve Versailles či předsednictví ve Společnosti národů. České slovo zde označuje Beneše za vzorný příklad – „*Život Edvarda Beneše je životem hrdiny, jenž sám se dovedl vždy*

probíjet k vyšším cílům...“ Čtenářům zde připomínali také rekordně dlouhou dobu v úřadu ministra zahraničí, a to od počátku republiky až po Benešovo zvolení prezidentem. Text, spíše óda na Edvarda Beneše, je zakončen optimisticky i právě v době jeho abdikace: „Vzdává-li se dnes úřadu prezidenta republiky, nevzdává se práce pro národ a stát a nevzdává se také víry, že pravda i spravedlnost nakonec přece zvítězí.“

Třetím článkem o odstoupení prezidenta byl *Generál Syrový oznamuje odstoupení prezidenta republiky*, což je jen přepis rozhlasové řeči předsedy staronové vlády Jana Syrového, který, jak sám uvedl, plnil nejtěžší úkol svého života – musel oznámit národu abdikaci prezidenta Budovatele. Syrového projev byl první částí textu, tu druhou tvořil oficiální dopis prezidenta republiky předsedovi vlády, což bylo oznámení odchodu z funkce a přání nové vládě úspěch v další práci.

Právě tento dopis se stal jednou z hlavních částí jediného textu o Benešově abdikaci ve Venkově. Agrárnický deník přišel s první zprávou o odchodu dosavadní hlavy státu až 7. října, kdy vyšel na titulní straně článek *K odstoupení prezidenta republiky dra Beneše*. První polovina byla totožná s Českým slovem, ale té druhé se ujala známa tvář Venkova a ještě známější Benešův odpůrce Rudolf Halík, proto se v textu nedočteme o lítosti nad abdikací vlastence, ani nenajdeme seznam jeho práce pro stát. Halík vzpomíná na Antonína Švehlu a zdůrazňuje roli venkova a rolníků na budoucnosti republiky. Benešovo rozhodnutí vítá jako nevyhnutelné a nutné – „*Není doba, která by dovolila zkoumat příčiny a důvody... přijímati osudová rozhodnutí[,] jest záležitostí našich niter. Jsme všichni jen lidé, my dole, ti vyšší i nejvyšší.*“ V textu vyzdvihuje roli generála Syrového jako nového a lepšího vůdce národa, na rozdíl od Beneše. Tvrdí, že velikost doby a její viníky nám odhalí až historie, což byl opět útok na Beneše, který dvacet let dle agrárníků vedl republiku do slepé mezinárodní uličky.

České slovo navíc v čísle ze 7. října 1938 přineslo světové ohlasy na odchod Beneše z Hradu, tedy ohlasy z Francie a Anglie. Deník přinesl reakce známých titulů – *Petit Parisien*, *Le Jour*, *L'Époque* a *Daily Telegraph*. Všechny tyto listy komentovaly Benešovu demisi se zármutkem a jako velkou ztrátu pro československý lid a celou Evropu. Opět se zde jednalo o podporu prezidenta a jeho politiky, kterou České slovo často projevovalo. Souhrn zpráv z tisku se netýkal jen zahraničí, ale i domácích titulů. V Českém slově byly citovány *Lidové noviny*, *Prager Tagblatt*, *Bohemia*.

Venkov se v tomto období již začíná více vymezovat proti původní demokratické garnituře a jejímu hlavnímu představiteli. Vztah k Benešovi se od této chvíle začíná vyhrcovat.

9.2. Odlet z republiky

Edvard Beneš se po podání demise přestěhoval do svého sídla v Sezimově Ústí. Zde se léčil z nemoci a slabosti, která ho zachvátila v předešlých dnech tvrdé práce

a žádného spánku. Už předem bylo jasné, že ve vlasti nezůstane dlouho, aby uvolnil ruce nové politické garnituře a novému uspořádání země. V médiích se objevil první náznak o možném odjezdu bývalé hlavy státu do zahraničí již 8. října. České slovo přineslo informaci, že byla Benešovi Brownovou univerzitou nabídnuta pozice profesora. Zpráva byla přejata z anglických News Chronicle. Venkov na toto téma téměř celý říjen mlčel. Dalším textem týkajícím se emigrace exprezidenta bylo *Dr. Edvard Beneš odjede do Ameriky*, a to až z 19. října. Zpráva je krátká a jen informativní. Tyto dva články jsou jediným komentářem Českého slova k Benešovi mezi 7. a 22. říjnem. Venkov se o Beneše absolutně přestal zajímat.

Zlom přišel až 22. října, respektive 23., kdy vyšly články o jeho odjezdu. V sobotu 22. října bylo pro Beneše tajně připraveno letadlo ve Kbelích. Na letišti se s ním rozloučila hrstka věrných. Po mezipřistání v Nizozemsku doletěl večer s chotí a synovcem do Londýna, kde jej čekal Jan Masaryk. Odlet bývalé hlavy státu byl utajen, na letišti byli jen dva novináři. Mediálním zdrojem se pro deníky stala ČTK. Jako původce svých textů ji označují Venkov i České slovo. Přesto se oba články od sebe liší. Podrobněji se odjezdem zabývá České slovo, které samotnou informaci o odletu doplňuje o popis nutných kroků, které mu předcházely, jako svolení vojenských úřadů, vyrovnání vztahů s Karlovou univerzitou či svolení národní banky k zakoupení jízdenek. V textu je také popsáno, kdo se účastnil rozloučení před odletem a kdo vlastně Beneše doprovázel. Samotný odlet popisuje České slovo barvitě, až poeticky – „V 8 hodin 47 minut dává vrchní ředitel Huppner startérovi pokyn. Letoun se otáčí po směru, rozbíhá se po ojiňném trávníku, ještě na okamžik je vidět u prvního okna hlavu dra Beneše a jeho klobouk. Letoun se zvedá, za několik okamžiků splývají stříbrná křídla a pak i trup mohutného stroje s podzimní mlhou, jež letí nad obzorem.“ Text zdůrazňuje, že Beneš sám vládě navrhl svůj odchod z vlasti, aby jí ulehčil postavení v nově vznikajícím systému a Evropě.

Venkov tuto událost komentoval krátkým článkem na titulní straně, kde cituje ČTK – „Československá tisková kancelář dodala před několika dny listům zprávu, kterou také sděloval Reuter, že rektor chicagské university Robert Hutchins potvrdil, že Dr. Edvard Beneš přijal pozvání, aby se stal profesorem této university.“ 25. října přinesl Venkov skrze ČTK údajný rozhovor Beneše s redaktorem britského Sunday Chronicle. Beneš zde uvádí, že je velmi unaven, a proto nemíní komentovat předešlé dění v ČSR. Jeho vztah k vlasti byl vystihnout větou – „Své soukromé záležitosti jsem si upravil tak, že mi bude snadné zůstat v cizině tak dlouho, jak to budu pokládati za nutné.“ Více se k odchodu Beneše ze země ve Venkově nedočteme. Naopak České slovo na článek z 25. října reagovalo článkem ze 7. listopadu *Vymyšlený interview s dr. Benešem*, kde vyvrací článek Sunday Chronicle a přímo jej označuje za vymyšlený. Beneš se totiž rozhodl nedělat v Anglii žádné rozhovory. Venkov na tuto zprávu již nereaguje a v téže době

rozpoutává na svých stránkách kritiku Benešovy politiky. Odjezd Beneše z Československa byl počtem článků i jejich pojetím daleko větší událostí pro České slovo.

9.3. Hodnocení Beneše a jeho politiky

Mnichovské události si vyžádaly analýzy důvodů, které k nim vedly a nutily národ hledat hlavní viníky celé tragédie. Edvard Beneš, který sedmáct let vedl zahraniční politiku jako ministr a tři roky stál v čele celé země, se ke kritice nabízel, přesto i v období po mnichovské tragédii se projevilo stranické uspořádání československé politické scény, takže kritika přicházela od prvorepublikových odpůrců jako Jiří Stříbrný, který v listopadu přišel s termínem „odbenešit“, či od Agrárníků, ale objevovala se i slova uznání a chvály, a to od prvorepublikových zastánců hradní politiky. Proti sobě se tak, podobně jako v roce 1935, postavili probenešovští národní socialisté a protibenešovští agráři. Toto rozdělení se projevilo i v daných stranických periodikách, kde jasně vidíme pozitivní přístup Českého slova k Benešovi na příkladech článků jako *Benešova oběť míru* nebo *Mýlili jsme se všichni*. Články, které se Beneše zastávaly, vycházely jen v říjnu, v listopadu nebylo téma exprezidenta ani pro České slovo aktuálním, a dokonce ani nereagovalo na texty z Venkova, které se dotýkaly samotného Českého slova.

Venkov postupoval obráceně. V říjnu zveřejňoval o Benešovi jen ty nejnnutnější informace typu demise a odlet z republiky, ale v listopadu rozpoutal na svých stránkách protibenešovskou kampaň, která tematicky převyšuje všechny ostatní okruhy týkající se Beneše v období října a listopadu 1938. Agrárnícká kampaň proti Benešovi začala s měsícem listopadem. Hned 1. 11. se na páté straně objevuje upoutávka na novou knihu Dr. Kramář – Dr. Beneš, ve které je popisován osud obou státníků. V článku se dočteme, jak obětavý Kramář kritizoval kult osobnosti a nepodložený optimismus Benešův, a hlavně jak on velký vlastenec na to doplatil, zemřel chudý a málem zapomenutý. V kontrastu s tímto popisem je citát Edvarda Beneše „*Musím se nyní starat o sebe...*“ Počáteční kritika tedy nebyla přímá, ale jen skrze „reklamu“ na titul, který se samotné kritice věnoval. Už o čtyři dny později se antibenešovská vlna rozjela naplno. Atak na Benešovu osobnost přicházel skrze útok na tiskoviny Melantrichu (také České slovo), které stále podporovaly starý režim. Ve dvou článcích *Ještě nestačí dosavadní poučení* a *Tisk strany národně socialistické* se setkáváme s přímým spojením Beneše a bývalého režimu jako jedné společenské roviny. Venkov užívá slovních spojení jako Benešův režim, Benešova strana, starý benešovský duch, které kritizují jakékoliv kladné pojednání o předešlých představitelích Československa. Periodika vycházející v Melantrichu byla označena za zpátečnická a ve své podstatě protirežimní ve smyslu podpory prvorepublikové stranickosti a demokracie. Útok

na konkurenční list vyvrcholil 6. listopadu, kdy se otevřeně klade vina listu A-Zet za podporu Beneše a kritika zde padá přímo na hlavu bývalého prezidenta „... všichni českoslovenští občané si pamatují bublinu z roku 1935 a jak to dopadlo. Tehdy republikáni byli proti kandidatuře dr. Beneše na prezidenta republiky, nakonec zůstali (s několika málo občanskými stranami, vyjma lidovců) osamoceni... Nestranná historie posoudí, jak tato ‚bublina‘ se projevila okleštěním hranic naší republiky.“ Do popředí se dostává zobrazování Beneše jako sobce, který vše dělal pro svůj kult osobnosti, podobně jako před ním Masaryk.

Od 10. listopadu se nová kritika snesla na list Národní osvobození a jmenovitě na Lva Sychravu, který se snažil obhájit kroky bývalé hlavy státu. Venkov opět připomínal, že za vše může starý režim vedený Benešem. V čísle z 10. listopadu jej přímo označil za původce národního neštěstí v článku *A přece je vinen*. O pět dní později se opět objevil text proti Sychravovi, tentokrát nazvaný *Trapné polemiky*. Zde se zdůrazňuje Benešův odchod ze země, čímž se oddělil od svého národa – „*Dr. Beneš jest dnes emigrantem. Emigranti nebudou zasahovat do života a politiky národního Československa [..] ani dr. Beneš.*“ V napadání bývalého prezidenta zašli v tomto článku ještě dál – „*Kdyby byl odešel dříve, mohlo býti hodně zachráněno.*“ Poslední článek zabývající se hodnocením Beneše vyšel 17. listopadu a napsal ho sám Rudolf Halík, ale ani zde se nejedná o přímou kritiku Benešovy politiky, nýbrž se opět snaží „urovnat“ myšlení národa a hlavně opět odpovídal na snahu konkurenčních novin očistit starý režim. Halík se snažil vymezit proti První republice – „*Musí být zastavena propaganda pro dr. Beneše a nesmí býti živena planá víra, že se dr. Beneš vrátí do vlasti, aby nastolil staré poměry... Benešův režim je za námi a nikdy již nesmí ožít.*“ Tuto silnou terminologii použil, také kvůli podpoře nově vznikající Strany národní jednoty, kterou vedl předseda Agrárníků Rudolf Beran. Většina listopadových kritik Beneše nebyla vyloženě přímá, Venkov napadal jeho obhájce, kterým vyvracel probenešovské argumenty údajně špatnými kroky a činy hlavy státu.

10. Závěr

V rámci zkoumaného období květen, září, říjen a listopad 1938 byla prezentace Edvarda Beneše vždy podřízena politické, stranické vyhraněnosti daného periodika. Což nemění ani 30. září 1938 a zánik doposud známé podoby Československa. Zobrazování Beneše se nemění ani po přijetí Mnichovského diktátu ani po jeho abdikaci.

V Českém slově se dokonce po dobu všech čtyř sledovaných měsíců udržuje stejný přístup k Benešovi, tedy jako hlavě státu, národa, a především velkému symbolu demokratického zřízení. Tento pohled nenarušily žádné historické zlomy, tedy ztráta území,

abdikace na úřad ani změna stranického systému. Pro České slovo zůstává Beneš stále symbolem a hlavou Československa bez jakékoliv změny v průběhu zkoumané doby.

Venkov zdůrazňuje politickou aktivitu agrárníků, a proto jsou hlavními aktéry zpráv právě reprezentanti Agrární strany, zatímco Edvard Beneš má druhořadou roli. Přístup k Benešovi se zde nemění ani 30. září 1938. Hlavní změnou je absence této osoby v novinách po podání abdikace na úřad, což se dá vysvětlit odchodem Beneše do ústraní a nezasahováním do veřejného života. Venkov se v říjnu i listopadu vyhýbá přímému napadání Beneše ve stylu Stříbrného tisku. Kritika je zde vedena zprostředkovaně skrze útoky na ostatní tituly, především národně socialistické včetně Českého slova, ale objevuje se až listopadu 1938.

V květnu 1938 se v obou denících objevuje prezident Beneš v roli ochránce celistvosti československého území v hranicích jasně vymezených Versailleskou mírovou smlouvou. K hlavním tématům přistupovaly České slovo i Venkov velmi podobně, přesto se lišily v přístupu a uznání role prezidenta Edvarda Beneše. Ani jeden deník nezpochybnil jeho autoritu, ale Venkov vždy k dění kolem prezidenta zdůrazňoval významnou, či dokonce vedoucí roli vlády vedené Agrární stranou. Beneš zde byl uváděn vždy jen jako jeden z několika. V Českém slově plnil roli hlavní vůdčí autority a například premiér Milan Hodža se zde moc neobjevuje. Osoba prezidenta Beneše byla v této době zobrazována pozitivně. Kritika nepřišla ani od antibenešovských novinářů, jako byl šéfredaktor Venkova Rudolf Halík.

Na květnový vývoj přímo navazovalo září 1938, které se také vyznačovalo mediální podporou Československa a jeho ústavních představitelů, ať to byla Hodžova vláda nebo kabinet generála Syrového, obdobně tomu tak bylo i s prezidentem. V září se ve sledovaných titulech nesetkáme s žádnou kritikou činů hlavy státu, dokonce ani s náznakem nějakých opozičních kroků proti němu. Venkov má přesto tendenci dávat prezidenta do druhořadé role, ve většině článků vystupuje premiér Hodža či jiný člen vlády a poté je přiřazen Beneš a jeho názory. Venkov k osobě hlavy státu přistupuje zdrženlivěji, ale i tak je Benešovi v době největší krize projevoována velká důvěra.

Říjen a listopad 1938 přinesly vystřízlivění ze záříjové národní jednoty a odhodlanosti. Celospolečenské změny se promítly hlavně do říjnových čísel Českého slova a Venkova. První měsíc po mnichovské tragédii byl z pohledu „benešovských“ témat v režii národně socialistického Českého slova, které líčilo osud odstupujícího prezidenta, naopak pro Venkov přestal Beneš mediálně existovat hned po podání demise. Od 7. října do 23. října nebyl ve Venkově uveřejněn ani jeden text zmiňující Beneše.

Listopad odrážel nové politické a společenské pořádky v Československu. Z mediálního hlediska přebral téma Edvarda Beneše Venkov a plně v rámci nového režimu začal kritizovat Benešovu politiku od jeho nastoupení do úřadu prezidenta

republiky. Avšak i přes „nepřátelský“ postoj Venkova a jeho redaktorů Kahánka a Halíka k Edvardu Benešovi nebyla kritika Beneše přímá, ale realizovaná skrze reakce na pochvalné texty v jiných periodikách, převážně produkovaných národně socialistickým Melantrichem. Konec zkoumaného období ovládla nová volba hlavy státu, ve které byl Beneš už jen zmiňován jako někdo, kdo daný úřad zastával před touto změnou.

Literatura

- BEDNAŘÍK**, Petr – **JIRÁK**, Jan – **KÖPPLOVÁ**, Barbara. 2011. *Dějiny českých médií: od počátku do současnosti*. Vyd. 1. Praha: Grada. 439 s. Žurnalistika a komunikace. ISBN 978-802-4730-288.
- BENEŠ**, Edvard – **OLIVOVÁ**, Věra, ed. 1994. *Světová válka a naše revoluce: výběr z díla*. Praha: Společnost Edvarda Beneše. 117 s. Knižnice Společ. E. Beneše. Sv. 4.
- BROKLOVÁ**, Eva. 2017. *Antonín Švehla: tvůrce politického systému*. Praha: Academia. Paměť (Academia). 55 s. ISBN 978-80-200-2711-5.
- BUDINSKÝ**, Libor. 2008. *Deset prezidentů*. Vyd. 2., rozš. Praha: Knižní klub. 292 s. ISBN 978-802-4221-427.
- DEJMEK**, Jindřich. 2008. *Mnichov 1938: sedmdesát let poté: sborník textů*. Vyd. 1. Praha: CEP Centrum pro ekonomiku a politiku. 229 s. ISBN 978-808-6547-688.
- DOSTÁL**, Vladimír. 1998. *Agrární strana: její rozmach a zánik*. Vyd. 1. Brno: Atlantis. 358 s. ISBN 80-710-8133-7.
- CEBHART**, Jan – **KUKLÍK**, Jan. 2004. *Druhá republika, 1938–1939: svár demokracie a totality v politickém, společenském a kulturním životě*. Vyd. 1. Praha: Paseka. 315 s. ISBN 80-718-5626-6.
- HITCHCOCK**, Edward. 2006. *Edvard Beneš: Zasvětil jsem život míru*. Příbram: Vladimír Kořínek. 285 s. ISBN 80-903184-8-7.
- HORÁK**, Lukáš. 2013. *Zobrazování prezidenta Edvarda Beneše v denících České slovo a Venkov v krizovém období podzimu 1938*. Olomouc. Diplomová práce. Palackého univerzita v Olomouci. Vedoucí práce PhDr. Petr Orság, Ph.D.
- HROCH**, M. 1983. *Úvod do studia dějepisu*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- KLIMEK**, Antonín. 2002. *Velké dějiny zemí Koruny české: Svazek XIV. 1929–1938*. Praha: Paseka. 529 s. ISBN 80-718-5425-5.
- KONČELÍK**, Jakub – **VEČEŘA**, Pavel – **ORSÁG**, Petr. 2010. *Dějiny českých médií 20. století*. Vyd. 1. Praha: Portál. ISBN 978-807-3676-988.
- KUFNEROVÁ**, Zlata – **NOVOTNÝ**, Karel. 2010. *Člověk Edvard Beneš*. Praha: BVD. 199 s. ISBN 978-80-87090-33-6.
- KURAL**, Václav. 2008. „Hitlerova odložená válka za zničení čsr.“ In: **HAZDRA**, Zdeněk – **VLČEK**, Lukáš – **HAHN**, Hans-Henning. *Mnichov 1938 a česká společnost: sborník z mezinárodního symposia k 70. výročí Mnichovské dohody*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů. ISBN 80-872-1106-5.
- KVAČEK**, Robert – **HEYDUK**, Miloš. 2011. *Československý rok 1938. 2. rozšířené a aktualizované vyd.* Praha: POLART. 197 s. ISBN 80-872-8611-1. 122.
- KVAČEK**, Robert – **HEYDUK**, Miloš. 2011. *Poslední den: MnichovPraha, konec září 1938*. Vyd. 1. Praha: Pražská vydavatelská Společnost. 131 s. ISBN 978-807-4250-644.

- KVAČEK**, Robert. 2008. „Co předcházelo Mnichovské dohodě.“ In: **DEJMEK**, Jindřich. *Mnichov 1938: sedmdesát let poté: sborník textů*. Vyd. 1. Praha: CEP Centrum pro ekonomiku a politiku. Ekonomika, právo, politika, č. 72/2008. ISBN 978-808-6547-688.
- LUKEŠ**, Igor. 2018. *Československo mezi Stalinem a Hitlerem: Benešova cesta k Mnichovu*. V českém jazyce 2. vydání. Praha: Prostor, Obzor (Prostor). 160 s. ISBN 978-80-7260-398-5.
- MARÈS**, Antoine. 2016. *Edvard Beneš od slávy k propasti: drama mezi Hitlerem a Stalinem*. 2. vyd. Praha: Argo. Ecce homo. 46 s. ISBN 978-80-257-1895-7.
- ORT**, Alexandr. 1993. *Dr. Edvard Beneš: evropský politik*. Praha: Vysoká škola ekonomická v Praze. 227 s. ISBN 80-7079-243-4.
- PAVLÁT**, David. 2018. *Novinář a politik Hubert Ripka: člověk, který nemlčel*. Praha: Academia. Historie (Academia). 72 s. ISBN 978-80-200-2901-0.
- ROKOSKÝ**, Jaroslav. 2011. *Rudolf Beran a jeho doba: vzestup a pád agrární strany*. Vyd. 1. Praha: Vyšehrad. 901 s. ISBN 978-807-4290-671.
- VAŠEK**, Richard. 2008. *Prezident Beneš v letech 1935–1938: studie a edice dokumentů*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR. 248 s. ISBN 978-80-86495-42-2.
- ZEMAN**, Zbyněk. 2009. *Edvard Beneš: politický životopis*. 2. vyd. Praha: Mladá Fronta. 444 s. ISBN 80-204-2062-2.

Prameny

- BENEŠ**, Edvard. 2003. *Mnichovské dny*. Praha: Naše vojsko, 2003. 555 s. ISBN 80-206-0673-4. České slovo. Praha: Melantrich, 1938, X, 133 – 332. Uloženo ve Vědecké knihovně Olomouc Venkov. Praha: Novina, 1938, XXXIII, 114 – 284. Uloženo ve Vědecké knihovně Olomouc

Klíčová slova/Keywords

president Edvard Beneš; Venkov, České slovo, 1938; druhá republika

president Edvard Beneš; newspaper Vekov; newspaper České slovo, 1938; second republic

Mediální reprezentace divoké přírody na serveru iDNES.cz

Media Representation of the Return of Wild Horses and Wolves on iDNES.cz

Eliška Olšáková

Masarykova univerzita Brno
e.olsakova@gmail.com

Eliška Olšáková vystudovala magisterský obor Mediální studia a žurnalistika na Masarykově univerzitě v Brně. Ve své bakalářské práci se věnovala mediální reprezentaci Vladimira Putina, po studijním pobytu v Kanadě ji oslovilo téma environmentální komunikace, které rozvedla i ve své diplomové práci, ze které publikovaný text vychází.

Abstract/Abstrakt

The aim of this study is to analyse a media representation of wilderness on iDNES.cz. It focuses on two media events – the return of wolves to Broumovsko and the return of large ungulates to Milovice Nature Reserve. It investigates the representation of wild nature and animals. It also explores the construction of a relationship between humans and wilderness and dichotomy nature-culture in the context of western culture, postmodernism and neoliberalism.

Tato studie se zabývá mediálním obrazem divoké přírody v článkách vydaných na serveru iDNES.cz. Konkrétně zkoumá dvě události – návrat vlků na Broumovsko a návrat velkých kopytníků do milovické rezervace, využívá přitom metodu kritické diskurzivní analýzy podle modelu Normana Fairclougha. Práce se zaměřuje na reprezentaci divoké přírody a zvířat, zkoumá také konstrukci vztahu lidí a divoké přírody a dichotomii příroda–kultura v kontextu západní kultury, postmodernismu a neoliberalismu.

1. Úvod

V České republice se divoká příroda nachází na pouhých 0,3 % její rozlohy. Převážná část, ne-li veškeré světové území, je dnes ovlivněno činností člověka a divoká příroda se tak stává jakýmsi simulakrem. Mediální reprezentace divoké přírody může

formovat to, jak o ní bude veřejnost smýšlet a jak bude přistupovat k její ochraně. Zároveň je mediální reprezentace divoké přírody sama ovlivněna společností, místem a kontextem, ve kterém vzniká. Podle Jarkko Saarineny není tvorba definice divoké přírody nikdy apolitickým procesem. (SAARINEN 2018: 1756) Například v Braniborsku se návrat vlků stal jedním z nejdůležitějších politických témat volební kampaně. (UHLÍŘ 2019: 31)

Právě tématem toho, jak jsou divoká příroda a divoká zvířata reprezentovány v médiích, se zabývá tato studie. Jejím cílem je analyzovat reprezentaci návratu divokých koní do Milovic a vlků na Broumovsko, a to metodou kritické diskurzivní analýzy (CDA) podle modelu Normana Fairclougha. Texty vybrané k analýze byly publikovány na jednom z nejčtenějších zpravodajských serverů iDNES.cz. První kapitola se věnuje specifikům přístupu západní kultury k divoké přírodě, druhá kapitola krátce představuje zvolenou výzkumnou metodu. Třetí kapitola shrnuje výsledky obou dílčích analýz. Závěrečná kapitola zodpovídá vybrané výzkumné otázky a porovnává obě zkoumané reprezentace.

2. Divoká příroda a západní kultura

Pro pochopení kontextu analyzovaných textů mapuje tato kapitola určitá specifika přístupu západní kultury k divoké přírodě. Jedním z nich je dichotomie příroda–kultura. Tyto dvě říše jsou v kontrastu, existuje mezi nimi téměř neprostupná hranice, která se zapisuje do konkrétního způsobu uvažování společnosti. (SUCHET 2002: 141) Důsledkem toho vnímáme člověka jako odděleného od přírodních procesů a vytrženého z ekosystému. Je také v dichotomickém vztahu se zvířetem. Ať už se přírody bojíme, romantizujeme si ji či na ni nahlížíme z ekonomického hlediska, ve všech případech se od ní distancujeme a chápeme ji jako *tu druhou*. (SOWARDS 2003: 45)

Fritjof Capra tvrdí, že dualismus kulturapříroda má kořeny v 17. století v myšlenkách René Descarta. V této době byla vystavena hranice mezi intelektem a hmotným světem. (CAPRA 1995: 21) Lidé ztělesňují rozum a racionální myšlení, příroda je plná živočišnosti, pudovosti, iracionality a šílenství. Mezi oběma říšemi existuje hierarchický vztah, ve kterém je kultura přírodě nadřazená. Podle Capry veškeré vědecké poznání a snaha o porozumění přírodě v západní kultuře vždy implikuje dominanci, kontrolu, manipulaci a vykořisťování přírody. (CAPRA 1995: 23) Abychom se vypořádali se současnými environmentálními problémy, je potřeba tuto pomyslnou hranici mezi kulturou a společností překonat. K tomu může dojít vzájemnou identifikací, což je rétorický proces umožňující společnosti nahlížet na přírodu jako na místo, kde mohou všechny organismy koexistovat.

Dialektický vztah kultury a přírody ovlivňuje i vnímání prostoru vyhraněného pro divoká zvířata, což se odráží také v analyzovaných textech. Výzkumníci Angela Cassidyová a Brett Mills hovoří o existenci dichotomie lidské/bezpečné a nelidské/rizikantní. Divoká nekontrolovatelná zvířata by měla podle této logiky setrvávat mimo městský prostor, jenž je vyhrazený lidem. (CASSIDY 2012: 504) Území přírody a města jsou podle nich ohraničená a neprostupná, což demonstrovali ve svém výzkumu mediální reprezentace lišek v Londýně. Popsali uměle vytvořený pojem „městská liška“, která se svým mediálním obrazem liší od lišek žijících v lese a je vnímána negativně, ačkoliv se jedná o stejný živočišný druh.

Při překročení hranic jsou divoká zvířata obviňována z toho, že se chovají nepředvídatelně, nepřírozeně a nemravně. (KNIGHT 2000: 16) Konstruována jsou jako „kriminálníci“, vyzdvihují se jejich negativní vlastnosti, což má u publika vyvolávat strach a znechucení. Důsledkem může být snaha o „potrestání“ takových zvířat a například ospravedlňování jejich odstřelu. (CASSIDY 2012: 504) Obě říše však od sebe vzdaluje i diskurz ochrany životního prostředí, který naopak vyčleňuje lidi z prostoru divoké přírody. Dochází k romantizaci divoké přírody nedotknuté člověkem, která prohlubuje hranici mezi lidským a nelidským prostorem. (KNIGHT 2000: 9)

Zvířata na světě existují pro své vlastní účely, stejně jako další složky přírody jsou však popisována optikou lidí. V jejich reprezentacích se odráží to, jak jsou pro lidi užitečná, nebezpečná apod. Popisy zvířat, včetně těch vědeckých, jsou sociálně konstruovanými zprostředkováními zvířete, do kterých zasahuje vliv kultury, lidských zájmů a obav a které se s časem proměňují. (MARVIN 2001: 275) Například status zvířete coby škůdce není stálý, mění se s tím, jak se zemědělská půda rozšiřuje na úkor divoké přírody, v důsledku čehož se vytvářejí obrazy hlodavců ničících úrodu a masožravých zvířat ohrožujících dobytek. (KNIGHT 2000: 9) Ke zmatení dochází, pokud je škůdce zároveň chráněným zvířetem. Škodlivé zvíře by mělo být takové, kterého je nadbytek a rychle se množí. Chráněné zvíře je zranitelné a jeho populace křehká. Pokud je určitý druh zvířete chápán jako škodlivý, je mnohem těžší obhajovat nutnost jeho ochrany. (KNIGHT 2000: 11) Tento poznatek je důležitý v kontextu zde reflektované analýzy návratu vlků. Vlci jsou chráněnými zvířaty, zároveň však „ohrožují“ dobytek farmářů a mohou být považováni za škůdce, proti nimž je potřeba se bránit.

Prostor není jediným prvkem, na základě kterého se kulturně rozlišuje chování zvířat na „dobré“ a „špatné“. Cassidyová a Mills tvrdí, že i přes 230 tisíc napadení psem ročně vnímá mediální diskurz psy převážně jako lidské společníky a vyzdvihuje jejich kladné stránky. Naopak vlci jsou vykreslováni jako nebezpeční a neschopní koexistence s lidmi. Psi jsou vlastnění, zdánlivě kontrolovatelní a odpovědnost za ně nesou jejich majitelé, vlci jsou naopak divocí, nekontrolovatelní a zodpovědní

sami za sebe. (CASSIDY 2012: 505) Výzkumník Henry Buller při rozhovorech s farmáři, na jejichž území se vlci objevili, zjistil, že ačkoliv k napadení člověka vlkem dochází oproti napadení psem minimálně, farmáři stále vycházejí z konfliktu biodiversity–biosecurity, který vylučuje, že by při nárůstu rozmanitosti druhů mohla být zachována bezpečnost člověka. (BULLER 2008: 1593) Chovatelé často odkazují na nebezpečnost vlků, která však není racionálně podložená. John Knight dodává, že za škody bývají většinou obviňována větší a divočejší zvířata. Malá a lépe domestikovatelná zvířata jsou naopak ignorována, ačkoliv způsobují škody podobného rozsahu. (KNIGHT, 2000, s. 9) Podobné tvrzení se objevuje i v dokumentu pořadu *Nedej se!*, kde chovatelé tvrdí, že lišky a zaběhnutí psi způsobují škody na dobytku stejně jako vlci. (ŘEZNÍČKOVÁ: 2017)

Rozdíly se promítají také do popisu morální povahy zvířat. Zatímco domestikovaní lovečtí psi jsou vykreslováni jako pragmatičtí, bystří a vynalézaví, psi dingo zabíjející ovce ztělesňují krutost, vychytralost a zbabělost. (HYTTEN 2009: 22) Přestože divocí psi dingo musí lovit, aby přežili, jejich útoky na dobytek jsou označovány za bezcitné, jejich násilí na dobytku je zvýznamňováno, evokuje obavy, odpor a znechucení. Násilí je tedy nahlíženo ze dvou úhlů, z logiky agrikultury je utrpení psů dingo zcela legitimní. Zemědělství je součástí kultury, psi dingo z ní jsou vyčleněni, nicméně sami překračují hranici přírody a kultury a zasahují do kulturních praktik. Jejich regulace je součástí kultury, tedy přirozená a legitimní. (HYTTEN 2009: 22)

3. Metodika

Vybrané texty byly analyzovány metodou kritické diskurzivní analýzy podle modelu Normana Fairclougha. Dle zvolené metody byly stanoveny i výzkumné otázky, které jsou zodpovězeny v závěru této studie. Vzhledem k tomu, že se jednalo o kvalitativní výzkum, pracovalo se pouze s limitovaným počtem textů, které byly publikovány v rámci jednoho média. Jako médium byl zvolen server iDNES.cz jako jeden z nejčtenějších zpravodajských serverů. Články byly vyhledány pomocí databáze Anopress a klíčových slov „divoká příroda“ a „divočina“. Oběma událostem vybraným k analýze se server věnoval dlouhodoběji a komplexněji, relevantní jsou také vzhledem k zobrazované konstrukci konfliktů a na první pohled výrazným rozdílem v reprezentaci různých druhů divokých zvířat. Obě události se odehrávají na území České republiky a přímo se dotýkají lidí žijících v blízkosti území divoké přírody, kde může docházet k již naznačeným konfliktům.

První zvolená událost pojednává o návratu divokých koní do milovické rezervace iniciované neziskovou organizací Česká krajina. Časový rozsah vybraných článků

se pohybuje od 27. 1. 2015 do 19. 12. 2016, tedy od data, kdy se objevil první článek věnující se tomuto tématu, do konce následujícího roku. Celkem se jej týkalo 17 článků.

Druhým zkoumaným tématem je návrat vlků na Broumovsko. Za začátek zkoumaného období byl zvolen první článek na iDNES.cz zabývající se tímto tématem. Publikován byl v období, kdy ještě nebylo jisté, zda se vlci na Broumovsko skutečně vrátili. Konečným datem je poslední článek, který vyšel před rešerší pro tuto stať. Rozsah je tedy od 11. 11. 2015 do 10. 1. 2018 a vzorek obsahuje také 17 článků.

4. Výsledky

4. 1. Mediální reprezentace návratu divokých koní do Milovic

Návrat kopytníků do Milovic je reprezentován jako úspěšný projekt, který se lineárně vyvíjí od nechtěného stavu krajiny ke stavu ideálnímu. Jedná se o projekt, který je zcela pod kontrolou lidí, převážně odborníků a vědců. Koně jsou reprezentováni jako levné nástroje údržby pastvin a atrakce pro turisty. Druhý, aktivnější obraz koní je vykresluje jako sympatické, lidem podobné bytosti, které mají být čtenáři blízké a sympatické. Divokost koní je v diskurzu prezentována jako krásná, chtěná a zároveň křehká, což vytváří obraz její vzácnosti. Zároveň je v kontextu zkoumané reprezentace i kontrolovatelná, systematická a předvídatelná. Koně žijí v ohradě a lidé se k nim nepřibližují, říše lidí a přírody tedy zůstávají oddělené.

Takto reprezentovaná divoká příroda není autentická, toto téma však autoři článků neotevírají. Eileen O'Rourkeová poznamenává, že návštěvníci rezervací a národních parků sice přichází za lákadlem autenticity, ta ale nesmí převyšovat jejich pohodlí a pocit bezpečí. (O'ROURKE 2000: 61) Podle Chilly Bulbeckové postmoderní turisté v existenci autenticity nevěří. (BULBECK 2005: 192) Bulbecková i O'Rourkeová se shodují na tom, že v Evropě i ve zbytku světa již neexistuje krajina, která by nebyla žádným způsobem ovlivněna lidskou činností, což znamená, že veškerý přírodní život musí být spravován člověkem. (BULBECK 2005: xix) Moderní doba vytvořila opozici kultura/příroda a obě sféry striktně oddělila, což stále ovlivňuje současnou společnost. V postmoderní době však toto striktní dělení končí a obě sféry se neobejdou bez sebe navzájem.

Podle Ulricha Becka už nelze chápat společnost jako autonomní vůči přírodě, příroda je přitom do vysokého stupně umělým produktem. (Beck 2004: 108) Postmodernismus se zabývá protichůdnými představami bezpečí, kontroly, předvídatelnosti a divokosti. „Znovuobjevování schopnosti ocenit divokou přírodu koexistuje s představou, že svět je kontrolovatelný člověkem“. (O'ROURKE 2000: 161) Podle

Chilly Bulbeckové ke znakům postmodernismu patří přijetí romantické představy divoké nedotčené přírody jako nereálné a snaha naučit se milovat přírodu ovládanou. (BULBECK 2005: 191)

4.2. Mediální reprezentace návratu vlků na Broumovsko

Ačkoliv se i v tomto, podobně jako v předchozím, případě jedná o návrat původních divokých druhů na české území, zkoumaná mediální reprezentace divokých zvířat a jejich návratu se značně liší. Základním rozdílem je způsob návratu zvířat, zatímco u divokých koní se jednalo o precizně připravený a lidmi kontrolovaný projekt, vlci se na Broumovsko vrátili samovolně a neočekávaně. V době antropocénu, kdy je většina území ovlivňována lidskou činností (BULBECK 2005: 192), vyvolává neplánovaný návrat zvířat překvapení.

Reprezentace je postavena na očekávaném konfliktu vlci (ekologové) vs. dobytek (farmáři), podobné reprezentace návratu vlků se objevují i v zahraničních médiích. Skupina farmářů se v textech jeví jako stejně početná i vlivná, jsou z ní vynecháni farmáři, kteří s vlkem problémy nemají a souhlasí s jeho návratem. Násilí vlků je zveličováno, vlci jsou reprezentováni jako zločinci, používaný slovník připomíná soudní proces.

Reprezentace násilí odráží neoliberální ideologii a staví na kontrastu mezi přírodou a kulturou jakožto necivilizované vs. racionální sféry. Vlci působí jako krvelačné bestie, nejsou připodobňováni lidem, například se o nich nehovoří jako o rodičích, popis jejich rozmnožení může na čtenáře působit odtaziťe, spadají do anonymní říše přírody. Naopak s hospodářskými zvířaty může čtenář soucítit, jejich smrt v něm vyvolává emoce, jsou vykreslována jako členové rodiny a bytosti schopné cítit utrpení, jsou součástí sféry civilizace. Tento antropomorfizovaný obraz dobytka nerozporuje obrazu hospodářských zvířat jako komodity (úmrtí zvířat označováno eufemismem „škody“), ale rozšiřuje jej. Vlci narušují lokální ekonomiku a zároveň způsobují utrpení sympatických a bezbranných zvířat. Nejedná se o snahu vyzdvihnout zvířata na úroveň lidí, farmáři zvířata vlastní a starají se o ně, podobně jako v diskurzu divokých koní se i zde objevuje paternalismus. Stále jde o perspektivu antropocentrickou, popis hospodářských zvířat reflektuje subjektivní a emocionální zkušenost lidí. (HOLLOWAY 2007: 1044)

4.3. Jak byla reprezentována divoká zvířata?

Reprezentace zvířat souvisí s dělením přírody na chtěnou a nechtěnou. Obrazy divokých koní a napadených hospodářských zvířat se sobě vzájemně podobají a kontrastují s obrazem vlků. Koně i dobytek jsou prezentovány jako pasivní objekty, které slouží lidským potřebám. Koně jsou nástrojem údržby milovických pozemků, ovce

a krávy jsou součástí podnikání a představují výdělek farmářů. Zvířata působí jako bezproblémová až submisivní, jsou pod ochranou a úplnou kontrolou člověka, čímž rezonují s diskurzem přírody jako komodity, podle kterého může k pokroku docházet pouze za úplného podmanění si přírody.

S koňmi i dobytkem se váže i aktivnější obraz, který zvířata popisuje jako individuální osobnosti se znaky sociálního chování podobného lidem, jsou jim například dávána jména, hovoří se o nich jako o rodičích nebo učitelích. Aktivnější obraz zvířat diskurz přírody jako komodity nevyvrací, nýbrž podporuje. Divocí koně jsou nejen užiteční, ale i sympatičtí. Hospodářská zvířata jako bytosti schopné cítit emoce zvyšují účinek škod, které vlk páchá. Nejenže ohrožuje lokální ekonomiku, způsobuje také utrpení nevinných a sympatických jehnat.

Zvířata reprezentovaná jako osobnosti jsou zobrazována jako morálně hodnotná, což u čtenáře vyvolává sympatie. Divocí koně nejsou nebezpeční, autor sdílí množství detailů z jejich života, divoká příroda se tak stává formou zábavy a volnočasovou aktivitou sloužící k pobavení čtenáře a zatraktivnění projektu pro případné turisty. Dobytek není anonymní masou na rozdíl od vlků, kteří mu záměrně způsobují utrpení. Vlci jsou reprezentováni jako kriminálníci, kteří překračují hranice mezi přírodou a civilizací a narušují každodenní práci farmářů. Podle Chilly Bulbeck potřebují lidé pocity a emoce, aby začali jednat. Obraz vlků ve vyjádřeních farmářů vyvolává emoce negativní, jazyk odborníků je naopak rezervovaný, ačkoliv hovoří o výhodách vlků pro ekosystém, popisuje je prostřednictvím spojení „regulace divoké zvěře“, které je emočně neutrální. Bulbeck tvrdí, že vědecký diskurz vytváří pouze abstraktní divokost, která není pro veřejnost dostatečně přesvědčivá.

Rozdílný obraz divokých koní a vlků lze vysvětlit vnímáním těchto zvířat v západní kultuře. Zatímco divocí koně bývají oblíbenou atrakcí turistů, protože je lze snadno pozorovat (O'ROURKE 2000: 160) a jsou vnímáni jako ušlechtilá a elegantní zvířata, vlci jsou v evropské tradici zakotveni jako téměř démonická zvířata symbolizující hrozbu. (BULLER 2008: 1584) Kontrast lze vysvětlit i schopností zvířata kontrolovat. Zatímco koně jsou v ohradě a pro člověka nepředstavují bezprostřední nebezpečí, vlky kontrolovat nelze a ačkoliv jsou případy napadení člověka vlkem minimální, možnost nebezpečí je neustále připomínána. V několika textech se objevuje i obraz divokého koně jako zvířete, které může člověka ohrozit, a slouží k odrazování turistů od přibližování se k nim. Obraz divokých koní by se tudíž pravděpodobně lišil, pokud by nedošlo k jejich návratu do ohrad, ale do volné přírody. Reprezentace divokých koní na iDNES.cz sice přispívá k pozitivnímu vnímání divoké přírody, ta však musí být kontrolována. Nedochází tedy ke změně myšlení, o které hovoří Erazim Kohák. Autor po čtenáři nevyžaduje vyšší toleranci, přijetí možnosti nebezpečí

jako přirozené součásti divoké přírody a snahu naučit se soužití s ní, což by odpovídalo strategii vzájemné identifikace, která by podle Capry pomohla nabourávat dichotomii příroda-kultura.

4.4. Jak byla reprezentována divoká příroda?

Reprezentovaná divokost přírody přitom měla několik atributů – krása, vzácnost, cennost, přitažlivost, nebezpečnost, nekontrolovatelnost a nepředvídatelnost. V textech se nikdy nevyskytovaly pohromadě. U divokých koní se podobně jako u divoké přírody v kontextu přijímání novely zákona vyzdvihovala jejich unikátnost a estetická hodnota, přitom byly obě identity reprezentovány jako poměrně pasivní a bezproblémové objekty, které spadají pod úplnou lidskou kontrolu. Podobně i marginální obraz vlků nesl spíše atributy vzácnosti, nikoliv ohrožení. Dominantní obraz vlků na iDNES.cz naopak vykresloval divoká zvířata jako nepředvídatelná, nekontrolovatelná, nebezpečná a tajemná.

Selekce atributů divokosti je zavádějící, protože nereprezentuje divokou přírodu jako celek. Vede také k rozlišování přírody na chtěnou a nechtěnou. Zatímco o návratu divokých koní hovoří autor jako o úspěšném a potřebném, návrat vlků reprezentuje spíše negativně vzhledem k tomu, že způsobuje ekonomické škody. V souboru textů o projektu návratu divokých koní autor jen okrajově zmiňuje jeho cenu, nijak ji však nekritizuje a naopak vyzdvihuje, že zvířata pomáhají s bezplatnou údržbou pozemků, což je zcela jiný přístup než v případě reprezentace návratu vlků, jejímž hlavním aspektem jsou právě finanční ztráty. Změnu, kterou přináší lidmi připravený projekt návratu divokých koní, považuje autor za chtěnou a zvýznamňuje její pozitivní dopady na místní ekosystém a populaci ohrožených druhů. Naopak změna reprezentovaná nekontrolovaným a nezamýšleným návratem vlků znamená hlavně nové problémy pro chovatele dobytka a její přínos pro ekosystém je reprezentován jako diskutabilní.

Zvýznamňování a upozaďování jednotlivých aspektů divoké přírody vede ke ztrátě rizika a pocitu nebezpečí, se kterou se snižuje i respekt vůči přírodě, který je pro její ochranu nepostradatelný. (BULBECK 2005: 190) Tato strategie je v souladu s postmoderním myšlením, které sice na rozdíl od moderního propojuje sféru kultury a přírody, zároveň se však potýká s protichůdnými představami bezpečí, kontroly, předvídatelnosti a divokosti. Dochází sice ke znovuobjevování divoké přírody, avšak na pozadí světa zcela kontrolovaného lidmi. Podle Chilly Bulbeck ke znakům postmodernismu patří přijetí romantické představy divoké nedotčené přírody jako nereálné a snaha naučit se milovat přírodu ovládanou. (BULBECK 2005: 191) Vlk symbolizuje přírodu, která unikla domestikaci a kontrole, jeho nepředvídatelnost způsobuje problémy a ospravedlňuje odstřel zvířat namísto jejich ochrany. Selektivní

reprezentace divoké přírody tak mohou vést k jejímu reálnému ohrožení. Dva obrazy divoké přírody s protichůdnými atributy pracují s emocemi strachu nebo sympatie, nikoliv však respektu či tolerance.

4.5. Jak byly reprezentovány vztahy mezi lidmi a divokou přírodou?

Ačkoliv analyzované texty otevírají téma divoké přírody a často ji prezentují jako vzácnou a důležitou, objevuje se v nich pouze antropocentrický, nikoliv biocentrický přístup. Hodnota přírody je určována člověkem a výhodností pro něj. Na tomto myšlení je vystavěno i rámování konfliktů. Návrat divokých koní je win-win řešením, protože je prezentován jako výhodný pro přírodu, turisty i rozvoj obcí. Vlci naopak narušují každodenní život farmářů a jejich přítomnost je proto vykreslována jako problematická.

Antropocentrismus nemusí nutně předjímat neslučitelnost s ochranou přírody, může ji naopak podporovat, ale pouze v případech, že z ní budou mít výhodu lidé, což se projevuje na obrazech divokých zvířat. Divocí koně jsou schopni přesně naplňovat lidská očekávání a nahrazovat jejich práci, jsou proto jednoznačně pozitivně přijímáni. Naopak naplňování očekávání vlky je zpochybňováno. Farmáři a myslivci poukazují na fakt, že vlci neloví dostatečné množství spárkaté zvěře, místo toho útočí na jejich stáda hospodářských zvířat. Kvůli antropocentrickému přístupu se nutnost chránit vlky stává diskutabilní. Biocentrický přístup by zastával pozici zcela opačnou, protože organismy považuje za hodnotné už jen z podstaty jejich existence.

Biocentrismus také vnímá člověka jako rovnocenného ostatním organismům. V analyzovaných textech však člověk vždy stojí nad přírodou a zvířaty, nejedná se o vztah partnerský, ale hierarchický. Odborníci se o koních vyjadřují jako o „svých“, jako by byli jejich majetkem. Podobně jako farmáři o dobytek se o koně poctivě starají, jsou jim neustále nablízku a zaujímají k nim až paternalistický vztah, jež evokuje nadřazenost. Tento přístup souvisí i s dualismem příroda–kultura, který vnímá přírodu jako sféru chaotickou a kulturu jako sféru racionální, která musí přírodě dodávat řád. Proto je potřeba divokých koní, aby armádou opuštěné milovické pozemky nezarůstaly a neztrácely tak hodnotu.

Rozdílnost mezi sférou přírody a kultury se projevuje také v reprezentaci násilí. Násilí vlků na hospodářských zvířatech je zvýznamňováno emočně zabarvenými slovy, zatímco násilí chovatelů na dobytku zcela absenteje vzhledem k tomu, že se jedná o praxi, jež je součástí civilizace a podnikání. Zabíjení spárkaté zvěře vlky je opisováno eufemismem „regulovat“, protože pomáhá udržovat ideální představu lesa a z perspektivy některých myslivců zastupuje jejich práci, což kontrastuje s výrazy „roztrhat“ a „zardousit“ spojenými se zabíjením dobytka, jež způsobuje ekonomické ztráty. Násilí na vlčích ze strany farmářů a myslivců je pak ospravedlňováno

jako prostředek jejich ochrany, není demonizováno, ale popisováno prostřednictvím nominalizace. Divoká příroda je považována za vzácnou a chtěnou, avšak pouze pokud nenarušuje každodenní lidskou činnost.

Literatura

- BULBECK**, Chilla. 2005. *Facing the wild: ecotourism, conservation, and animal encounters*. Sterling Va: Earthscan.
- BULLER**, Henry. 2008. „Safe from the wolf: biosecurity, biodiversity, and competing philosophies of nature.“ Pp. 1583–1597 in: *Environment and Planning*, roč. 40.
- CAPRA**, Fritjof. 1995. „Deep Ecology: A New Paradigm.“ Pp. 19–25 in: George Sessions, ed. *Deep Ecology for the 21st Century: Readings on the Philosophy and Practice of the New Environmentalism*. Boston, MA: Shambhala Publications.
- CASSIDY**, Angela – **MILLS**, Brett. 2012. „Fox Tots Attack Shock’: Urban Foxes, Mass Media and Boundary-Breaching.“ Pp. 494–511 in: *Environmental Communication*, roč. 6, č. 4.
- HOLLOWAY**, Lewis. 2007. „Subjecting cows to robots: farming technologies and the making of animal subjects“ Pp. 1041–1060 in: *Environment and Planning D: Society and Space*, roč. 25.
- HYTTEN**, Karen F. 2009. „Dingo dualisms: Exploring the ambiguous identity of Australian dingoes.“ Pp. 18–27 in: *Australian Zoologist*, roč. 35, č. 1.
- KNIGHT**, John. 2000. *Natural Enemies: People-wildlife Conflicts in Anthropological Perspective*. London: Routledge.
- MARVIN**, Garry. 2001. „Cultured Killers: Creating and Representing Foxhounds.“ Pp. 273–292 in: *Society & Animals*, roč. 9, č. 3.
- O’ROURKE**, Eileen. 2000. „The Reintroduction And Reinterpretation Of The Wild.“ Pp. 145–165 in: *Journal of Agricultural and Environmental Ethics*, roč. 13.
- ŘEZNÍČKOVÁ**, Klára. 2017. *O vlčích, ovčích a lidech*. Dokumentární film. Česká televize.
- SAARINEN**, Jarkko. 2018. „What are wilderness areas for? Tourism and political ecologies of wilderness uses and management in the Anthropocene.“ Pp. 1747–7646 in: *Journal of Sustainable Tourism*.
- SOWARDS**, Stacey K. 2006. „Identification through Orangutans: Destabilizing the Nature/Culture Dualism.“ Pp. 45–61 in *Ethics and the Environment*, roč. 11, č. 2.
- SUCHET**, Sandie. 2002. „Totally Wild? Colonising discourses, indigenous knowledges and managing wildlife.“ Pp. 141–157 in *Australian Geographer*, roč. 33, č. 2.
- UHLÍŘ**, Martin – **LINDNER**, Tomáš. 2019. „Vlci v Hobitíně.“ Pp. 31 in: *Respekt* 2019, roč. 30, č.10.

Keywords/Klíčová slova

Critical Discourse Analysis, Norman Fairclough, Media Representation, Media Discourse, Wilderness, iDNES.cz, Environmental Communication

Kritická diskurzivní analýza, Norman Fairclough, Mediální reprezentace, Mediální diskurz, Divoká příroda, iDNES.cz, Environmentální komunikace

Výslechové otázky a jejich evoluce při přípravě, průběhu a percepci procesu s Rudolfem Slánským

Interrogation questions and its evolution during criminal proceedings, judicial proceedings and perception of Rudolf Slánský's trial

Jitka Horáková

Katedra mediálních a kulturních studií a žurnalistiky
Filozofická fakulta Univerzity Palackého Olomouc
Jitka.Horakova@upmedia.cz

Mgr. Jitka Horáková vystudovala na FF UP magisterský obor Česká filologie – Historie, pokračuje na doktorském studiu na Katedře mediálních a kulturních studií a žurnalistiky v programu Mediální a kulturní studia. Ve své dizertaci se zaměřuje na jazyk politických procesů v Československu, čímž navazuje na diplomovou práci „Josef Frank – muž ve stínu Rudolfa Slánského“. Další oblastí jejího zájmu jsou dějiny KSČ, období tzv. třetí republiky, politické a čarodějnické procesy, manipulace jazyka a komunikační strategie.

Abstract/Abstrakt

The beginning of the 1950s in Czechoslovakia was marked by the search for the so-called internal enemy. After dealing with the political opposition, from the beginning of 1950 he was preparing a monstratation process with the leadership of the Communist Party itself. The first arrested was the regional secretary Otto Šling early in the year and further arrests led to the Secretary General Rudolf Slánský himself. With him and his so-called anti-state conspiracy center, a media-watched process was conducted at the end of 1952.

From the time of his detention, the so-called interrogation protocols have been preserved, where the interrogation strategy, the evolution of the questions themselves and the picture of the network of conspirators are recorded in detail. The trial was delayed on the radio, transcripts of individual testimonies were published in Ruda Law, and after the trial, a censored book by the Ministry of Justice was published in January 1953 containing a censored transcript of all testimonies from the trial. On this unique material we will show not only the general

structure of this institutional dialogue, the strategy of power play with the aim of enforcing the confession of the accused, but above all the development of questioning questions from arrest to the censored version promoted by the Communist Party.

The basis for the analysis is GrepI's classification of the communication functions of the statements, the work of Austin and Searl, and the notes of Milada Hirsch. We will try to elaborate them further for the needs of this specific communication.

The aim of the paper is to describe the individual general patterns that lead to the possibility of using language as a power tool of intimidation, confusion, but also to manipulate the interrogated.

Začátek padesátých let byl v Československu pro KSČ ve znamení hledání tzv. vnitřního nepřítele. Po vypořádání se s politickou opozicí se od počátku roku 1950 chystal monstrproces se samotným vedením KSČ. Prvním zatčeným se už zkraje roku stal krajský tajemník Otto Šling a další zatýkání vedlo až k samotnému generálnímu tajemníkovi Rudolfu Slánskému. S ním a jeho tzv. protistátním spikleneckým centrem byl veden na konci roku 1952 mediálně sledovaný proces.

Z doby jeho zadržení jsou dochovány tzv. výslechové protokoly, kde je podrobně zaznamenána strategie výslechů, evoluce samotných otázek a obraz samotné sítě spiklenců. Proces byl vysílán se zpožděním v rozhlasu, v Rudém právu vycházely přepisy jednotlivých výpovědí a po skončení procesu vyšla v lednu 1953 cenzurovaná kniha Ministerstva spravedlnosti obsahující cenzurovaný přepis všech výpovědí z procesu. Na tomto unikátním materiálu ukážeme nejen obecnou strukturu tohoto institucionálního dialogu, strategii mocenské hry s cílem vynutit přiznání obviněného, ale především vývoj výslechových otázek od zatčení po cenzurovanou verzi propagovanou KSČ.

Východiskem pro analýzu je Greplova klasifikace komunikačních funkcí výpovědí, práce Austina a Searla a poznámky Milady Hirschové. Pokusíme se je rozpracovat dále pro potřeby tohoto specifického komunikátu.

Cílem příspěvku je popsat jednotlivé obecné vzorce, které vedou k možnosti využití jazyka jako mocenského nástroje zastrašení, zmatení, ale také k manipulaci s vyslýchaným.

1. Úvod

Při definování přesného významu a platnosti pojmu totalitní společnost nepanuje doposud shoda. Tento pojem podle Hanny Arendtové popisuje na nejobecnější rovině charakteristické rysy nacistického a stalinistického režimu (který se do ČSR plně implantoval po roce 1949) z hlediska organizace společnosti, politiky, ideologie a (co nás bude nejvíce zajímat) jazyka. Totalitní diktatury učinily společnost masovou, aby ji mohly snáze ovládat. Toto ovládání se neděje jenom skrze propagandu

(ideologie) a cenzuru sdělení. Prostředkem udržení moci je „*trvalé ovládní každého jedince v každé oblasti jeho života*“ (ARENDTOVÁ 1996: 455). Toto ovládní se děje postupným dávkováním strachu, schematických hodnot a dynamiky násilí do té míry, že jedinec je potom přesvědčen, že tyto hodnoty jsou jemu vlastní.

Pro lepší pochopení spojení moci a jazyka a pro naznačení, jak takový jazyk může sloužit jako nástroj moci, musíme začít s analýzou samotného pojmu „moc“.

Moc může být interpretována z různých perspektiv odlišným způsobem. Termín moc najdeme v několika vědních disciplínách, ale my jej budeme chápat v širším a abstraktním smyslu jako něco, co umožňuje jedinci, společenství, instituci mít schopnost nebo oficiální možnost vykonávat kontrolu a vyžadovat autoritu nebo mít možnost kontroly a možnost ovlivňovat druhé. Politicky a společensky je moc charakterizována jako právo vést, velet, vládnout, rozhodovat a soudit. Specifičtěji je takto reprezentována jedincem, skupinou, národem, politickou organizací nebo jinou institucí, která má zásadní vliv nebo kontrolu nad ostatními.

Důležitým nástrojem moci je v jednotlivých situacích jazyk. Zároveň je však nutné reflektovat, jakým způsobem se proměňuje jeho vliv při dlouhodobém deformování, a to v kontextu chování společnosti, skupiny nebo jednotlivce.

Zatímco Fairclough tvrdí, že moc existuje v mnoha podobách, které zahrnují konkrétní a neklamné způsoby fyzického násilí. Na místě je však říct, že existuje velký rozdíl mezi demonstrací moci skrze nátlak, který existuje v mnoha formách zahrnujících fyzické násilí, a demonstrací moci skrze vytvoření společného konsensu nebo minimálně přiblížení se k němu. Mocenské vztahy závisí na obou, i když v různé míře. Ideologie je pak hlavním prostředkem vytvoření souhlasu (FAIRCLOUGH 1989: 3). George Orwell tuto myšlenku prezentuje na jiné, avšak sugestivní rovině, když strategie použití totalitního jazyka aplikuje v románu 1984.

George Orwell nazývá totalitní jazyk Newspeak a v knize 1984 dokonale popsal, jak totalitní diktatury blokují samostatné myšlení a používání jazyka, aby dosáhly stavu, kdy mohou mocensky manipulovat společností používáním totální regulace myšlení a jazyka.

Spojení komunikace a moci není náhodné. Komunikace sloužila a slouží v mnoha případech jako prostředek moci. Jazykem, řečí působíme na druhé, a to přímo nebo zprostředkovaně. Jenom díky komunikaci stejným rozvinutým jazykem (řeč a písmo) vznikala společenství větší než rodinná. Trvalejší státní útvary a státy se začaly objevovat s prvními psanými záznamy, protože se popis sdílené zkušenosti stal nezávislým na čase a byl šířitelný i mimo okruh posluchačů aktuálně vyřčeného.

2. Jazyk a moc

Chápeme-li jazyk jako nástroj formování myšleného, přijímaného a pravdivého světa, není pak náhodou, že se prosazování mocenských záměrů cestou změny vnímání pravdy, stejně jako cílená snaha mocensky manipulovat člověka, potažmo společnost, děje skrze jazyk. V totalitním jazyku Československa se dají nalézt dvě izolované tendence – prostředky jazykové, a tím i myšlenkové manipulace (tzv. jazyk moci – oficiální, veřejný), a prostředky, kterými obyvatelé reagovali na tento myšlenkový nátlak (tzv. jazyk obyvatel – tajný, neveřejný). Oba tyto jazyky – jazyk moci i jazyk obyvatel – byly vždy zkoumány tak, jak vznikly – izolovaně, ale jak již bylo naznačeno, komunikace je založená na lidské potřebě interakce. Abychom tedy byli schopni porozumět totalitnímu jazyku v celé jeho struktuře, funkci a důsledcích, které svou mocenskou manipulací přinesl, je nezbytné zkoumat dialog, protože ten je základem lidské komunikace, a právě ten v sobě zahrnuje uskutečnění lidské potřeby interakce s druhými, dorozumění, kontaktu a utváření vzájemných vztahů.

Chceme-li se tedy soustředit na komunikaci jako nástroj moci a popsat a pochopit jednotlivé obecné vzorce, které vedou k možnosti využití jazyka jako mocenského nástroje zastrašení, zmatení, ale také k manipulaci s vyslýcháním, nelze se zaměřit pouze na sémantiku monologu. Jak napsal Petr Fidelius k propagandě: *„jako podivné ‚šílenství‘ jazyka, postaveného do služby momentálním potřebám a zájmům mocenského centra. Oficiální propaganda se takovým způsobem skutečně mnohdy prezentuje, nechceme tuto její tvář popírat. Soustředíme-li se však pouze na tento aspekt, unikne její celková stavba logická a myšlenková.“* (FIDELIUS 2003: 4)

Jednou z nejdůležitějších forem lidské komunikace je jazyk. Promluva dělá z lidí bytosti sociální, literární. Díky slovům v každém řečové aktu můžeme rozeznat pohlaví, sociální třídu nebo kulturu mluvčího. Jazyk užíváme jako prostředek k ovlivnění toho, co si myslíme, znamená pro lidstvo svobodu stejně tak, jako umožňuje skrze diskurz vyjádřit určité myšlenky a názory. Dovoluje individuům vytvářet svět tak, jak ho chtějí mít díky využívání určitých diskurzivních technik a prostředků.

Pro užívání jazyka je klíčové sociální prostředí, které vždy determinuje nejen jazyk, jež mluvčí vybere, ale ovlivňuje také posluchačovu percepci promluvy mluvčího a konečné porozumění významu.

Jazyk je důležitým nástrojem moci v jednotlivých situacích, ale je zapotřebí také pochopit, jaký vliv může mít jazyk při dlouhodobém deformování. Jakou roli může sehrát v chování společnosti, skupiny nebo jednotlivce. Fairclough tvrdí, že: *„jazyk, který užíváme, je vždy tvarován materiálními a sociálními podmínkami, ve kterých je produkován.“* (FAIRCLOUGH 1989: 3)

Dale Spender říká, že „díky tomu, že má jazyk takovou ovlivňovací sílu ve vytváření našeho světa, je natolik zřejmé, že ti, kdo mají moc vytvářet symboly a jejich významy, mají také privilegované a výhodnější postavení ve společnosti. Mají potenciál ovlivňovat svět, aby jim vyhovoval jeho konečný cíl.“ (SPENDER 1989: 5)

Jak tedy může být jazyk užít mocensky? Nebo lépe řečeno, jak může mít diskurz takový vliv? Jak jsme naznačili výše, chápeme jazyk jako interakci a budeme se zaměřovat na analýzu institucionálního dialogu, který bude jako interaktivní fenomén analyzován tak, že se mocenské vztahy vynoří v souhře (interakci) dvou a více lokálně konstruovaných diskurzivních identit a jejich institucionálního statusu.

V předkládané studii se zaměříme na deformovanou podobu jazyka a komunikace, které nejsou součástí běžných komunikačních situací.

3. Charakter totalitního jazyka

Totalitní jazyk má monopol na komunikaci. Moc posílá svá sdělení společnosti po veřejných komunikačních kanálech, ale zpětný proces nefunguje, společnosti není dovoleno na tato sdělení reagovat, popř. se vůči nim ohradit. Dochází tak k deformaci skutečné komunikace, komunikovat se dá jenom jedním jediným způsobem, a to takovým, který byl nastaven mocí. Pokud existují jazykové skupiny, které mají potřebu artikulovat svá poselství, jsou umlčena. Také právo na interpretaci jazykových sdělení má pouze moc a všichni jsou povinni tyto interpretace přijmout jako výklad reality (systém dogmat marxismu-leninismu-stalinismu). Příznačná je apodiktičnost totalitního jazyka a jeho schematismus. Na všechny otázky je schopen jednoznačně odpovědět v opoziční dichotomii dobra × zla; přátelského × nepřátelského; my × oni („Zatímco my jsme posílali stranu, oni ji podkopávali.“ – „Ve jménu našich národů, proti jejichž svobodě a štěstí zločinci povstali, ve jménu míru, proti němuž se hanebně spikli, žádám pro všechny obviněné trest smrti. Nechť váš rozsudek dopadne na všechny jako železná pěst bez nejmenšího slitování. Nechť je ohněm, který do kořeně vypálí tuto hanebnou hlízu zrady. Nechť je zvonem[,] volajícím po celé naší krásné vlasti k novým vítězstvím a pochodu k slunci socialismu.“ – „Činili všechny přípravy, aby své protilidové plány uskutečnili. Zrazovali naši stranu, republiku, pracující lid i své rodiny. Nebylo ničemnosti, které by nepoužili. Velezrada, špionáž, sabotáž, úklady o život nejlepšího syna našich národů, velkého vůdce a učitele soudruha Klementa Gottwalda.“)

Totalitní jazyk využívá ambivalentní dichotomii skupin „my“ a „oni“. První z nich je skupina, do které se jedinci sami zařazují, „oni“ jsou potom skupinou, vůči níž se vymezují (BAUMAN 2004: 43). „Ti druhí“ („oni“) jsou v protikladech dobra a zla stavěni na špatnou stranu, získávají negativní hodnocení (HALL 2001: 229). V pojetí Teuna

van Dijk souvisí užívání kategorií „my“ vs. „oni“ úzce s ideologií v diskurzu. Van Dijk se v tomto konceptu nezaměřuje pouze na individuální interakci mezi dvěma jedinci, ale na vztahy mezi sociálními skupinami a jejich ideologiemi. Způsob manifestace ideologie se řídí principem tzv. ideologického čtverce: vybírají se informace a jejich prezentace, které jsou příznivé pro skupinu, jež kontroluje diskurz, a negativní pro protikladnou skupinu, čímž je legitimizována marginalizace skupiny na okraj společnosti, či její podřízení. Negativní informace o „nás“ a pozitivní o „těch druhých“ se naopak vynechávají. Díky těmto postupům jsou kategorizováni tzv. insiders (ti, kteří do skupiny patří) a tzv. outsiders (ti, kteří do ní nepatří).

4. Výslech, soud, prezentace

Studovaná excerpta pocházejí z výslechů obviněných z procesu s tzv. protistátním spikleneckým centrem z let 1949–1952, které se dnes nacházejí v Archivu bezpečnostních složek v Praze, z Rudého práva z listopadu 1952 a také z cenzurované knihy vydané Ministerstvem spravedlnosti v lednu roku 1953 (pouze jeden měsíc po skončení procesu, při němž bylo vyneseno jedenáct rozsudků smrti a tři doživotní tresty pro obviněné v čele s Rudolfem Slánským).

Při výsleších, které předcházely procesu, bylo používáno tzv. otázkového výslechu, jak to nazval Karel Kaplan. Nejsou známy přesné údaje o době trvání výslechů a jejich kontextu, můžeme si však domýšlet ze zdravotní karty obviněného a z rozsahu přepisovaných protokolů. Důležitou roli ve strategii výslechů zastávali sověští poradci, kteří s sebou přinesli metody, jež se osvědčily v Sovětském svazu při výsleších obviněných, jako byly dlouhodobé nepřetržité výslechy, pobyt v temnici, noční buzení, přerušování spánku, odpírání stravy, nucená fyzická aktivita. StB je nadšeně přijala a považovala za správné, jelikož je prověřily roky praxe v Sovětském svazu při boji s třídním nepřítelem. Vedle fyzických trestů se prosazoval silný psychický nátlak, hrozby zatčení rodinných příslušníků, nuceného rozvodu, odvlčení dětí do dětských domovů atd. Další novinkou bylo zavedení tzv. otázkového protokolu, kde byla vyslýchanému položena konkrétní otázka, která do značné míry předjímalá odpověď. Zaznamenávala se jen vina obviněného, čímž bylo znemožněno obviněnému uvádět cokoliv ve svůj prospěch.

Při samotném procesu, který byl zahájen 20. listopadu 1952, byla spuštěna masivní mediální kampaň. *„Hněv a pobouření našeho lidu jako lavina dopadá na hlavy podlých zločinců, kteří se nyní zodpovídají ze svých zločinů. Stojí nyní před soudem tito vyvrhelové, tato banda trockisticko-titovských, sionistických, bužoasně nacionalistických zrádců, kteří nenáviděli náš lid, naše lidově demokratické zřízení, naši cestu k socialismu. A kteří jako*

zaprodanci amerických imperialistů připravovali našemu lidu nejhorší úděl: otroctví pod karabáčem magnátů Wall Streetu.“ (RUDÉ PRÁVO, 21. listopadu 1952)

Kromě vyhrocené rétoriky a klasických dichotomií dobra a zla, je zajímavý samotný rozsah, který byl věnován přetisku (samozřejmě upraveného) záznamu z výpovědi u soudu je z dnešního hlediska těžko představitelný. Rudé právo kvůli nim v týdnu, kdy se proces odehrával, i bezprostředně po něm rozšířilo svůj rozsah z obvyklých čtyř až na šest či osm stran. Redakce kvůli tomu musela opustit některé pravidelné rubriky, například jiné domácí zpravodajství či část zpravodajství zahraničního. Ostatní média ho následovala, například Zemědělské noviny 21. listopadu na třech stranách otiskly kompletní text Žaloby proti vedení protistátního spikleneckého centra v čele s Rudolfem Slánským, stejně jako Rudé právo den před ním. Všechny deníky v Československu se po dobu konání procesu chovaly podobně.

Mediální prezentace procesu neskočila 27. listopadu 1952 vynesením 11 rozsudků smrti a 3 doživotními tresty, ani popravou odsouzených vykonanou 3. prosince 1952, ale vydáním publikace Ministerstva spravedlnosti v lednu 1953, která vystupuje jako kompletní přepis soudního líčení, ale přitom prošla rozsáhlými cenzurními zásahy. Jejím úkolem bylo propagandisticky zpracovat nebezpečí vlivu západních zemí a vnitřního nepřítele na chod lidově-demokratické republiky.

5. Komunikační funkce a institucionalizované výpovědní formule

Komunikační funkce (KF) jakéhokoliv komunikátu se zakládá především na tom, s jakým záměrem mluvčí tento komunikát vytvořil. Pro stanovení typu řečového aktu (který koresponduje s komunikativní funkcí výpovědi) se kromě záměru mluvčího užívá i kritéria vztahu mluvčího a adresáta, vztah podavatele k obsahu výpovědi atd.

Komunikační funkce může být indikována přímo specifickými prostředky jazyka. Pokud jsou tyto prostředky pro danou KF konvencionalizované, mluvíme o direktivní (přímé) indikaci. Těmito direktivními indikátory rozumíme explicitní performativní formule (EPF). Např. *Ptám se vás, zda jste byl členem protistátního spikleneckého centra? Vyzývám vás, abyste o této činnosti vypovídal. Znovu popírám, že jsem dělal nepřátelskou činnost. Je mně známo, že SLÁNSKÝ a další nepřátelé jsou zatčeni.*

V běžné komunikaci nedochází k častému užití EPF, čímž dochází k oslabení indikace aktuálních KF. Tato indirektnost bývá motivována společenskými konvencemi – zdvořilostí, ohleduplností, taktem atd. Ve výpovědních protokolech je patrné nadměrné užití EPF ze strany vyslýchajícího při kladení otázek. Tyto výpovědi, nejčastěji s KF „výzvy“, v 80 % případů exponují otázky presumptivní (viz níže).

Vyzývám vás, abyste již dále nezapíral. Vám je známo, že se Slánský a Geminder již přiznali.

KF výpovědi může být specifikována i konstitucí ustálených tvarů – výpovědních forem (VFo). Tyto VFo však využívají homonymie a jsou ustáleny v běžné komunikaci, kde jsou si partneři rovni a neexistují role vyslýchaného a vyslychajícího.

Tedy pro indikaci např. KF „varování“ je ustálená obecná struktura: ne + a + kondicionál přítomný + stoupavě klesavá konkluzivní kadence. Např. *Nemá smysl, abyste zapíral.* Pro KF „námitky“ je ustálená VFo: přece + indikativ/kondicionál + stoupavě klesavá konkluzivní kadence (s větým přízvukem nikoliv na částici). Např. *Přece jsem to nemohl vědět!* Vzhledem k povaze materiálu je signifikantní užití KF „výzvy“, kdy je cílem mluvčího, aby přiměl adresáta k realizaci/nerealizaci nějaké činnosti. V rámci tohoto typu KF uvažujeme o několika podtypech, lišících se direktivností realizace těchto výzvných mluvnických aktů. Může se jednat o prosbu, povel, příkaz, pobídnutí, doporučení. Obecná struktura těchto funkcí je těžko postihnutelná, protože jsou modifikovány mírou zainteresovanosti mluvčího, kategoričností jeho projevu, intonací, volbou lexika a okolnostmi promluvy. Nás bude zajímat vzhledem ke zkoumanému materiálu hlavně struktura, která je v tomto institucionalizovaném dialogu užitá nejdůležitější (i ve své formální struktuře), a to je rozkaz – výzva. Její přímou realizací je imperativní výpovědní forma a stoupavě klesavá intonační kadence. Např. *Vypovězte o tom podrobněji. Vyzývám vás, abyste vypovídal. Vypovídejte konkrétně o tomto rozestavování nepřátel. Uveďte konkrétní případy. Řekněte, zda znáte tento dokument.*

Přídavné částice jako modifikátory nejsou užity vůbec. Jedná se o direktiv s plnou platností, který není mluvčím nijak oslaben.

6. Manipulativní otázky a jejich (d)evoluce

Pokud se jazyk chápe jako interakce a naším cílem je demonstrovat jazyk moci při výsleších zatčených, jeví se jako nejvhodnější zaměřit se na protokolárně znamenáné otázky. Cílem výpovědi s funkcí tázací je přimět adresáta k řečové reakci, jež poskytne informaci (odpověď), kterou mluvčí postrádá a kterou potřebuje k doplnění svých znalostí o světě. Dle předmětu zjišťování se rozlišují otázky na fakta (objektivní údaje) a otázky na postoje, názory, mínění, důvody, motivy apod. (subjektivní údaje).

Otázky pokládáné vyslychajícím by měly podle současného trestního řádu:

- › směřovat k objasnění podstaty šetřeného skutku a okolností, které k jeho spáchání vedly – otázky, které vyslychaný chápe jako nesouvisející bezprostředně s šetřeným skutkem, v něm vyvolávají pocity nejistoty, potřebu zjistit, proč je vyslychající pokládá

- › být jednoznačné, umožňující vyslýchanému pochopit jejich pravý smysl a podstatu
- › být srozumitelné co do obsahu a rozsahu, přiměřené mentální úrovni, věku, fyzickému a psychickému stavu a ostatním osobnostním zvláštnostem vyslýchaného
- › být otevřené, motivující vyslýchaného k obsáhlejšímu sdělení a nesvádějící vyslýchaného k odpovědím typu ano–ne (což je příznačné pro odpovědi na uzavřené otázky)
- › ve svém celku tvořit logicky uspořádaný soubor, přičemž z otázky následující po odpovědi vyslýchaného by mělo být zřejmé, že vyslýchající tuto odpověď bere v úvahu (registroval ji a porozuměl jí)
- › směřovat k získání právně relevantních informací způsobem „jak“ k činu došlo místo „proč“ (předpokládající v odpovědi hodnotící aspekt)
- › být kladeny způsobem, který nejen umožňuje objasnit podstatu šetřeného skutku, ale zároveň respektuje osobnostní zvláštnosti a aktuální psychický stav vyslýchaného (tempo, intonace atd.) podle § 92 odst. 3 tr. ř. – „otázky musí být kladeny jasně a srozumitelně bez předstírání klamavých a nepravdivých okolností, nesmí v nich být naznačeno, jak na ně odpovědět.“

Institucionální dialog – výslech je pravidelným řízeným procesem, při kterém klade vyslýchající vyslýchanému otázky za účelem získání informací. Předpokládá se tedy, že půjde primárně o výpovědi s funkcí tázací (interogativní). Stavba otázkového protokolu by tedy měla být pravidelným střídání otázek zjišťovacích a doplňovacích.

Ve zkoumaných výslechových protokolech je porušeno hned několik výše nastíněných bodů. Především nejsou otázky a odpovědi tzv. otázkového výslechu symetrické (nedochází k pravidelnému střídání mluvčích a ani počet není kompatibilní).

V protokolech z výslechů v procesu s Rudolfem Slánským a tzv. protistátním spikleckým centrem se ale nachází převaha specifických otázek presumptivních (jako poddruh otázek zjišťovacích). Presumptivní otázky jsou takové otázky, ve kterých „mluvčí předjímá, tj. více méně předpokládá platnost toho, co v nich jako jejich kladný nebo záporný propoziční obsah vyjadřuje. Je v nich vyloučena substituce kladu a záporu.“ (DANEŠ 1987: 327).

Presumptivní otázky, tzv. tag questions, jsou zvláštním typem otázky, ve které je deklarativní nebo imperativní prohlášení změněno v otázku, a to prostým přidáním tázacího fragmentu.

Např. *Vám je známo, že SLÁNSKÝ, GEMINDER, ŠVERMOVÁ a další, se kterými jste spolupracoval a se kterými jste prováděl nepřátelskou činnost, jsou zatčeni. Vaše zapíráání nemá proto cenu.*

Presumptivní otázky jsou v protokolech funkčně rozmístěny: většinou následují po výpovědích s KF:

1. interrogativní (formálně však asertivní): *Vám je známo, že (...) / Ano, je mně známo (...)*

2. interrogativní (v rámci otázek zjišťovacích): *To tedy znamená, že jste nepřátelské pokyny plnil!?*

3. „varování“: *Nečekejte na další usvědčování a začněte mluvit pravdu! Na kterých úsecích jste prováděl nepřátelskou činnost?*

V presumpčních otázkách většinou chybí přídatné částice, které jsou nositeli tázací funkce, a prostředky jistotní modality, které nesou stupeň přesvědčení podavatele o platnosti tvrzení. Přesto na ně adresát reagoval podle očekávání odpovědí (kladnou nebo zápornou), i když nebyla KF formálně naznačena VFo. Za presumpční otázkou následuje EPF s KF „výzvy“. Např. *Nepřátelská činnost Slánského se neomezovala jen na škůdčovství v hospodářství? Vypovídejte proto i o jiných úsecích jeho nepřátelské činnosti.*

Daneš rozlišuje otázky na pravé a nepravé podle toho, zda mluvčí usiluje o odpověď, nebo ne. Nepravé otázky jsou tzv. řečnické a podivové (DANEŠ – GREPL – HLAUSA 1987: 327). Pokud však mluvčí zaujímá k adresátovi negativní postoj, nabývají řečnické otázky funkce „výtky“ nebo „napomenutí“. Např. *Copak si myslíte, že o vaší činnosti není nic známo?*

Doplňovací otázky vyslýchající klade za výpověď s KF direktivní, a to zásadně za „výzvu“ realizovanou imperativem: *Vypovídejte tedy o nepřátelské činnosti!*

- › *jakou nepřátelskou činnost se jednalo?*
- › *Jakou další činnost Slánský prováděl?*
- › *Co jste zjistil na úseku (...)?*
- › *Na kterých jiných úsecích (...)? atd.*

Doplňovací otázky jsou kladeny zásadně v řadě za sebou v minimálním počtu čtyř rozdílných výpovědí s tázací funkcí. U otázek doplňovacích a presumpčních byla také nejvíce signifikantní změna strategie vyslýchajícího s postupem času. Na straně 14 (!) výpovědního protokolu reaguje obviněný na presumpční otázky, které jsou beze zbytku formulovány konstatačně, souhlasně a s prostým zopakováním predikátu. Např. *Ano, věděl. Ano, pomáhal. Ano, zabránil atd.*

Patrné je strategické střídání doplňovacích otázek a otázek zjišťovacích, výpovědí s direktivní KF a KF „varování“, které se zkracují s postupujícím výsledkem.

U vyslýchajícího se objevovaly výpovědi s KF direktivní a asertivní komunikační funkce, které sloužily jako vysvětlení, varování či výhrůžky (KF varování nebo direktivní, avšak bez formální struktury).

Vyslýcháný využíval nejvíce asertivní KF, výrazně se projevil protest jako vyjádření ostrého nesouhlasu s uvedenou výpovědí, který by spadl pod KF permissivní

a koncesivní. Na explicitní performativní formuli „popírat“ sledujeme v průběhu vyšetřování plynulou škálu od ostrého popření po rezignaci.

1. Popření: *Popírám to!*
2. Nesouhlas: *Popírám, že bych Slánskému pomáhal v nepřátelské činnosti.*
3. Gradace: *Znovu popírám, že bych dělal nepřátelskou činnost.*
4. Ústupek: *Já tuto skutečnost nepopírám, ale opravdu si nemohu vzpomenout. Nevylučuji ovšem, že to tak bylo.*
5. Rezignace: *Nechci to popírat, je pravdou, že jsem ho (...) poslal.*

Tento charakter otázek a struktura samotného výsledku je při samotném procesu (a jeho přepisu na stránkách tisku) mírně narušena. Sled otázek, jak byly zaznamenány, je samozřejmě narušen z pragmatických důvodů, takže se na toto dále nebudeme zaměřovat. Zajímavé jsou ale jejich modifikace. Presumptivní otázky buď zcela mizí, nebo jsou nahrazeny otázkami zjišťovacími a doplňovacími. V několika málo případech ale zůstávají přidatné částice, které jsou připojeny ke konstatování, např. *První trestný čin je vyzvědačství, ano?* Tyto formy zde patrně zůstávají z pragmatických důvodů. Při samotném procesu se již bylo možné odvolávat na ručně podepsané výsledkové protokoly obviněných, které měl soud k dispozici, tudíž tážající pouze potvrzoval to, co již bylo konstatováno a užil těchto prostředků adekvátně.

Co pak ale působí nepatřičně je snaha i tyto tázací dovětky cenzurovat v publikace Ministerstva spravedlnosti, kde jich nejsou vůbec a tázací funkce zde tedy zcela chybí. Na čtenáře pak působí přinejmenším podivně, kdy jsou jednotlivé repliky vlastně oznamovacími větami, které spolu na první pohled nemusí vůbec souviset.

6. Závěr

Institucionalizovaný dialog je na ukázkách pravidelným střídáním otázek a odpovědí. Nejvýraznější formou využití jazyka jako nástroje moci a zastrašování (a také nejfrekventovanější) se ukázal být při výsleších model, kdy vyslýchající klade otázky a platnost toho, co se v nich kladně nebo záporně vyjadřuje, předjímá a tím pádem také předjímá odpověď.

Na zkoumaném materiálu je patrné využití explicitních performativních formulí, které jsou nejvíce užity při výzvách vyslýchajícího k adresátovi (vyslýchanému), které se týkají spolupráce při vyšetřování a potvrzování předjímaných skutečností. Při výpovědích byla také využita strategie zastření pravého komunikačního záměru mluvčího, a to oslabením formální struktury výpovědi.

Strategické rozmístění presumptivních otázek a jejich vyšší koncentrace na konci vyšetřování může souviset se získanými informacemi od ostatních obviněných, ale

předpokládáme, že jich bylo užito funkčně k vyvinutí psychického nátlaku s cílem vynutit přiznání obviněného. A právě většina těchto otázek s nejvyšším potenciálem manipulace je před soudem částečně přeformulována nebo cenzurována. Ve finální publikaci Ministerstva vnitra jsou potom modifikovány zcela všechny.

Prameny

Proces s protistátním spikleneckým centrem v čele s Rudolfem Slánským. 1953 Ministerstvo spravedlnosti.

NaČR, Fond: Komise I., sv. 8 Vlastnoručně podepsané protokoly.

Literatura

ARENDTOVÁ, Hannah. 1996. *Původ totalitarismu*. Praha: Oikuméné.

BAUMAN, Zigmund. 2004. *Myslet sociologicky*. Praha: SLON.

BULLOCK, Alan. 1993. *Hitler a Stalin: paralelní životopisy*. Praha: Beta.

AUSTIN, John Langshaw. 2000. *Jak udělat něco slovy*. Praha: Filosofía.

DE ROSA, Peter. 1997. *Temné papežství*. Praha: ETC Publishing.

DEVITO, Joseph A. 2008. *Základy mezilidské komunikace*. Praha: Grada.

FAIRCLOUGH, Norman. 1989. *Language and power*. London: Longman.

FIDELIUS, Petr. 1997. *Řeč komunistické moci*. Praha: Triáda.

GIDDENS, Anthony. 1999. *Sociologie*. Praha: Argo.

GREPL, Miroslav – **KARLÍK**, Petr. 1998. *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia.

HALL, Stuart. 1995. „The rediscovery of ideology: return of the repressed in media studies.“ In: *Approches to media: a reader*. London: Arnold.

KOČÍ, Josef. 1973. *Čarodějnické procesy: z dějin inkvizice a čarodějnických procesů v českých zemích v 16.–18. století*. Praha: Horizont.

KÜHN, Zdeněk. 2009. „Ideologie aplikace práva.“ Pp. 60–92 in V. Šimíček (ed.): *Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví*. Brno: Masarykova univerzita.

LUKEŠ, Igor. 2013. „Hon na čarodějnice v Šumperku 17. století a stalinský monstrproces v Praze na počátku padesátých let 20. století.“ Pp. 9–26 in *Dvacáté století*, č. 2.

LŽIČAŘOVÁ, Jitka – **ŠINCLOVÁ**, Soňa – **BARTOŠOVÁ**, Monika. 2016. *Mocenské hry bez hranic: jazyk, moc a konstrukce procesu s Rudolfem Slánským*. [rukopis]. Olomouc: vup.

MOONEY, Annabelle – **EVANS**, Betsy. 2015. *Language, society and power*. New York: Routledge.

PERLOFF, Richard M. 2007. *The Dynamics of persuasion: communication and attitudes in the 21st century*. London: Routledge.

SPURNÝ, František – **CEKOTA**, Vojtěch – **KOUŘIL**, Miloš. 2000. *Šumperský farář a děkan Kryštof Lautner, oběť čarodějnických inkvizičních procesů*. Šumperk: Městský úřad.

SPENDER, Dale. 1990. *Man made language*. Ontario: Pandorra Press.

SPURNÝ, Joža. 2010. *Psychologie výslechu*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. r. o.

ŠNAJDER, Bohuslav. 1990. *Proces proti dvanácti miliónům*. Praha: Delta.

ŠOLTYS, Otakar. 1983. *Verba dicendi a metajazyková komunikace*. Praha: ČSAV.

- TANNEN**, Deborah. 1995. „The power of talk.“ In: *Talking from 9 to 5*. London: Virago.
- THORNBORROW**, Joanna. 2002. *Power talk. Language and Interaction in Institutional Discourse*. Harlow: Longman.
- STRÖBNGER**, Rudolf. 1991. *Vražda generálního tajemníka: Poslední Stalinův exemplární proces – soud s R. Slánským*. Brno: Petrov.
- VOLEK**, Jaromír. 2000. „Konstrukce morální paniky a sociální exkluze.“ Pp. 97–113 in *Sociální studia 5*.
- VYBÍRAL**, Zbyněk. 2000. *Psychologie lidské komunikace*. Praha: Portál.
- VYŠINSKIJ**, Andrej Januarjevič. 1950. *Hlavní úkoly sovětské socialistické právní vědy*. Praha: Orbis.
- WATZLAWICK**, Paul. 2011. *Pragmatika lidské komunikace: interakční vzorce, patologie, paradoxy*. Brno: Newton Books.

Mgr. Jitka Horáková (ed.)

Mediální (r)evoluce: Revoluční příběhy

Výkonná redaktorka Mgr. Agnes Hausknotzová

Odpovědný redaktor Bc. Otakar Loutocký

Sazba Pavel Baránek

Obálka Robin Michenka

Korektury Barbora Kovalíková

Publikace neprošla redakční a jazykovou úpravou ve vydavatelství

Vydala Univerzita Palackého v Olomouci

Křížkovského 8, 771 47 Olomouc

www.vydavatelstvi.upol.cz

www.e-shop.upol.cz

vup@upol.cz

1. vydání

Olomouc 2019

ISBN 978-80-244-5693-5 (online: PDF)

VUP 2020/0094